

みんなくりポジトリ

国立民族学博物館学術情報リポジトリ National Museum of Ethnology

Я р и л ц л а г а

メタデータ	言語: eng 出版者: 公開日: 2018-03-16 キーワード (Ja): キーワード (En): 作成者: 小長谷, 有紀, ジャーダムバ, ルハグワデムチグ, ロッサビ, メアリー, ロッサビ, モリス メールアドレス: 所属:
URL	https://doi.org/10.15021/00008930

Ярилцлага

I Бадамханд

Б : Бадамханд

Д : Лхагвадэмчиг

1 Удам гарал

Б : Бичихийн бол энэ ширээний энд...

Д : Өө зүгээр болно.

Б : Одооны бид нарын үед чинь, одоо нэг хэсэг үе энэ шашин гээч юмыг чинь юу яадаг байв. Харанхуй дундуур, та нарын одоо жоохон байхад чинь ийм мэтийн байхад чинь одоо юугий чинь...

Д : Та ийшээ суу. Хаана суух вэ та?

Б : Яахав ээ би ингээд.

Д : Даарахгүй юу?

Б : Даарахгүй ээ.

Д : Ийшээ суухгүй юу таны алдар нэр хэн бэ?

Б : Бадамханд.

Д : За хэний Бадамханд аа?

Б : Дамбын Бадамханд.

Д : Өөрийгөө та... Хаана аль, нутаг хаагуур вэ танайх?

Б : Одоо юу?

Д : Ер нь бол.

Б : Ерөөсөө яг эндхийн хүн. Манайх чинь энүүхэн энэ, би Зуугийн хойд талын энэ Ханджамцын суварга бий, энэ суварганы энд гарсан юм гэнэ лээ. Яг л гарсан нутаг дээрээ байгаа хүн.

Д : Аан, хэдэн онд мэндэлсэн бэ та?

Б : 43.

Д : Өө за тэгээд тэрнээс хойш энэ нутагтаа л?

Б : Аа тийм тэрнээс хойш энэ нутагтаа л ингээд л. Хөдөө л жаахан байхдаа ч одоо яахав, хөдөө байж байж байгаад л үйлдвэрээс тэтгэвэрт гараад л. Одоо 68 тай ч билүү. Одоо хүртэл тэгээд л ингээд л нутагтаа байгаа л юм даа. Манай аав ээж энэ тэр чинь өнөө юуны... Манай аав ээж энэ тэр юу нь, дээд өвөг мөвөг нөгөө дандаа тайжууд байсан юм гэнэ лээ, тайж удамтай улс. Тэгээд л энэ Зуугийн ламтан... Энэ хойд сүмийн дэнж гээд сүм гээд ярьдаг даа. Энэ сүмийн, тэр сүмийн лам энэ тэр манай аавын хамаатан хүн, ах нь энэ манай аавын тэр ээжийнх нь ах энэ тэр байсан юм гэнэ лээ. Тэгээд оточ маарамба, одоогийн энэ Зуугийн ганц өмнөө барьдаг тэр оточ маарамба чинь, маарамба нь бас хамаатан байсан гэсэн. Тэгээд энэ бүгдээрээ татагдаад

яваад өгсөн.

Д : Та багадаа энэ сургууль соёлд суусан уу?

Б : Үгүй, ерөөсөө суугаагүй. Миний үед чинь тавин хэдэн онд чинь сургуульд бараг суулгадаггүй байлаа шүү дээ. Сургуулиас гаргасан хүн чинь нэг эвтэй зальтай хүн л байдаг байсан байх. Хүүхдээ сургуулиас гаргасан хүн чинь.

Д : Та эцэг эхээсээ хэдүүл вэ?

Б : Би хоёулаа. Миний дүү хотод яг над шиг нэг өвгөн бий. Цэргийн газар олон жил ажилчихсан, тэндээсээ тэтгэвэрт гараад... .

Д : Танай ах бол сургуульд суусан, суугаагүй юу?

Б : Манай тэр дүү юу, суусан. Тэр надад дорхноо сургуульд суусан. Тэр цэргийн газраар яваад, тэндээс тэтгэвэртээ гараад... .

Д : Та бол аав ээжтэйгээ л хамт?

Б : Би бол аав ээжтэйгээ л хамт... .

Д : Мал?

Б : Тийм мал маллаад л, малтай ойр хэдэн малтайгаа тэгээд л байдаг. Тэгсээр байгаад л одоо өдий хүрлээ дээ, одоо харанхуй. Ном сурсан ном ч байхгүй, яахав.

2 Хархорины Сангийн Аж ахуй байгуулагдсан нь

Д : Тэр үед чинь, нэг хэсэгтээ бол нэгдэлжих хөдөлгөөн гараагүй байсан юм уу?

Б : Өө тийм, гараагүй байсан, нэгдэлжих хөдөлгөөн гараагүй. Нэгдэлжих хөдөлгөөн чинь манай энд 59 онд ялсан шүү. 59 онд бүгдээрээ, 58 оноос эхлээд 59 онд бүгд нэгдэл болоод, Шанхайн нэгдэл болоод. Ямар нэртэй байлаа даа, “Энхтайван” ч билүү дээ нэрийг нь ч мартчихжээ, эмээ нь. Тэгэж байгаад тэгээд 60, 61 онд байна уу энэ... 60 онд 58, 59 онд энэ атар эзэн тийм атар хагалаад, тэгээд 60 онд САА бий болж, САА руу нийлээд тэгээд энэ Хархорин САА. Тэгээд л манайхан чинь одоо хэдэн малаа нэгдэлд өгөөд, нэгдлээс нэг хэдэн цөөхөн юмтай үлдсэн нь САА сүүлд нь хамж аваад тэгээд, нэг хэсэг чинь ер мал ч байхгүй, малтай хүн ч байхгүй. Төвийнх нь ажлаа хийгээд хөдөөнийх нь малаа маллаад яахав тэгээд тэрүүгээрээ болдог байлаа шүү дээ. Тэгээд сүүлд нь нэг 78 онд билүү дээ энэ манай САА нэг хамчихсан юмаа. Юу ч үлдээхгүй хамчихсан юм, 10 толгой мал ч үлдээлгүйгээр хамчихсан юм. Тэрнийг л тийн манай САА-аас өөр газар аваагүй, ганцхан энэ САА-н нугалаа байсан гэж боддог юм би. Тэрнийг тэгээд л манай хархориныхон чинь одоо гэтэлчихсэн юм аа, хэдэн мал хэдхэн юмтай болох гэж байтал нь эргүүлж дахиж хамаад.

Д : Буцааж малыг нь аваад уу?

Б : Тийм. Буцааж малыг нь аваад зуухан мал үлдсэн юм.

Д : Малыг нь яасан юм бол?

Б : Тэгээд малыг нь нэгдэл рүү зарчихсан юм байгаа юм.

Д : САА-н мал?

Б : САА өнөө өөрийнхөө мал гэж аваад л. Тэгээд л энэ юуны нэгдэл рүү аваачиж зараад л, тал талын нь нэгдэл рүү өгөөд л тэгээд устгасан юм. Тэгээд манай САА-ыхныг нэг гэтэлчихсэн юм байгаа юм. Одоо ингээд харсан чинь, одоо та нарын бүртгэл тооцоонд ч гэсэн юу байгаа биз дээ, нэгдлүүдийн малчин байсан улсууд хамаагүй илүү олон малтай. САА энд ажилчин аж ахуйд байсан улсууд мал хуй гэхээр юмгүй байгаа биз дээ, хамгийн бага нь байгаа шүү дээ манайхан чинь нэг тэгэж хамчихаад.

Д : Нэгдэлжих хөдөлгөөн гарахад ер нь хүмүүс дуртай байсан болов уу, ямар байсан бол?

Б : Аа, зарим нь жигтэйхэн дургүй. Тэгэхэд чинь би одоо нэг нэгдэлжих хөдөлгөөн гарахад чинь би 16, 17-той байсан юм уу овоо болчихсон байсан шүү. Зарим нь жигтэйхэн дургүй, зарим нь өө яахав яахав одоо түмнээ дагахаас гээд тиймэрхүү л байсан юм. Олон түмнээ дагахаас биш одоо ганцаараа онцгойроод хаачих вэ гээд зарим нь, зарим нэг нь нөгөө дээр нэг коммун гээд юм болсон болтой юм байна лээ, аа тэрүүн шиг юм болгох нь гээд л жигтэйхэн дургүй байдаг байсан.

Д : Тэгээд танай аав ээж малаа САА-д?

Б : Тийм, тэгээд САА-д өгөөд л аав ээж чинь тэгээд л.

Д : Тэгэхэд танай дүү бас сургуульд сурч байсан?

Б : Тэгсэн манай дүү тэгэхэд чинь сургуульд сууж байгаад, энэ Шанхад чинь 4-р анги төгсдөг байсан юм. Хужирт руу сургуульд сурч байсан юм. Тэгээд Хужиртад очоод 7 төгсөөгүй байхаа. Хужиртад 7 төгсдөг л байсан юм байгаа юм. Тав зургаад суулуу даа. Тэгээд гарчхаад хөдөө нэг жаахан байж байгаад тэгээд САА-д нөгөө трактор комбайны жолооч болоод, тэгээд хэдэн жил трактор барьж байгаад, тэгээд л цэрэгт яваад л цэргийн хүн болсон юм даа.

Д : Бага залуу байхад ер нь ямархуу ер нь юу хийх вэ? Өглөө хэдэд босоод...?

Б : Өглөө ер нь бага залуу байхад чинь, малтай байхад чинь өглөө болвол, одоо үнээ мал саадаг байхад одоо бодвол гурав муравт босдог байсан биз.

Д : Бүр тийм өглөө юу?

Б : Тийм, одтой л байдаг байсан шүү дээ. Нөгөө үнээгээ саах гээд л. Энэ нэгдэлжих хөдөлгөөн ялахаас чинь өмнө завод гэж авдаг байсан юм. Заводын сүү гэж авна. Үнээтэй улсуудаа цуглуулчихаад. Тэгээд үнээгээ саах гээд босно доо хөөрхий. Дуудаад ид дуудаад ид босгоход чинь од гялалзаад энд тэндгүй одтой. Тэгээд боддог юм гурав юм уу дөрөв мөрвийн багцаанд л байсан байх гэж. Тэгээд л босоход чинь энд тэнд энд тэнд шар шар хийгээд л, нөгөө шөнийн дуу барьдаг болохоороо үнээгээ шар шар хийгэл саагаад байдаг. Би ямар сайндаа одоогийн энэ хүүхдүүд босохоо больсон, одоо тэгэж босвол үхнэ гээд тэгэж байгаа юм.

Д : Орой хэд гээд унтах вэ?

Б : Орой бүр бүрий, бүр бүрэнхий болгож байж унтна. Орой болохоор чинь өнөө өөрснөө ч тоглоно. Өнөө сүү саалиа өгчихөөд, нөгөө өдрийн тугал малтай хөөцөлдөөд, өдөр нь бараг зав муутай. Одоо бодвол өдөр урт байсан юм өө, одоо чинь жил шиг байсан юм. Тэгэж байгаад оройхон сэрүү орохлоор өөрснөө ч тоглоно. Тэгээд орой нилээн орой унтна. За за үдшийн бүрий өнгөрөөж унт гээд хэвтүүлэхгүй. Үдшийн бүрийгээр хөнжилд оронд хэвтэх гэж байна гээд. Тэгээд өнөө бага байхад чинь дөнгөж нэг л сайхан нойр аваад унтангуут л дуудах шиг болдогсон. Тэгэж л босдог байсан юм даа бид нар чинь. Би ч одоо тэгээд их олон хүүхэдтэй, залуу бага жоохон, би ч их жоохноосоо үнээ саасан хүн байгаа юм. Жоохноосоо тэгэж өглөө эрт босдог, орой тийм орой унтдаг. Тэгээд сүүлдээ ажил хийгээд, улсын ажил хийх, хувийн бас нэг яахав дээ бас нэг мал, монгол хүн малд цуцдаггүй болохоор нэг үнээ юухантай энэ төвд. Нөгөөдүүлийгээ амжуулах гээд л зургаагаас хэтэрнэ гэж байхгүй дээ. Заримдаа зургаа болгоод, заримдаа арай болгохгүй л босно. Өвөл өвлийн чинь зургаа бол их эрт шүү дээ, зун ч яахав нэг нар гарчихсан байдаг юм.

Д : Ямар тоглоомоор тоглох вэ? Яаж тоглох вэ ер нь, тэр үед хүүхдүүд?

Б : Бид нар уу? Өө, тэр үед чинь тэгээд л усны зах мах тэгэххийгээд л юухан хийхэн, жижгүүд нь байхдаа бол нөгөө чулуу ясаараа л. Арай томрохоороо л арай ч тэгэхгүй, нэг юм тоглох ч юм олодохгүй бүгд сууцгаагаад л, ер нь тэгээд л тэр хоорондоо тэгээд нэг болдог л байсан юм байгаа биз.

Д : Чулуугаар нөгөө гэр эд нэр бариад л уу?

Б : Тийм нөгөө гэрээ бариад л, яснуудаар өнөө малаа хийгээд л, ингээд өрөөд л бид нарын тоглоом чинь одоо тийм л юм байсан шүү дээ.

Д : Эрэгтэй хүүхдүүд нь бас гэр эд нэр барих уу?

Б : Барина, барина. Эрэгтэй эмэгтэйгээрээ нийлээд тоглоно, болоогүй. Эрэгтэй нь малдаа явна, малдаа явж байгаа юм гээд л тоглоно. Тиймэрхүү л тоглоомтой байсан юм даа, бид нар чинь. Тэгээд хаяа нэг эрээн шаазангийн хагархай олдно, тэр бас их гоё оо. Маний тоглоом чинь тийм юм байсан юм. Одооны хүүхдүүд их гоё юм үздэг болоод юм ч тоохоо больсон.

Д : Тэр үед хүүхдүүд орой эд нэр, үлгэр эд нэр нутгийн хөгшчүүл эд нэр уншиж өгөх, ярьж өгөх үү?

Б : Үлгэр нэг юм үлгэр оньсого ярьж өгнө. Оньсого таалцна. Тэгээд нөгөө шагайгаараа тоглоно. Тэгээд нясалцана, тэгээд л алаг мэлхий өрнө. Тэгээд янз янзаар тоглоно. Бид нарын чинь тоглоом одоо шагай л, шагайгаар тоглоно. Том жижиггүй тоглодог байсан байхаа. Яадаг л байсан шүү дээ, цагаан сараас хойш л хотоо малтчихаж байгаад л, хотондоо адсага дэвсчихээд тойрч сууцгааж байгаад л шагайлцдаг л байсан шүү дээ, том жижиггүй л. Зэндмэнэ гэж нэг юм байдаг байсан юм, бид нарын үед харин. Тэр

зэндмэнээрээ тоглоно.

Д : Зэндмэнэ чинь нэг модон?

Б : Модон тэгээд л амьтны дүрстэй тоглоом, тэрүүгээр тийм нэг даалуу шиг ингээд дарж тоглодог, нийлүүлж. Нэг тийм юмаар тоглодог юм манайхан.

Д : Хөзөр гэж юм?

Б : Байхгүй. Хөзрийг ерөөсөө үзэхгүй (тоглож үзээгүй). Маний багад чинь тэр зэндмэнэ л гэдэг байсан.

3 Социалист үеийн хоол унд

Д : Тэр үед хоол унд ямархуу байсан юм бол, одооных шиг энэ тэр ногоо могоо иддэг байсан уу?

Б : Өө байхгүй. Ногоо идэж ерөөсөө мэдэхгүй. Тэр үед чинь ногоо байтлаа гурил ч олдохгүй. Гурил чинь ингээд нэг өрхөд, нэг өрхөд нэг 3 хил нарийн гурил энэ цагаан гурил, 2 хил бүдүүн гурил гээд нэг өгдөг. Тэр нь өрх өрхөд гээд нормтой. Тэр нь одоо бодоход энэ хивэг л байсан юм шиг санагдаад байгаа юм. Хөндлөн хөндлөн ийм модтой нэг тас хар юм ирдэгсэн бүдүүн гурил нь гээд, тэгээд л тэр чинь тийм л юм өгнө бидэнд. Нөгөө өрхийн “өө агентад гурил ирж гэнэ, өрхийнхөө юуг авна” гээд л явна. Заримдаа арай ахиу ирвэл, нэг 5 хил олддог байсан юм, гурил нь. Тэгээд иддэг юм юу гэхээр цагаан тос, тэгээд нэг ааруул эззгий тийм л юм иддэг. Орой болохоор махаа чанаад л идчихнэ. Өглөө болохлоор тосоо цайнд хийж уучихаад л малдаа яваад өгнө. Ааруул эззгий нэг, хүүхдэд бол ааруул эззгий өвөрт нь хийж өгөөд л тэгээд л явуулна. Орой ирээд л, орой ирэхэд чинь нэг хярамцаг ч хийчэхсэн байж магадгүй, нэг толгой шийр ч чаначихсан байж магадгүй, нэг тийм л дандаа махан хоол иднэ.

Д : Ер нь хэдийнээс энэ төмс ногоо орж ирсэн юм бэ?

Б : Энэ төмс ногоо чинь миний мэдэх бол юу л яасан юм даа, нэгдэлжих хөдөлгөөн ялаад 62 оноос л эхэлж орж ирсэн юм, тарьж эхэлсэн юм даа, энэ төмсийг чинь. 58, 59 онд ч нэг байна уу нэг үзэгддэг байсан юм, идэж ерөөсөө мэдэхгүй. Тэгээд уул нь юунд болвол 60, 59, 60, 61 он энэ тэрд энэ САА бий болоод ногоогоо тариад л тэгээд энэ байцаа төмс чинь жигтэйхэн их болоод. Төмс ч одоо жигтэйхэн гоё шаргалтсан ийм юмнууд, хөрс нь (хальс) шинэ гоё байдаг байсан байгаа биз. Байцаа энэ тэрийг чинь авчраад мөнгөгүй өгнө, буулгаад буулгаад өгчихнө. Нөгөөдөхийг идэж мэдэхгүй яаж иддэг юм бүү мэд гадаа л хэвтэж байна. Хот мотоор бөөнд нь өгөхлөөр ядаж мал нь идэхгүй, байцаа майцаа чинь өнхрөөд л байж байдаг сан. Тэгээд нөгөө төмсөө, байцааг ч бүр мэдэхгүй, төмсөө хааяа нэг идэх гэнэ. Тэгэхлээр өнөө төмсөө хөшиглөөд нөгөө хоолондоо хийгээд, нөгөө хоолтойгоо хамт буцалгаад гаргачихна. Түүхий байлгүй яахав дээ, тэгээд болдоггүй дэмий эд гээд ерөөсөө идэж чадахгүй. Сүүлдээ л энэ нилээн сүүл рүү манайх бол төвд

орж ирээд л, манайх чинь 63 онд төвд орж ирсэн айл байгаа юм даа. Тэгээд тэрнээс хойш бас л идэж чаддаггүй байсан. Тэгэж байгаад төвд ч орж ирээд л хүүхэд шуухад ч олон болдог 65, 6, 7, 8 онуудад 70-аад оноос эхлээд ногоогоо идэж сурч байгаа юм даа. Одоо бол би ногоонд жигтэйхэн дуртай, эд нартай ногоотой хоол идэх юмсан гээд л байх нь тэр.

Д : Будаа гэж ер нь байсан болов уу даа?

Б : Шар будаа л байдаг байсан юм. Цагаан будаа чинь ёстой нүдний гэм байсан байх даа тэр үед. Тун цөөхөн үзэгддэг байсан. Жоохон нэг, жоохон юм, тэр цагаан будааг ерөөсөө идэхгүй ээ. Манай ээж л лав, манайх чинь одоо, би чинь ганцаараа өссөн хүн байгаа юм даа. Ганц айлын ганц. Манай тэр дүү бас ганцаараа. Манай аав ээж 2 төрсөн ах дүү хоёр байсан. Тэгээд өөрөө манай тэр намайг өргөж авч байсан эх хүүхэдгүй, аав болохлоор хоёрхон хүүхэдтэй. Тэгээд нөгөө хоёр хүүхдээ нэг нэгээр нь аваад л, тэгээд хоёр гэрт ганц ганцаараа өссөн. Цагаан будаа гээд жаахан юм байна, тэрнийгээ нэг хааяа нэг “өө миний хүү ханиад хүрсэн юм шиг байна будаа чанаж өгнө” гээд жоохон хийчэхээд буцалгаад л байх буцалгаад л байх. Тэгэж тэгэж нэг тийм нэг ханиад хүрсэн үед л өгдөг байсан шүү дээ, цагаан будааг. Шар будаа харин байдаг байсан юм.

Д : Хэрэгтэй байж дээ ханиаданд тэр тэгвэл?

Б : Тэр хэрэгтэй байсан хэрэг хөө. Хөнгөн хоол гэж өгдөг байсан юм уу, тэгэж л өгдөг байсан юм. Шар будаа харин байна аа, шар будаа авч иддэг байсан.

Д : Чихэр жимсний юм юу байх вэ?

Б : За тэр чинь ер нь бараг үзэгдэхгүй. Одоо бидний багад чинь домбон чихэр гээд нэг том цагаан чихэр байдаг юм, шахмал. Тэгээд мөсөн чихэр байна. Цаастай чихэр ерөөсөө үзэгдэхгүй. Хааяа нэг хотоос энэ тэр хүн ирвэл нэг чөмгөн чихэр гээд нэг ийм урт нэг хатуу чихэр авчирч өгнө. Намайг бага байхад одоо би тийм л чихэр үзэж байсан. Домбон чихэр гээд нэг тийм том том юм, том том ийм чихэр байдаг байсан юм аа, элсэн сахар шиг. Тэгээд шахчихсан л байдаг байсан байх, тэгээд жигтэйхэн хатуу. Сахар байна аа, савтай сахар ётон.

Д : Орос юм уу?

Б : Орос, ётон нь бол. Нөгөө домбон чихрээ хуваах гэж хүүхэд тойроод шавчихаад, хормойгоо дэвсчихээд нэг алх хутга хоёртой л ингээд л нүдээд суудагсан.

Д : Аа өөрсдөө юу?

Б : Хүүхдэд өгөх гэж байгаа. Том улсууд нь төв орсон ч байдаг юм уу, яасан ч байдаг юм ирээд л нөгөө хүүхдэд хувааж өгөх гэж байгаа, нөгөө домбон чихрээ. Тийм л чихэр байдаг байсан юм. Элсэн сахар гэдэг чинь бол ерөөсөө үзэгдэхгүй байсан. Байдаг л байсан байхдаа тэр, хэн мэдэхэв авдаггүй л байсан.

Б : Үзэм харин хааяа үзэгддэг байсан. Сүүлд жаран он, 60,70,59,60-аад оны үед, 60,61 хоёр оны үед харин хятдаас нанжин чавга нар хамба энэ тэр чинь орж ирдэг байсан. Энэ чинь их гоё амттай байсан юм... Одоо байчихсан юм шиг л байна. Тийм юм энэ хятдаас орж ирдэг байсан юм, хятдаас авчирдаг байсан юм, хужаагаас. Тэгээд овоо л өнөө дайн байлдаан зогсоод нэгдэлжиж бариад л гайгүй сэргээд л юм авчирч байсан хэрэг байх даа. Машин техник тээх (зөөх) болж байсан юм байгаа биз. Тийм л юм ярьдаг байсан юм даа, манайхан. Бид нар ч одоо тэгээд тэгэж л өссөн улс даа. Ийм л юм идэж ууж өссөн юм. Хярамцагийг их иднэ. Гэдэс дотор. Тэгээд толгой шийр их иднэ.

Д : Хярам их, цай их уулгадаггүй байсан гэж ярьдаг юм байна лээ?

Б : Цай нээх уулгахгүй.

Д : Тэр нь ямар учиртай юм бол?

Б : Тэр ер нь хэн мэдэхэв. Хүүхэд цай их уух, за яагаа ч үгүй шар элбэчихнэ гэж байдаг байсан юм. Хүүхэд цайгаар яадаг юм, яагаа ч үгүй шартай болно гээд. Тэрнийг л дотор юугаар л нэг (гэдэс) өөрчлөгддөг байсан байх аа.

Д : Харин тийм цай уулгадаггүй л байсан гэж ярьдаг юм байна лээ.

Б : Тийм цай нээх уулгахгүй хярам л өгнө. Тэгээд тэртэй тэргүй хавар зун болохоор нөгөө айраг таргандаа цадахаар уухгүй л дээ хөө.

Д : Ер нь бол зуны улирал бол мах идэх үү, идэхгүй юу?

Б : Үгүй, борц хийх гэж байхгүй. Хавар ингээд л одоо хавар хэдий багцаатай ч байдаг байсан юм (хэзээ юм бол?) хэн мэдэхэв үүц гээд нүүц гээд л нэг боочихсон мах хагалаад л ногооноор л байсан шиг санагддаг юм (fresh), яасан мууддаггүй байсан юм. Тэр их сайн боодог байсан байх даа, үүц гээд нэг боочихсон мах гаргаж ирээд л тэрийгээ чанаад л иднэ л дээ. Чанаад л айл амьтанд өгөөд л, тэр айлынхаа улс амьтанд өгөөд л, манайх үүцээ хагалсан юм гээд л. Тэрнийг дуусахаар тэгээд л мах авна. Зун ч харин ёстой нэг идэхгүй дээ махыг.

Д : Махсах уу?

Б : Зунсах ч уу махсана аа. Зунсах ч юмгүй дээ. Одоо ингээд яахлаар чинь хавар одоо, тэр үед чинь цас ч их орно, шинээс хойш, цагаан сараас хойш чинь мал төллөөд ирнэ. Мал төллөхөөр газар цоохорлоод, цас цоохорлоод, ингээд цоохор болчихлоор чинь, тэгээд малаа төллөхөөр чинь. За будааны сүү гарлаа гэнэ. Тэгээд нэг уураг чанаж идээд л, будаанд сүү хийж идээд л ер нь тэгээд л махнаас хөндийрч байгаа юм даа. Хааяа нэг тэр, хааяа нэг ээ, нэг их хүйтэн бороотой нэг, дээр ч одоо бороо их ордог байлаа даа. Тэгээд нэг их хүйтэн бороо хэд хоногоор цутгаад байхлаар нэг цус уушиг.. Яагаад борц хийдэггүй байсан юм бол оо, борц ерөөсөө хийдэг байсан юм. Өөх мөөх нь ийм том, өөх хөшиглөөд л бантан хийнэ. Өө тэрний гоё гэж. Өнөө махны бараа хардаггүй болохоор.

Д : Арвайн гурил энэ тэр гэж байсан болов уу? Замбаа?

Б : Арвайн гурил чинь манай энд байдаггүй байсан юм. Тэр замбааны гурил гэдэг чинь энэ говь руу л байдаг байсан гэсэн. Тийм, намайг бага байхад арвайн гурил гэж манай энд чинь нээх үзэгддэггүй л байсан юм даа. Хойно сүүлд бол жаахан орж ирж л байдаг байсан болтой. Тэр замбага гэдэг энэ тэр чинь энэ урагшаа говь руу л байдаг байсан юм гэсэн.

Д : Та мал дээр байж байгаад тэгээд үйлдвэрт ажилд оров уу?

Б : Тийм. Тэгсэн. Би тэгээд мал дээр байж байгаад, САА-д нэг 2 жил хонь маллаад, тэгээд үйлдвэрт ороод, тэгээд үйлвэрт л ажиллаад, үйлдвэрт 30 шахуу жил, 30-аад жил ажилласан даа. Тэгээд тэндээсээ тэтгэвэрт гараад л.

Д : Үйлдвэрт гээд, юуны үйлдвэр байсан юм бол?

Б : Гурилын үйлдвэр. Энэ гурилын үйлдвэр чинь дээр (олон жилийн өмнө) баригдсан шүү дээ, манай энд. Тэгээд л энэ САА-тай чинь бараг зэрэгцэж шахуу баригдсан юм байгаа юм. Гурилын үйлдвэр баригдаж, нэг ойр хавийн улс амьтныг ажилтай болгож байлаа шүү дээ. Хаа байсан тэр л (их хол) Гучин (Гучин ус сум) энэ л Богд могоос(сумын нэр) чинь улсууд ачиж ирээд л, ажилчид ажиллах гэж ирээд л. Малчин ч болгоод тракторын жолооч болгоод л, ажилчин болгоод л үйлдвэрт ажиллуулаад л.

Д : Ихэвчлэн залуу хүмүүс байсан байх даа?

Б : Дандаа залуу хүмүүс, дандаа л миний үеийн залуучууд. Тэгэхэд ч залуу жоохон, дөнгөж хорь гарч байгаа залуу.

4 Социалист үеийн баяр наадам, сүсэг бишрэл

Д : Тэр үед одоо бага (таныг залуу байхад), бага үед баяр наадам гээд л юм болох уу? Ямар ямар баяр болох вэ?

Б : Өө болно. Наадам. Наадам болно доо. Наадамнаас өөр баяр ер нь байхгүй дээ. Наадам болдог байсан юм. Хааяа нэг сонгууль болно, сонгууль болохоор чинь нөгөө сонгуулийнхаа гэрийг юун дээр авчраад, Зуу (Эрдэнэзуу хийд) дээр авчраад хэд хоногийн өмнө барьчихдаг юм. Тэгээд дотор нь шатар даамтай, тэрний юу муутай (юу ч байж магадгүй), ийм радио нөгөө нэг 52 (РОДИНА-52) гэдэг юм байдаг байсан даа, тийм радиотай, тэгээд ингээд нэг самбар энэ тэр. Тэрүүнийг л үзэх гэж нэг юм болно л доо. Тэгээд тэр нь бас их хөөрхөн нэг сонгуулиа хийчихээд нэг морь уралдчихна, бас нэг шатар даамны тэмцээн явуулчихна. Нэг бөх барилдчихна. Тэгээд наадам л байсан юм даа. Наадам чинь сайхан л болдог байсан юм. Өө бид нар чинь, одооны хүүхдүүд бол яасан бол доо. Өглөө эрт босоод өнөө үнээгээ саачихаад, одоо эндээс энэ урагшаа Шанх руу явна тэгээд. Тэгээд үнээгээ саачихаад, нарнаас өмнө сүүгээ өгчихөөд л (тушаачихаад) нөгөө наадмандаа явна даа хөөрхий, мордоод л давхичихна. Цөмөөрөө мордоод л. Тэгээд орой ирээд л үнээгээ сааж сүүгээ өгчихөөд л маргааш өглөө нь дахиад л явна. Гурван өдөр болно,

наадам их гоё болдог байсан шүү дээ, гэрийн? наадам. 3 өдөр болдог, тэгээд нэг 2 өдөр нь хүүхдүүдээ явуулчихна. Гурав дах өдөр нь аав ээж явнаа, настайчууд. Тэгээд одоо бодохноо(бодохлоор) нөгөө 3 дах өдөр явдаг нь архи айраг хамаг юмаа, 3 дах өдөр нь нөгөө хурааж (цуглуулж) уудаг байсан байх. Би тэгэж боддог юм. Тэгээд л наадам гэдэг юм болно доо.

Д : Цагаан сар?

Б : Цагаан сар уу. Нэг хэсэг болгодоггүй байсан шүү дээ. Нэг хэсэг цагаан сарыг чинь, намайг бага байхад хийлгэхгүй, золгуулахгүй. Тэгээд л өнөө бурхан тахил идээ будаагийн чинь засуулахгүй. За авдрандаа ийм энгэртэй авдрандаа хийж байгаад л, орой үдэш нэг юм авдраа онгойлгоод л зулаа өргөдөг энэ тэр л байсан шүү дээ.

Д : Цагаан сараар уу?

Б : Тийм. Нэг хэсэг их хэцүү байдаг байсан шүү дээ, намайг жоохон байхад. Ямарсайндаа одоо тэгэхэв, тэр багийн ухуулагч гээд юмнууд нь яасан ч онгиороо юмнууд байдаг байсан юм. Байнга давхиж ирээд яахгүй (ядаргаатай), байрин чөлөөгүй (үргэлж) давхиж ирээд өнөө тавагтай идээ будаа, бурханы тахил шалгаад болохгүй.

Д : Тэр чинь одоо хэдээд оны үе вэ?

Б : Тэр чинь одоо жаран хэдэн оны үе л байгаа юм даа. Тэр чинь бүр жаран 64,5-н онд ч байна уу, 62,3-н оны үеийн юм байгаа юм даа. 60 оны... Тэгээд 58,9 н он 57,8-н он энэ тэрд бол бүр золгуулахгүй ээ. Сүүлд нь 50 он нилээн гарснаас хойш нэг нэгдэлчдийн баяр гээд ажилчин хүн хийж болохгүй, энэ нэгдлийн малтай улсууд цагаан сар хийдэг юм. Тэгсээр тэгсээр л нэг юм сүүлдээ цагаан сар хийлгэдэг болсон.

Д : Тэр үед бол та бол цагаан сар хийж чадахгүй нь байна шүү дээ тэ?

Б : Чадахгүй. Бид нарыг чинь ажилчин гээд цагаан сар хийлгэхгүй гээд юу яахгүй.

Д : Зулын 25 гэж хийдэг байсан уу, тэр үед?

Б : Би чинь харанхуйгаар явсан болоод зулын 25-ныг чинь мэддэггүй байсан. Хойно л зулын 25 гэж... Настай улсууд тэр зулын 25-ныг хойно, нилээн хойно зулын 25-ныг. Бусад газар хийдэг л байсан байх даа. Би чинь ерөөсөө тэр харанхуйгаар явсаар байгаад сүжиг муутай хүн шүү дээ.

Д : Таныг бага байхад танайд бурхан шүтээн байдаг байсан уу?

Б : Байдаг байсан. Бурханаа нуучихдаг. Бурхан ил тавихдаар өнөө юу гэж загнаад, ямар юм гэдэг билээ, өнөө барьж явчих гээд болохгүй, шашины үлдэгдэл гээд, шарын шашны үлдэгдэл гээд. Тэгээд феодалын үлдэгдэл гээд бурхан тахил ил байлгахгүй. Бурхан тахил чинь харин намайг жоохон байхад энэ хадны хөндийгөөр л их байдаг байсан юм даа. Хадны хонгил ном энэ тэр чинь, юм бурхан. Тэгж л нуудаг байсан байх.

Д : Орой морой бурхнаа гаргаж бас нэг зул хүж өргөх үү, үгүй юу?

- Б : Аа тийм. Нэг ингэсэн авдарандаа залчихаж байгаад орой авдрынхаа өнөө нүүрийг онгойлгочихож байгаад нэг зул мулаа өргөчихнө.
- Д : Орой болгон өргөх үү?
- Б : Орой болгон өргөнө. Тэрийгээ бол орой болгон өргөөд, өглөө бол дээжээ өргөчихнө. Тэгээд бушуухан хаагаад цоожилчихно.
- Д : Бусад айлууд ямар байсан бол?
- Б : Мэдэхгүй одоо, бусад айлууд ямар байсан юм одоо, бага байсан болохоор одоо тийм. Манай л айл байдаг айлууд лав дандаа тиймэрхүү л байдаг байсан.
- Д : Сахиус эд нар зүүх үү хүүхдүүд, зүүхгүй юу?
- Б : Зүүнэ ээ. Нэг ийм ийм юм. Бурхан сахиус энэ тэр, нэг юм булигаар шидчихсэн сахиус энэ тэр олоод зүүлгэчихдэг л байсан юм, бага байхад. Тэрнийг нь арай шалгадаггүй шиг байсан юм байлгүй тийм ээ, том жижиггүй тийм бурхантай.
- Д : Тарни эд нар зааж өгөх үү, одоо ийм айж ичвэл?
- Б : Зааж өгнө. хээр гадаа явахдаа айж ичвэл энийг уншиж байгаарай, одоо цагийн цөвүүнд энийг уншиж байгаарай энэ тэр гэж зааж өгнө өө.
- Д : Аав ээж зааж өгөх үү?
- Б : Аахан. Аав ээж зааж өгнө, өөр хэн зааж өгөхөв дээ.
- Д : Тэр үед ер нь лам хүн гэж байсан юм болов уу?
- Б : Байхгүй, лам хувцастай хүн ерөөсөө үзэгддэггүй байсан, лам хүн бол хааяа байх нь байсан юм шиг байгаа юм. Гэхдээ бол хувцсыг өмснө гэж байхгүй дандаа л зүгээр ийм хар хувцастай.
- Д : Тэгээд мал маллаад л?
- Б : Мал маллаад л зүгээр энгийн, тийм байхгүй бол нөгөө феодалын үлдэгдэл гээд бариад яваад өгнө.
- Д : Эхнэр хүүхэдтэй байх уу, үгүй юу?
- Б : Эхнэр хүүхэдтэй, авгай хүүхэдтэй цугаараа авгай хүүхэдтэй, юунаас гараад л хүрэнээс гараад л авгай хүүхэд авчихсан байдаг байх. Цугаараа л авгай хүүхэдтэй тийм улсууд хойно. Энэ шашин дэлгэрсэн хойно л энэ хүрээ юу, Зуу энэ тэрд л нил суучихсан байгаа юм даа. Тэгэхлээр зэрэг нил л номтой л улс байсан шиг байгаа юм.
- Д : Тэр хүмүүс одоо нууцаар ном энэ тэрээ уншдаг байсан болов уу?
- Б : Аа уншдаг, тэр шөнө уншдаг байсан. Шинээс хойш л лав (цагаан сар) настай хүн их авчраад, бүр шөнө болсон хойно л өрхөө дөрвөлжилчихэж байгаад л ном уншуулдаг байсан юм даг. Өрх татаатай үгүй бол хүн ороод ирэх юм уу, яах юм. Тэгэж шөнө орой л тэгэж нэг уншдаг байсан, дуу чимээ тэр юунаас л яадаг байх.
- Д : Ламаас хааяа юм хум асуух, асуудаг байсан юм болов уу, яадаг байсан юм бол?

Б : За тэгээд асуух нь асууна. Тэгэхдээ тэр асууж байгаа хүн өөрөө чинь, нөгөө асуулгаж байгаа хүн ч тэр их нууц аятай байж л асуухгүй бол, “өнөө тэр түрүүнээс тийм юм асуугаад мэргэлж байна” гээд ингээд ховлочих юм болвол аль аль нь өнөө хэрэгт унана. Нууц тэгэж л асууж сураглаж байсан дээх нь, сүүл рүүгээ тэгээд арай гайгүй шиг...

Д : Хэдий үеэс ер нь гайгүй болсон юм бол? Ер нь хэдий үеэс бурхан шүтээнээ ил тавьдаг болсон бол, айлууд?

Б : Овоо бүр гайгүй л 70-он шахуулж байж л нэг айхаа байсан юм шүү. Тэрнээс өмнө ер нь бурхан шүтээн яахыг чинь, ер нь тэгээд жаахан айдаг л байсан. Хүний ном мом уншуулах, тэр урьж залах, адис сан тавиулах эд нараас чинь их айна аа. 70-аад он шахуулж байж л нэг арай нэг гайгүй болж, нэг гайгүй болсон юм байгаа юм даа.

Д : Далай лам монголд айлчилахад, айлчилж байхад та тэрийг дуулж байсан уу? Хөдөө байхдаа 60 хэдэн оны далан хэдэн оны үед?

Б : Би тэгэхэд чинь төвд ажил хийдэг байсан.

Д : Та тийм юм дуулсан уу? Тэгэхэд далай лам ирж гэнэ, монголд ирж гэнэ гээд тийм юм дуулж байсан уу?

Б : Аа дуулж байсан. Хотод юу яагаад, далай лам ирээд. Тэр чинь одоо далан хэдэн он байсан юм уу, далаад он байсан юм уу. Нилээн дээр шүү дээ, далай лам хотод морилж ирж гэнэ. Юу хаачихсан, Гандангийн дэнж багтахгүй болчихсон, автобус унааны зам хаагдчихсан байна гэж ярьж байсан. Тэгээд нөгөө буд тарни, будаа ингээд цацахлаар нь тэрнийг нь түүх гэж дарагдаж байна гэнэ энэ тэр гээд л яриад байдаг байсан.

Д : Тэрийг бол одоо, нөгөө нэг тэр үед чинь ямар хүмүүс байсан бэ? Шашингүй үзлийг тэгдэг намын дарга нар энэ тэр байсан юм уу?

Б : Аа нөгөө намынхан.

Д : Тэр хүмүүс бол шашны эсрэг нилээн сурталчилгаа явуулна биз?

Б : Аа зөндөө, зөндөө явуулна. Шашныг чинь дандаа муу хэлчихнэ. Мунхруулга гээд, өчнөөн жил 200-аад жил ч бил үү дарлуулсан гээд л, эд нарыг чинь тэр муу хэлэх ч бүр жигтэйхэн муу хэлнэ. Бүр 80-аад он гартал муу хэлчихсэн хэвээрээ л байдаг байсан. Тэгэж тэгэж л сүүлдээ овоо гайгүй болсон юм байгаа юм.

Сүүлдээ нэг цагаатгал гарваа даа. За тэгээд тэрнээс хойш л арай нэг муу хэлэх нь гайгүй, өө нэг асууж сураглахаар айж ичих нь ч гайгүй.

Д : Танайд ном судар байсан болов уу?

Б : Манайд ном судар байсан л юм байгаа биз, би яачихсан юм мэдэхгүй.

Д : Ном судраа яадаг байсан бол, лам эд нэр авчирч уншуулдаг байсан юм болов уу, зүгээр л?

Б : Ээ дээ, бараг уншуулахгүй дээ. Хааяа нэг хэрэгцээтэй тэр нэг, жилд нэг уншуулдаг ч байсан юм уу, нэг тийм уншуулдаг судар байсан байх.

Тэрнийгээ л хааяа нэг уншуулна. Тэгээд сүүлдээ манайх чинь судартай л байсан айл байгаа юм. Тэгээд ч би хөндийрөөд, өнөө айлын хүн болоод яваад өгсөн. Яасан ийсийн тэгээд байхгүй л болчихсон байх юм байна лээ. Ном нь ч байхгүй, бурхан ч байхгүй аль аль нь байхгүй. Тэр бодвол манай ээж л “аа юухэв” гээд нэг байсан нь болгочихсон байх (алга болгочихсон), зууд өргөчихсөн ч юм уу, яасан юм.

Д : Та бол залуудаа энэ буддын шашны талаар юу гэж боддог байв?

Б : Ёстой юу ч боддоггүй, нээрээ л тийм худлаа л юм байдаг гэж боддог юм. Өнөө мань мэтэд л ярихлаар л дандаа худлаа юм ярьдаг юм чинь. Одоо яахав дандаа л мунхруулдаг, чухам л феодал зеодал элдэв хоёроор л ярьдаг юм чинь. Нээрэн тийм л юм байдаг юм л боддог байсан би чинь.

Д : Артель хаана байсан юм бэ?

Б : Артель уу? Энэ Хужиртад “Хужиртын артель” гэж байсан юм. Энэ Шанхад одоо энэ “Шанхад доод төв” гэж байсан юм. Тэнд бас нэг артель байсан юм. Гутал хийнэ их гоё монгол гутал хийдэг.

Д : Артельд лам нар нилээн ажилладаг байсан болов уу?

Б : Настай л энэ тэр улсууд л ажилладаг байсан юм, тийм байх аа. Сүүлд л үлдсэн хэд нь л лам нар байсан юм даг, энэ Шанх дээр л ажиллаж байсан улсуудын, Хужиртын артельд бол би үнэндээ орж үзээгүй. Хужиртад байдаг байсан, “Хужиртын артель” гээд л. Хужирт чинь ер нь нилээн дээр чинь артельтай, амрагч рашаан сувилалтай, бас тэрүүхэн хавьдаа овоо том сум байсан байх шүү.

5 Соёлын довтолгоон

Д : Соёлын довтолгоон гэж байх үед ямархуу байсан бэ, тэр соёлын довтолгоо?

Б : Өө тийм, соёлын довтолгоо гэж байхад чинь бүр том болчихсон, бүр том хүүхэн. Соёлын довтолгоо ч ёстой нэг үзүүлж өгдөг байсан, сүйд хийнэ гээд. Соёлын довтолгоо, гурван яамны үзлэг гээд. Соёлын довтолгоо ирнэ гээд, гурван яамны үзлэг гээд л.

Д : Соёлын довтолгооноор юу хийх вэ?

Б : Тэр ч их юм хийлгэнэ ээ. Хүн болгон тус тусдаа хөнжилтэй, тус тусдаа хоёр хоёр ээлжийн орны даавуутай, хоёр хоёр ээлжийн хөнжлийн даавуутай, тэгээд яг бэлэн угаачихсан одоо ингээд байж байна. Хоноцын хөнжил гэж бас тусдаа, бас өнөө илүү даавуу юунууд. Тэгээд л өнөө усанд ордог алчуур ванн, тэгээд өнөө хөлийн алчуур энэ тэр гээд хүн болгон нэг нэгтэй. Тэрчээ одоо нэг алж өгдөг байсан. Олон хүүхэдтэй ажлын хажуугаар чинь. Шөнө ядахдаа ингээд муу хүүхдүүдийн гутал тараагаад унтахын ч арга байхгүй. Шөнө орж ирнэ энэ тэр гээд. Шөнө орж ирж үзнэ харна. Тэр үед муу гарвал яана яана гэдэг байлаа, мэдэхгүй. Арай шоронд хийнэ л гэгээгүй шүү дээ. Тэгдэг байсан шүү дээ, тэр соёлын довтолгоон чинь. Тэгээд л нөгөө

- хүүхдийн тоглоомын булан, номын булан, номын сан, ариун цэврийн хэрэгсэл байхгүй юм байхгүй. Тэгээд энэ багананаас нэг нэг дэвтэр зүүчихнэ. Тэгээд л нөгөө дарга, нөгөө хороон дарга орж ирээд л нөгөөдөхийг чинь, долоо хоногт арай л 2 орж ирдэггүй байгаа даа. Үзээд л муу бол өнөө дэвтэр дээр муу байна гээд тавьчихна, сайн гайгүй шиг байвал гайгүй гээд тавьчихна. Тэгээд энэ баганын дээд талын энэ тархи, энэ тоононы дотор талаар эд нэр чинь хөвөнгөөр ингэж үзээд л, яасан хэнхэг улс юм бол. Хөшигний хоолой эд нарыг чинь ингэж арчиж үзээд л тоос гарч байвал муу.
- Д : Энийг одоо хөшиг татчихсан байдаг, тэр соёлын довтолгооны үеэр оруулж ирсэн зүйл үү, айлууд нэг хөшиг татдаг шүү дээ?
- Б : Тийм, энэ орны урд уу? Тэр чинь өөрсдөө л тэр үеэс гоёж л, гоё л байсан. Тэгээд өнөө айл болгон ийм будагтай гэр биш. Тэр соёлын довтолгоо чинь айл болгон шахуу өнөө бор гэртэй, нөгөө униа угаана, өнгө орох гэж байхгүй. Хусаад л байна хусаад л байна, тэгээд нэг угааж арчаад унь тооноо угаагаад л. Тэр соёлын довтолгоо хэцүү байдагсан, хэцүү юм шиг л санагддагсан.
- Д : Урьд нь бол тэгээд хүмүүс яг хэрэглэдэг байсан уу, тэр даавуу энэ тэрээ. Эсвэл зүгээр хадгалчихаад байж байдаг байсан юм уу?
- Б : Хэрэглэнэ ээ. Олуулаа улс чинь одоо тэгээд л нөмөрч унтаад л өнөө хөнжил юм аа нэмээд л байна, нэмлээд л байна. Тэгээд л өнөө наадуулыг нь нэг юм цэвэр авч байна, гэнэт орж ирээд шалгаад үзэхлээр.
- Д : Цагаан толгойтой ор байсан юм болов уу, модон ор байсан юм болов уу?
- Б : Модон ор голцуу, тэгээд нэг ийм хөх толгойтой, ногоон толгойтой орнууд байдаг байсан юм. Олдож байгаа гоёлын ор нь тэр. Энэ цагаан толгойтой ор чинь тэр орнуудын сүүлд орж ирсэн юм байгаа юм. Манайх төв орж ирээд нэг хөх толгойтой ор тавьчихаад л нэг модон эрээн нөгөө... байсан, жигтэйхэн гоё юм шиг л санагдаж байсан. Одоогоороо манайд байдаг юм, утаа болчихсон. Хөдөөнийх нь бол тийм ор байхгүй. Их гоё нь нэг тийм эрээн нүүртэй ортой, тэгээд дандаа нэг тийм вандан. Вандан гээд нэг ийм хөл хийгээд засчихсан байцгаадаг байсан юм.
- Д : Эвлэлийн гишүүн болох ёстой?
- Б : Аа эвлэлийн гишүүн байна, үйлдвэрчний гишүүн, үйлдвэрчний гишүүн бүр заавал байх ёстой.
- Д : Намын гишүүн заавал байх ёстой юу?
- Б : Аа намын гишүүн арай заавал үгүй. Тэр их сайн ажилтай, ном эрдэм сайтай сайн ажилтай улсууд намын гишүүн байна. Намын гишүүн болоход чинь их маягтай байдаг байсан байх өө. 3 жил дагалддаг, яадаг яадаг гэлээ. 3 жил дагалдан хийж байж намын гишүүн болдог байсан юм гэсэн.
- Д : Тэр үед цалин хөлс амьдралдаа хүрэх үү?
- Б : Хүрнэ. Цалин харин хүрнэ шүү дээ, мөнгө нь юутай, үнэлгээ юу сайтай.

Мөнгө чинь өнөө мөнгө шиг байсан юм, тэр үед чинь. Тэр үед чинь тэгээд хүрдэг байсан юм. Манаач нэг 100, манаач чинь нэг 120, манаач цэвэрлэгч энэ тэр чинь нэг 120 цаасны цалинтай, зарим ахлах эд нар нь арай бас нэг 180 мая, тэгээд энэ үйлдвэрт болвол... будаа тэр юу муугаар нь техник дээр ажиллахлаар гайгүй авна. 350,400 илүү авна. 400 цаас 350 цаас. Тэр үеийн 400 цаас 350 цаас энэ тэр чинь одоог бодох юм бол их юм авдаг мөнгө шүү дээ, их юм авдаг мөнгө. Манайх чинь бид 2 хоёулаа норм хийгээд, би ч өөрөө норм хийдэг, талийгаач ч норм хийдэг, бид 2 харин цалин их авдаг байсан. Тэгээд хүрдэг л байсан.

Д : Бараа таваар ямар байсан бол, гайгүй элбэг үү?

Б : Өө, бараа элбэг, бараа чинь харин гайгүй шүү. Бараа чинь харин гайгүй элбэг байдаг байсан юм. Даалимба маалимба, даалимба ямбуу энэ тэр гээд.

Д : Оросын юм байх уу эсвэл?

Б : Оросын юм байна, дандаа оросынх. Даалимба, ямбуу, тэгээд энэ сатин жигүүн. Одоо ерөөсөө аль нь ч үзэгдэхээ байсан.

Д : Хятад бараа?

Б : Одоо хятад бараа л элбэг.

Д : Хятад бараа тэр үед байсан уу?

Б : Хятад бараа, торго ирдэг байсан. 18-ын торго, 36-ын торго гээд нэг гоё гоё торго, одооны энэ үнэтэй торгонууд байсан. Орос чинь торго муутай газар байгаа юм шүү дээ. Оросоос бол тийм их гоё торго ерөөсөө ирэхгүй. Оросын тэр хамгийн гоё торго нь зөөлхөн нэг иймэрхүү торго байдаг байсан. 22-ынх гээд л. Тэгээд янз янзын дурдангууд их ирнэ, оросоос. Оросынх л гэдэг байсан юм, хаанаас ч ирдэг байсан юм хэн мэдэхэв. Тэгээд тийм бүдүүлэг бараа л их ирнэ дээ. Бид нар ямар тэгж одооны хүүхдүүдтэй адил гоёх биш. Ямбуу даалимбаараа дээл хийгээд өмсчихнө. Гадаа гарахлаараа жигүүн сатинаараа дээл хийгээд өмсчихнө. Аа тэгээд томхон болоод нэг гайгүй их гоёхлоороо нэг торго шоргохоноор дээл хийгээд өмсчихнө. Бид нарын өмсдөг хувцас чинь торго гутал хоёр л байдаг болохлоор хэрэглээ багатай байж дээ. Харин янз бүрийн тэр бэлэн хувцас ховорхон.

Д : Үйлдвэрт орос мэргэжилтэн энэ тэр гэж байсан юм болов уу?

Б : Үйлдвэр чинь өнөө унгарынх болохлоор унгар мэргэжилтнүүд байдаг байсан. Энэ чинь унгар үйлдвэр байсан шүү дээ.

Д : Өө, тийм үү.

Б : Тийм. Тэгээд унгарын мэргэжилтэнүүд байдаг байсан юм. Хоёр гурван унгар байдаг байсан, венгрүүд.

Д : Тэд нар бол энэчээ бүр ингээд?

Б : Тийм, бүр тэр дотор нь тэр байртай, дотроо байрлачихсан. Тэгээд л өнөө ээлж ээлжээ дагаад л өдөр шөнөгүй тэр үйлдвэр дотор явж байдаг, нөгөө заагаад, нөгөө үйлдвэрээ юу яаж өгч л, зааж өгч л.

Д : Орчуулагчтай байсан байхдаа, одоо бодвол?

Б : Аа, тэр орчуулагч байсан л байх даа. Тусгай нээх юм байгаагүй байхаа. Нэг юм дохиод хийгээд тэгэж байгаад. Тэгээд удахгүй тэр хэлийг нь сурчихдаг юм байна лээ шүү дээ, цуг ажиллаж байгаа улсууд нь болохлоор. Энэ чинь унгарынх болохлоор унгар байдаг байсан юм. Тэр урд цахилгаан станц чинь нөгөө юунууд байдаг байсан юм, польшууд байдаг байсан юм. Польшийн тусламжээр баригдсан гээд. Энэ спиртын үйлдвэр эд нарыг чинь...

Д : Малчны хүүхэд эд нар пионерт элснэ эд нар гэж тийм юм байсан болов уу?

Б : Бүгдээрээ пионерууд. Пионер биш хүн гэж нэг байхгүй, цөмөөрөө пионер.

Д : Сургуульд явсан, яваагүй хамаагүй?

Б : Сургуульд явсан, тэр суруульд явсан яваагүй хамаагүй, тэр сургуульд суусан л бол пионер, нөгөө улаан бүчээ зүүгээд л, дээлэн дээрээ зүүчихээд л.

Д : Та зүүж л байв уу?

Б : Ямар форм зорм гэж байх биш, мань мэтийн үед бол дээлэн дээрээ зүүчихээд л.

6 Ардчилсан үеийн шашин шүтлэг ба аж байдал

Д : Энэ нутагт тийм алдартай лам хуварга энэ тэр хүмүүсийн түүх, үүх түүх эд нэр гэж бас байдаг л байх даа?

Б : Аа, байдаг байсан байх. Ёстой мэдэхгүй юм байна. Ямар сайндаа харанхуй дундуур явсаар байгаад харанхуй ирсэн хүн байж байдаг. Үүх түүх юм байдаг л байсан байх. Манай энд нэг “Орхоны багш” л гэж нэг ганцхан хүн байсан юм, ганцхан настай хүн байдаг байсан юм даа, тэр дээшээгээ (голын эх руу ч юм уу ярьж байгаа бололтой).

Д : Та бол одоо тэгээд хэдийнээс бурхан шүтээнээ ингээд залж, залж ирэв?

Б : Үгүй яахав нөгөө нэг ил гараад ирэхлээр... Манайх чинь тэгээд ер нь бурхангүй байсан айл байгаа юм. Тэгэж байгаад сүүлдээ саяхан л энэ, юунаас л нэг, 90-ээд оны үеэс л нэг бурхан залдаг болоод байна.

Д : Тэр лам чинь одоо ямар лам юм бол оо?

Б : Аль лам?

Д : Тэр, цаад талд байгаа фото зураг?

Б : Үгүй, энэ чинь энэ манай хүүхдүүдийн эцэг, аав эцгийн зураг.

Д : Аа, за за.

Д : Би лам хуварга хүн болов уу...

Б : Лам биш.

Д : Аа, одоо энэ бурхануудыг сүүлд залсан уу?

Б : Тийм, сүүлд л... Бурханыхаа нэрийг ч мэддэггүй шүү дээ. Сүүлд л хүүхдүүд...

Д : Судар эд нараа сүүлд залсан, танайд байсан судар уу?

Б : Манайх ерөөсөө сударгүй байсан. Энэ чинь нэг нь манай нэг хүүгийнх юм байгаа юм. Дээд томын тэр 2 жоохоныг нь өнөө нэг 2 хүүхэд, лам хүүхэд байдаг юм, тэр 2 нэг нэгээр нь өгсөн юм.

Д : Аа хүүхэд, лам хүүхэд байна уу (танай хүүхдүүд дотор)?

Б : Манай нэг хүргэн лам юм байгаа юм. Юуны, Зуугийн лам. Сударгүй айл байдаггүй юм гэж лам, тэр арай томхныг нь... Тэр жоохоныг Гомбоо өгсөн юм, манай нэг хүүгийн хүүхэд бас Зууд суудаг лам, тэгээд өгсөн.

Д : Та бол хүүгээ лам болгоход нь дуртай байв уу?

Б : Өнөө юу юм чинь. Тэр наад бага нь бол манай хүүгийн хүүхэд. Тэр том нь бол манай хүргэн байгаа юм. Энэнд дургүй хаанаас байх вэ л дээ. Тэд нар тэгээд тус тусдаа өөр өөрснийхөө дуртай дуртай юмандаа явж байгаа улсыг чинь.

Д : Та бол одоо өдөр болгон Зууд өргөх үү (идээний дээж, зул тахил г.м), эсвэл нөгөө дүйчин өдөр дээр өргөдөг юм уу?

Б : Аа, нэг юм хааяа хааяа өргөнө. Энэ өнөө буян нь дийлээд заримдаа мартчихаад байгаа юм. Санаа нь бол өдөр болгон өргөх санаатай.

Д : Энэ Шанхын хийд хэзээ нээгдсэн юм бол, ер нь?

Б : Энэ Шанхын хийд чинь одоо хэзээ сэргэж нээгдсэн юм...? Саяхан шүү. Нээх удаагүй шүү. 92, гурван оны үед л.

Охин : Нөгөө нэг манай аав 94 онд ойчсон, тэгэхэд дөнгөж сэргэж байсан, 94 онд ном уншуулах гээд...

Б : Өө, тийм талийгаачыг ойчоод юу яахад Шанх дээр очоод бас... Тэгэхэд л дөнгөж сэргэж байсан юм, 92 гурван онд л сэргэсэн.

Д : Тэгэхэд бол нилээн настай хүмүүс хуралд байсан байх даа?

Б : Тийм, гайгүй настай улсууд байсан юм. Одоо настай хүнгүй болсон юм байна лээ. Тэгээд л чааваас даа, өндөр настай болцгоогоод түрүүч тэгээд... Одоо бол хүүхдүүд л голцуу байдаг юм шиг байна лээ.

Д : Одоо энэ Зууд настай лам хуварга хүн байдаг юм болов уу?

Б : Зууд ер нь цөөхөн шүү. Зуу ер нь настай лам гэж хүн ер нь байхгүй. Дандаа л залуу лам. Ер нь Зууд чинь настай лам, ер нь л байхгүй дээ.

Д : Таны үеийн хүмүүсээс лам болсон хүн байдаг болов уу?

Б : Байдаг л байдаг юм аа, хааяа нэг. Одоо ч байхгүй ээ. Миний үеийн хүн, улсаас лам болсон хүн тун ч цөөхөн дөө. Урд Шанхад Шихийхаян л ? байдаг юм. Энэ Зууд ер нь байдаггүй байх өө, юм үзэгдэхгүй юм. Маниас үеийн арай өндөр настангууд нь, настай лам нар нь настай тийм улсууд байдаг юм. Тэгээд хойд үеийнх нь одоо тэгээд нэг гучин хэдээс л доош хорин хэдтэй л та нар шиг ийм хүүхдүүд л лам нар л байх. Манай Зуугийн чинь хамба нь залуухан шүү дээ, гучин хэдтэй л хүн байх. Нөгөө Пүрэвээ чинь арай 40 хүрээгүй биз дээ. Хүрчихсэн үү, ай?

Охин : Хүрчихсэн, 42- той.

- Б : Өө. Тэгвэл Пүрэвээтэй чацуу юм байна, манай Пүрэвсүрэнгэй чацуу юм гэсэн (чацуу юм байна). Их хамба нь... Бага хамба нь бүр залуухан.
- Д : Энэ Зуугийн уу?
- Б : Тийм, бүүр залуухан.
- Д : Хоёр хамба байна уу?
- Б : Хоёр. Их хамба нь зайлуул, лагшин жоохон чилээрхүү байдаг болтой юм, хааяа хааяа суугаад, хааяа хааяа чадахгүй.
- Д : Та бол энэ сүм хийдээр орох уу?
- Б : Орно.
- Д : Ямар үеэр орох вэ, одоо хурал ном уншуулах гэж орох уу?
- Б : Хурал ном уншуулах гэж орно. Тэгээд хааяа нэг дүйцэнгээр энэ тэр очоод мөргөчихдөг юм. Одоо өөрөө бие тааруухан чадахаа байчихсон байгаа юм. Энэ Зуугийн их гэсгүй, их гэсгүй нь тэр манай хүргэн юм байгаа юм.
- Д : Аан, хэн гэдэг хүн байдаг юм бол?
- Б : Эрдэнэчулуун. Их явдаг юм даа, хот хүрээгээр (Улаанбаатар).
- Д : Одоо хотод явж байна уу (хотод байгаа юу)?
- Б : Явж байгаа, одоо хотод.
- Д : Баасансүрэн гээд нөгөө хамба нь байгаа?
- Б : Тийм.
- Д : Хотод явж байх шиг байна лээ бас.
- Б : Аан. Баасансүрэн тэр хоёр, Баасансүрэн манай хэн хоёр чинь чацуу юм гэсэн шүү дээ.
- Д : Аа лам хоёр уу (хүүхэд нь)?
- Б : Лам хоёр чацуу. Нэг нь нэг ах гэл үү. Чацуу л юм гэсэн. Тийм одоо хотод явж байгаа. Урагшаа энэ Утаагүмбэн мүмбэн их явдаг юм аа, манай тэр хүргэн чинь.
- Д : Энэчээнээ лам болсон хүн үү эсвэл?
- Б : Тийм энд лам болсон, бүр жаахнаасаа л болсон.
- Д : 90-ээд он гараад нэг бага насны хүүхдүүд лам болж байсан тэр үед?
- Б : Ай тийм, тэр үеэр л лам... .
- Д : Тэр үед яагаад тэгэж жоохон хүүхдүүд лам болж байсан юм болоо?
- Б : Хэн мэдэхэв. Нээх их ламд л дурладаг байсан юм. Одоо ч гэсэн жаахан банди нар лам больё гэх сонсогдож байх юм байна шүү дээ.
- Д : Өөрсдөө юу?
- Б : Өөрсдөө. Энэ лам л их аятайхан санагддаг байлгүй. Манайхнаас л тэр манай хүүхдүүдийн жаахан банди нар, банди энэ тэр зарим нь лам болох юмсан гэж байх юм байна лээ. Манайхаас тэр манай нэг хүүгийн хүүхэд Зууд лам юм байгаа юм. Бас нэг хүргэний хүүхэд бас лам.
- Д : Энэ дээр нөгөө нэг (энд) өөр, одоо чинь 90 оноос хойш бурханы шашнаас өөр бас шашинууд байна, одоо хүмүүсийг...?

Б : Өө энд байгаа, энд нөгөө нэг юу гээд Есүс гээд нэг юм байгаа.

Д : Аа за.

Б : Дуулуулаад л. Нэг юм байдаг юм байна лээ, энүүхэнд.

Тэр Есүс бол нилээн удаж байгаа шүү, нилээн дээхнэ орж ирсэн. Одоо байдаг байх аа, байдаг юм шиг байна лээ. Байгаа байгаа.

Д : Хүүхэд залуучууд очдог юм болов уу?

Б : Өө хүүхэд залуучууд анх ирэхэд зөндөө очдог байсан. Одоо чухам мэдэхгүй яадаг юм бол доо. Манай эндээс чинь одоо тэр юу болчихсон залуучууд бишгүй л байдаг юм байна лээ шүү дээ, ажилчин ч гэдэг юм уу, даамал ч гэдэг юмуу (дарга). Тэр чинь тэгээд анх эхлээд ном тараагаад, гудмаар гудамжаар явж байгаа хүүхдүүд, энэ хашаа завсар мавсараар энэ тэр жижиг ном өгөөд л энэ тэр байдаг байсан. Одоо харин байсан (больсон) юм шиг байгаа юмаа. Хоол унд өгөөд л энэ тэр байдаг байсан юм гэнэ лээ.

Д : Энд нэг сургууль байдаг юм байна шүү дээ тэ, шашны?

Б : Тийм, тэр лүү юу, шашны дээд сургууль байдаг юм. Тэрний чинь захирал хийдэг юм, манай тэр хүргэн. Энэ Зуугийн лам нар чинь юу яадаг юм байна лээ шүү дээ, давхар давхараар нь хийдэг юм байлаа шүү дээ, ажлаа. Нөгөө улсаас цалин мөнгө гэх юм байдаггүй байх, юугаараа л болдог болохлоороо (өргөл барьц).

Д : Социализмын үед ер нь шашныг их хяхаж хавчдаг байсан юм болов уу, яадаг байсан юм бол?

Б : Харин зөндөө хавчдаг байсан юм, энэ шашныг чинь. Социализмын үед чинь харин нэг үзүүлж өгнө, энийг чинь хавчих гэж. Ямар сайндаа л асууж сураглаж чадахгүй болох вэ дээ. Хааяа нэг лам, хааяа нэг гайгүй хүний хүүхэд шуухад асуумаар болохлоор чинь нууж хааж шөнө орой үдэш л асууна болохоос биш тэгээд хамаа намбаагүй (замбараагүй) нэг очоод асуучихгүй. Тун үгүйдээ нэг... Ардчилал гараад яг илэн далангүй болсон юм чинь. Тэрнээс өмнө нууц л байдаг байсан шүү дээ.

Охин : Би их сайн санаад байдаг юм. Наян хэдэн онд л лав манай ээж аавыг бурхнаас, Цэрэннадмид дарга, тэр үед л далд хийгээрэй гээд байсан санагддаг юм.

Б : Харин тийм. Тэгэхэд чинь харин наян хэдэн он энэ тэр чинь бурхныг чинь гаргуулахгүй шүү. Их нууна аа, тэрийг чинь. Чийдэлэг хүртэл энэ (таньдаг хүн) Даваасүрэнг нөгөө нэг өвдөхөд Шанх руу очиж асуух гээд л (ламаас) шөнө явж байсан шүү дээ. Нилээн урд шүү дээ тэр чинь. Шөнө асуучихаад эргэж ирж байсан юм. Айгаад байх юмаа гээд, тэр асуусан хүнээ айгаад байх юмаа гээд тэгэж байсан. Шанхад очиж асууж байсан, тэнд ламтай байсан. Нутгийнхан бол мэднэ, сайн хүн гэдэг ээ. Хэрэв ил мэдвэл өнөө феодал зеодал гээд өнөө сүйд хийх юм байгаа биз.

Д : Овоо эд нар тахидаггүй байсан байх даа?

Б : Аа, үгүй. Овоог тахина гэж, овоо тахилга гэж байдаггүй байсан. Ардчилал гараад л энэ овоогий чинь хаа сайгүй тахидаг болсон. Түүнээс биш тэр овоо тахих барих тийм мэтийн юм ер, тэр тахиж байвал бариад авах байлгүй, аваад явчих байлгүй. Тэр үед чинь нөгөө нэг өөрийн хөрөнгө гэх юм байхгүй болохлоор ажлаас хөөнө гэж их далайлгадаг байлаа шүү дээ. Ажлаас чинь хөөнө гээд, дарга нь хөөнө гээд.

Д : Зүгээр арц хүж уугиулна гэж байх уу, тэр үед?

Б : Аа, уугиулна. Арцыг чинь болохлоор, арцаа уугиулж бай гээд байна шүү дээ. Юу яадаг гээд 100 метрийн дотор ариутгаж байдаг гээд, арц уугиулж бай л гээд байдаг юм. Арцыг харин уугиулахад зүгээр.

Д : Тэгээд өөрсдийгөө одоо нөгөө нэг ингэж утдаг эд нэр тийм арвил хийх үү?

Б : Арвил уу? Өөрснөө арвила, хийхээр болбол болохгүй юм байгаа биз. Лав л хүүхэд эмнэлэгт хэвтээд гаднаас арц оруулахлаар “Шанхынхан ингэдэг” гээд аашилчаад байдаг байсан юм даа, арвиллаа гээд аашилчаад(загнаад) байдаг байсан. Би өнөө нэг Зул(хүүхэд нь) хэвтчихээд, нилээн хойно шүү дээ, 1-р ангид сууж байсан юм, тэгээд өөр нэг таньдаг өөрийнхөө нутгийн тийм жижүүр, сувилагч жижүүр хийж байхад оруулахгүй бол(арц), оруулахгүй шүү дээ. Шанхынхан ламаа шүтдэг, арц орууллаа гээд.

Д : Тэгвэл нэг сан, арц хүж бол уугиулчихдаг л байж.

Б : Тийм уугиулна. Тэгээд хойно (later) энэ ардчилаас чинь хойш ёстой нэг айхаа больсон юм даа, бурхан тахил лам хуварга яаж ч байсан нэг айхгүй.

Д : Сүсэгтний холбоо гээд л нэг юм гарч байсан даа тэ, 90 ээд оноос чинь хойш?

Б : За тийм.

Д : Тэр хүмүүс эд нар ирж бас сүмийг дэмжсэн байх даа?

Б : Аа, тийм байх даа, би нээх сайн мэдэхгүй юм.

Д : Таныг бага байхад судар ном ингээд, гэрээ тойрч ингэж гороолж тийм зан үйл хийдэг байсан уу?

Б : Хийнэ, орой үдэш болохлоор үдэш л гэрээ ингээд, судраа бариад гэрээ эргэдэг (тойрдог) байсан.

Д : Тэрийг нь хүүхэд нь барьж эргэх үү, эсвэл том хүн нь эргэх үү?

Б : Бид нар өөрснөө л эргэдэг байсан, тэгээд яадаг байсан юм мэдэхгүй. Бүсээ бүсэлчихээд, малгайгаа өмсчихээд их ёстой эргэнэ тэр чинь. Хэд ч эргэлт хийдэг, тэгээд дүнгэр дүнгэр гээд л эргээд байдаг байсан юм. Маань тарниа уншаад л эргэдэг байсан байлгүй.

Охин : Зууд тэгээд ерөөсөө лам хүн байхгүй байсан юм байх даа?

Б : Байгаагүй. Энэ Зуу чинь ерөөсөө бүр нурчихсан байсан. Энэ суварга одоо энэ гадаад талын суварганууд цөмөөрөө толгой байхгүй. Ашиглахгүй ингээд тэгээд нураачихсан. Тэгээд энэ чинь сүүлд нь далан хэдэн оноос эхэлж засаад, музей болгож байгаа гэж засаад, музей болгоно гэж гоё засаад. Тэгээд

музей болж байсаар сүүлдээ ламтай хуралтай болсон юм.

Д : Энэ хурлын лам нар эндхийн хүүхдүүд үү, эндхийн лам нар уу, эсвэл?

Б : Ер нь л эндхийнх. Манай энд Зууд чинь олон ламтай, намар хурал мурлаар бол зөндөө олон ламтай болчихдог юм, хурал дүйцэн, дүйцэнгийн хурлаар бол их олон.

Д : Хүүхэд эд нараа нэр өгөхөд бас нэг хуучны лам хүн дээр очиж нэр эд нараа авдаг байсан уу, өөрсдөө л өгчих үү?

Б : Авна. Өөрснөө голцуу өгнө, тэгээд авна, тэгээд настай хүнээс авдаг байсан. Нууцаар очиж авна. Манай талийгчийн хамаатан юм гэнэ лээ, нэг их сайн лам л гэж ярьдаг юм. 1-р хороонд байсан юм гэсэн. Даваасүрэнгийн (хүүхэд) нэрийг тэр ламаас авсан юм шүү дээ. Тэгээд л Анжаа дээр л оч гээд манай талийгчийн ээж нь За чи Анжаа дээр л оч, тэгээд орой сэмхэн шиг л очоорой. Тэгэхэд чинь өнөө жаран хэдэн он, 62 он байсан бил үү, нилээн оройхон шиг л очоорой. Нэрийг нь асуучихаад л өлгийнний өнгийг нь асуучихаад л. Их сайн хүн (мундаг) гэдэг л байсан юм. Тэгээд тэр хүнээс л авсан юм. Тэгээд “Даваасүрэн” нэр өгчихөөд, шар юмаар өлгий хий гэж хэлчихээд “За за одоо тэгээд сүүлчийнх нь чи өөрөө л өгөөд байгаарай (дараагийн хүүхдүүддээ өөрөө нэр өгөөрэй), Өшөө хүнээс асуухын хэрэггүй шүү. Гаргасан гариг дээр нь сүрэн нэмээд л өгөөд байгаарай. Ямар л гаригт гарна, тэгээд л дээрээс нь сүрэн нэмээд л өгөөд байгаарай”, тэгэж байсан гэсэн.

Д : Хүн нас барахад бас алтан сав эд нарыг нь бас нууцаар нээлгүүлдэг байсан юм болов уу, яадаг байсан юм бол?

Б : За нээлгэдэг байсан юм. Нээдэг хүн ч ёстой ховорхон доо. Ганц хүн л, Шанхад л ганцхан хүн нээдэг байсан юм гэнэ лээ. Тэгээд сүүлдээ энүүгээр нээдэг хүн байсан л байх. За бараг нээлгэхдүй дээ, тэрнээс их айна. Тэр алтан сав нээлгэж, явж мэдэгдвэл болохгүй гээд л.

Д : Хүн одоо өнгөрөхөд яаж хөдөөлүүлэх вэ зүгээр л, өдөр судраа харахгүй зүгээр л хөдөөлүүлчих үү?

Б : Өдрөө харна. Өдрийн зөөлөн, гаригийн зөөлнийг харалгүй яахав. Хараад л тэгээд, тэр ч одоо өнөө...

Д : Өөрсдөө харах уу?

Б : Өөрсдөө л нэг өнөө даваа баасан гэдгээрээ тоолж байгаад л. Тэгээд намайг бага байхад чинь нээх юм ч болдоггүй байсан шүү дээ. Үхэр тэргэн дээр ч юм уу тавиад л яваад өгдөг л байсан.

Д : Ил тавьдаг байсан юм уу?

Б : Ил тавьдаг байсан. Тэр үед чинь олон хүний ч хэрэггүй, тэгээд нэг ганцхан хүн л яваад өгнө. Хүү нь ч юм уу тэр өөрийх нь дотны хүн ч юм уу, тусгай тэгэж гаргадаг ч хүн байна. Тийм нэг ганцхан тийм хүн, ганцаараа тэр үхэр тэргээ хөтлөөд л яваад өгнө.

Д : Тэгээд яахав зул мул бас барих уу?

Б : Өө барьна. Зулаа өргөнө, зулаа өргөж ном маань юугаа уншилгүй яахав өөрснөө.

Д : Тэрийг нь бол нээх хорьдоггүй байсан юм байх даа.

Б : Тэрийг нь мэдэгдэхгүй л, нууцаар л. Тэрийгээ бол нэг их тэгэж дэлгэрэнгүй мэдэгдэхгүй.

Д : Ёолк гээд нэг баяр чинь одоо хэдийнээс орж ирсэн юм бэ, монголд?

Б : Нилээн дээр орж ирсэн юм даа. Манай энд л лав САА дөнгөж байгуулагдаад байгуулагдсныхаа жил л ёолк хийж байсан. Чухам монголд, тэр хот мотоор хэдийд орж ирснийг нь мэдэхгүй.

Д : Яаж тэмдэглэдэг байсан юм бол, одоо нэг кинон дээр гардаг шиг л өвлийн өвгөн эд нар гэдэг байсан юм уу?

Б : Өө тийм. Өвлийн өвгөн, тэгээд л өнөө юутай нэг цасан охидуудтай бүжгээ хийнэ. Өвлийн өвгөн нь нээх цагаан таяг тулсан сахалтай өвгөн л байдаг сан. Тэр үеийн чинь ёолкны чимэглэл энэ тэр гэж янзын юм байнаа. Утас ингэж татаж байгаад, хөвөнг ингээд имэрч, тэгээд нэг цаасаар нэг хэл мэлхэн хяргаад? Будаад будаад давхарлаад. Гинж минж, цаасаар ингээд гинж хийдэг байсан, та нарын үед ч хийдэг байсан даа. Манай хөдөөд л лав хийлгэдэг байсан. Одоо юунд яадаг бол, цаасаар ингэж өнгө өнгөөр будаж гинж хийдэг. Одоотой адил тийм гоёл засал байхгүй.

Д : Энэ ногоон мод бас оруулж ирэх үү?

Б : Энэ ногоон модоо болохлоор өнөө уулнаас авчираад. Харин одоо энэ сүүлдээ модтой болоод уулын мод авахаа больсон юм шиг байна. Уулнаас ногоон модоо олж ирнэ.

Д : Тэр нь бол айл болгон тэгэх үү, эсвэл зүгээр?

Б : Үгүй, айлууд бол хийхгүй. Зүгээр л энэ САА-н албан газрууд л хийдэг.

Д : Айлууд бол ер нь тэмдэглэдэг байсан уу?

Б : Тэмдэглэнэ. Тэгэхдээ тэгж нэг их сүртэй тэгэж ёолк молк засахгүй. Сүүл рүүгээ л 90-ээд оны үе, 90-ээд оноос хойш л хүүхэддээ л ёолк засах ёстой л гэж засдаг болсон. Би ч тийм мэтийн юманд муу, манайх бол ер тэгэж ёолк молк засах юм болдоггүй байсан.

Д : Тэр үед орсууд байсан юм болов уу ер нь Хархоринд?

Б : Байхгүй байсан байх. Орос гэж ер нь юм мэдэгддэггүй байсан, ер нь юм үзэгдэггүй.

Д : Хятдууд?

Б : Өө байхгүй. Хятдууд чинь энэ шуудуу барьж байгаад, шуудуугаа барьж дуусчихаад, хуу хамаад хөөгөөд гаргачихсан. Энэ урагшаа энэ, манай Хархоринд бол хятад ерөөсөө байгаагүй байх. Хааяа нэг үгүй ганц нэгхэн хөгшин луухаан л юу байсан юм гэхээс биш ерөөсөө. Энэ урагшаа энэ Шанх руу л хөгшин тийм ганц хоёр хөгшин хятдууд байдаг байсан. Тэр чинь өнөө энүүгээр ингээд байсан хятдыг нь нөгөө гамин цувах гэж нэг юм болоод

тэрэнд тараад, тэр нь үнсэн товрого хийчэхээд, үлдсэнийг нь хамаад аваад явчихсан юм гэнэ лээ, ерөөсөө дийлэхгүй.

Д : Аа бүр дээр.

Б : Бүр дээр.

Д : Хорин хэдэн онд уу?

Б : Тийм тэгээд хятадгүй болгоод. Тэгээд үлдсэн хятдыг нь энэчээ намайг нэг жаахан байхад одоо, тавин хэдэн онд байсан юм тэгээд, муухан мэддэг юм. Тэгээд үлдсэн хятад энэ хотоор дүүрэн хятад л гээд байдаг байсан юм. Үлдсэн хятдыг нь хуу хамаад хөөгөөд гаргачихсан юм. Тэгээд овоо хятадгүй болчихсон байсан. Одоо л хятад элбэгшиж байгаа болхоос биш. Хятад эзэлвэл ч горьгүй улс юм гэсэн дээ базарвааний хум пад.

Д : Оросуудад их сайн байсан биз тэр үед?

Б : Аа оросуудад сайн байсан. Оросыг магтаад л байдаг байсан. Оросыг янзын магтна. Манай орос ах нар гээд л магтаад байх нь тэр.

Д : Ер нь хүмүүс одоо манайхан их архи ууна гээд л байх юм, тэр үед ер нь архи их хэрэглэдэг байсан юм уу, яадаг байсан юм бол?

Б : Барагтай л хэрэглэхгүй архийг чинь. Архи чинь ховорхон ч одоотой адил ингэж ийм орос архи мархи чинь ер нь тун ховорхон шүү дээ. Хааяа л нэг нэг манахуал (монополь) гээд нэг хааяа сургийг нь нэг... За даа нэг найр хурим хийж байгаа айл бол нэг хоёр шил юм уу тийм л архитай байдаг байсан. Манахуал л гээд манахуал л гэдэг байсан юм тэр нь тэгээд тийм юу байдаг байсан юм уу, яадаг байсан юм. Тэгээд л өнөө монгол архи, нэрмэл, нэрмэлийн айрагтайгаа л. Цагаан сар мараар чинь болвол энэ орос архи чинь байхгүй шүү дээ. Тэр монгол нэрмэлийн энэ ч их жоохон, нэг айлд нэг яахав боллоцгоогоороо тэгээд 2 литр ч юм уу, нэг гурван литр ч юм уу тэр хярааны л нэг тийм, нэг ваар маарандаа нэг тийм архитай. Тэгээд л айргаа ууна. Одоотой адилхан эмх замбараагүй байгаагүй. Тун ядахнаа нэг ингээд суусан ч эрэмбээрээ сууна. Тэгээд хамгийн настай нь хамгийн дээр нь насныхаа яг эрэмбээр. Тэгээд л бага хүүхэд шуухдууд чинь тэр доогуур тэгээд. Тэр архи дарсаа уухлаараа гучаас доош насны хүнд өгөхчихгүй. Тэр хойгуур тэр хэдэн донхойсон өвгөнүүд л хоорондоо тэрнийгээ ууна.

Д : Энэ үйлдвэрийн ажилладаг эд нар бас нээх уухгүй юу?

Б : Тэр үед бол уудаг л байсан, гэхдээ одоотой адил ийм их зүг замбараагүй хавтгайрахгүй. Хааяа л нэг баяр ёслолын үеэр л нэг чиг чиглэлээрээ яахав нэг цех цехээрээ яахав нэг нийлдэг нэг нь нийлнэ. Тэрнээс биш ингэж хавтгайраад л жигтэйхэн уугаад байхгүй. Ер нь архи чинь гайгүй л байсан юм, ойрын нэг хэдэн жил л бүр алийгаа алдаад байгаа юм. Архи нь ч элбэг болсон юм, мөнгө нь ч элбэг болсон юм даа. Мөнгө чинь тэгээд нэг ховор юм шиг болж ирээд элбэг юм шиг байх юм байна шүү дээ, одооны чинь мөнгө.

Д : Тэр үед залуучууд одоо нэг гуч дөчөөд насны эр улс ч юм уу ингээд юм хум асуух болвол бие биенээсээ сайн таньдаг лам үздэг хардаг хүн байна уу, тэгээд бие биенээсээ бас жоохон сураглаж асуух уу?

Б : Аа, тэгнэ. Тэгэж байгаад ер нь тэгээд аав ээж голцуу асууж өгнө дөө. Өөрснөө ч ер нь нэг их явахгүй. Тэгээд нэг дөч эргэм насны гуч, нэлээн гарсан энэ тэр улсууд чинь тэр найр майран дээр хааяа юу яадаг шүү дээ. Одоо бага байхад чинь юу уухлаараа архи уухлаараа одоо томчуул нь энүүгээрээ суучихна, хааяа аягатай архи ирэхлээр нь нилээн ингэж хүн хүн лүү ингэж байгаад л нуудаг байсан байлгүй. Том улсууд руугаа нилээн хялалзаж байгаад л уучихаж байдаг сан. Тийм л дэгтэй байсан юм. Одоо болвол энэ хүүхдүүдэд ч дэг алга, эд нар ч дэг байхгүй. Архийг чинь тэгэж хавтгайрдаггүй байсан юмаа. Сүүлдээ л ахисаар ахисаар ахисаар одоо ч бүр алиа алдсан болтой юм. Одоо нэг солонгос кино чинь гэж бас нэг архины, энэ нэг хүүхдүүдэд нэг архины юу байх юм, архины эх үүсвэр тавьж өгдөг кино байх юм. Одоо энэ солонгос ингээд харж байхад чинь тэр жоохон жоохон охидууд л тэр чинь байнга л архи уугаад байна. Шал согтуу тэгээд архи уугаад тэгэж согтоод ойчихоор нь нэгийгээ үүрээд гүйгээд алга бочих юм. Энэ солонгос кино гэж бас нэг архи уух үүсвэр тавьж тавигдаж байхын гээд. Тэгээд л жаал тэгэж байгаад л нэгийгээ хүзүүн дээрээ тавиад л алга болчих юм.

Д : Тэр үед гэр бүл болоход аав ээж нь танилцуулдаг байсан юм уу аль эсвэл, өөрсдөө хоорондоо танилцаад сууцгаадаг байсан юм?

Б : Үгүй, үгүй. Өөрснөө л хоорондоо нэг юм танилцсан болоод л нуугдаад л, ухаан алдчихна тэр чинь, жигтэйхэн айна.

Д : Аав ээж нь бас нэг хүн амьтанаас нас жил нь болсон уу үгүй юу гэж хүн амьтнаас бас асуудаг байсан болов уу?

Б : Мэдэхгүй, асуудаг л байсан байхдаа, чухам яадаг байсан юм бол, мэдэхгүй юм даа одоо. Өөрснөө л нэг. Тэр аав ээжийгээс чинь бүр ухаан алдчихна, жигтэйхэн айна. Нуугдаж л нэг юм нууцаар л... .

Д : Танай талийгаач хүүхдүүдийнхээ нэрийг өөрөө л өгсөн үү?

Б : Өөрөө л өгсөн.

Д : Хүн амьтнаас асуугаагүй юу?

Б : Үгүй дандаа л өөрөө өгдөг байсан.

Айна ичнэ ч гэж жигтэйхэн, ичимхий ч байдаг байсан юм байлгүй ээж ааваасаа айна. Нөгөө танилцах гэж байгаа хүнээ харахлаар ухаан алдчихна. Тиймэрхүү л байсан юм даа бид нар чинь. Тэгэж яваад л нэг юм танилцаад.

Д : Бэр гуйх гэж байсан юм болов уу?

Б : Тэр бэр гуйх чинь тэр юутай улсад л байсан байх. Тэр нөгөө нэг баян ноёд моёд тийм л удам залгадаг улсад л байсан байх. Маний үед байгаагүй юмаа тэр чинь, маниас өмнө л байсан байх. Маний чинь үед чи мэдэх үү юу яадаг

л байсан шүү дээ. За өнөө шөнө, өнөө шөнө нэг морь хөтлөөд ирнэ, тэгээд шөнө төдийгий л багцаанд гараад ирээрэй гээд л. Яг энэ хувцас дээлтэйгээ ч хамаагүй гараад л нөгөө хоёр морьтой энэ жалганд л зогсч байна. Би лав тэгэж байсан юм. Дээл хувцасаа авч чадвал, өдөр энэ тэр ээжийн чинь чөлөө заваар дээл хувцасаа авч чадвал өмсчихнө, чадахгүй бол тэгээд нөгөө гэрийнхээ дээлтэй.

Д : Аа тэгээд тэр хүнтэйгээ яваад өгөх үү?

Б : Тэгээд л өнөө морио унаад л яваад өгнө.

Д : Тэгэж уулзаж байгаа юм уу, эсвэл гэр бүл болж байгаа юм уу?

Б : Гэр бүл болж байгаа юм. Аав ээжээсээ нуугаад. Тэгээд хойноос очоод хөөгөөд ирэхийг нь яахав бас тэгээд.

Д : Аав ээж нь гадарладаг л байсан байх даа?

Б : Мэднэ л дээ тэрийгээ, мэдэлгүй яахав. Тэгээд нэг өдөр үзүүлдэг байсан байлгүй бодвол. Заавал аваачдаг ёстой гээд ардаас очоод хөөгөөд аваад ирнэ.

Д : Хурим найр хийнэ, хийхгүй юу?

Б : Зун бол хийдэг л байсан байлгүй. Би ч хурим найр ч гэж мэдэхгүй хийж ч байгаагүй. Өвөл ч байлуу даа, өвөл байсан санагдаж байна. Нэг тавагтай идээтэй тэгээд намайг очиход нэг тавагтай идээтэй, ээж нь нэг мах чанаад л тавьчихсан л байсан даа. Талийгаач ээждээ ч хэлээгүй гэсэн. Тэгсэн энэ орой болсон хойно энэ 2 морь эмээллээд эмээлтэй морь хөтлөөд явчихлаа, яах гэж байгаа юм болов оо гэж нөгөө айлынхаа хүнээс асуусан юм байлгүй, талийгаачын ээж нь. Тэгэхлээр наадах чинь Бадамхандыг л авчрах гэж байгаа байлгүй гэсэн. Тэгэхлээр нь нээрэн тэгэх гэж байгаа юм байхдаа гээд л нэг цай чаначихаад хүлээгээд байсан чинь байдаггүй нэлээн орой болсон байлгүй тэр бодвол. Өвөл байсан юм, тэр чинь өвөл байсан санагдаад байгаа юм. Бага ч байсан юм даа зайлуул.

Д : Гэр барьж өгөх үү?

Б : Барьж өгнө. Манайх чинь гэртээ байж байгаад, тэгээд энэ жоохон бор гэртээ байж байгаад л сүүлдээ өөрснөө гэр барьж авсан.

Д : Үйлдвэрт ажиллаж байсан хүмүүс болохоор дотуур байр майр гэж байсан юм уу аль эсвэл?

Б : Байхгүй дандаа л өөрснөө л гэртэй. Сүүлд нэг үйлдвэрийн байр гээд нэг юм байдаг байсан. Байранд орох дургүй бас тэрэнд. Байранд нэг их дасаа ч үгүй болохлоор.

Д : Халуун байдаг байсан юм болов уу, яадаг байсан юм бол?

Б : Хүйтэн байдаг байсан юм болов уу. Өвөл байрныхан хөлдөж үхэх гэж байдаг л гэж яриад байдаг байсан юм. Халаалга муутай л байсан байх. Сүүлд нэг тийм үйлдвэрийн байр ажилчдын байр гээд нэг хоёр давхар юм байдаг байсан. Тэрүүнд нь нэг хэдэн айл байх. Цөөхөн тэр айл нь өвөл хөлдөж үхэх гээд байдаг л юм ярьдаг байсан шүү дээ. Хүйтэн байдаг байсан, халаалга

муутай. Тэгээд сүүлд нь ардчилал гараагүй юу, яагаав өнөө хувьчлаад. Тэр ч ёстой нэг хүний байранд байх чинь дэмий золиг байлээ дээ. Нөгөө хувьчлаад хөөгөөд гаргачихсан. Тэгээд нөгөө байранд байсан улс чинь түрүүн сайн ч муу ч нэг ийм овгор юмтай байсан бол нөгөөхийгөө байхгүй болгочихсон гэвдэж байсан шүү дээ хөөж гаргачихаар л.

Д : Хувьчлалын нэг цаас гэд нэг юм өгсөн үү?

Б : Аа тийм нэг юмнууд өгсөн. Хувьцаа гээд нэг юмнууд өгсөн. Манайд одоо юу нь байгаа шүү дээ, нөгөө хөх тасалбар нь байгаа.

Д : Аа нэг юм далбаатай юу (төрийн далбаа)?

Б : Жижиг ягааныг нь зарчихсан, тэр дор нь зарчихсан. Тэр юугы чинь хэзээ ч л устахгүй үрэгдэхгүй, хүүхэд шуухад үрийн үед наадах чинь үнэт цаас л гэж өгсөн шүү дээ, анх өгөхдөө бол. За тэгээд тэрний учрыг нь ч олохгүй юм яадаг ч юм тэр нь, манайд зургаа долоо ч байгаа. Одоо л харин нэг хувьцаа гэж яриад байх юм. Энэ одоо авдаг газар байдаг юм бол энийг өгөх юмсан гэж хааяа би бодож байдаг юм.

Д : Ардчилал ер нь гарч байхад хүмүүс ер нь ам ямархуу байсан юм бол?

Б : Аа янз янз л байдаг байсан. Зарим нь дайн байлдаан байхгүй сайхан цаг эргэлээ л гэж байдаг, цаг сайхан эргэлээ л гэж байдаг. Зарим нь ч аа энэ цаг төр 60 настай л юм гэнэ лээ, 70 насалчихлаа 10 жил илүү насалчихаад эргэж болчихсон л гэж ярьдаг байсан.

Д : Ярьдаг хүмүүс нь болохлоор ямар одоо ямархуу хүмүүс ярьдаг байсан юм?

Б : Настайвтархан улсууд л ярьдаг байсан. Одоо маниас л дээш л нэг тэр үед нэг 40, 50 энэ тэр хүрсэн. 50 гарсан 60-аад насны энэ тэр улсууд байдаг байсан. Анх эхлээд хувьсгал ялж (1921 он) энүүгээр чинь лам нарыг сүйтгэж байхад цаг нь болсон юм яахав. Энэ төр ч яахав дээ богинохон настай төр нэг 60 настай төр байгаа юм гэж лам нар тэгэж байсан юм гэнэ билээ. Харин 70 насалчихлаа энэ тэр гээд улсууд тэгэж л ярьдаг байсан шүү дээ. 10 жил илүү насалчихлаа энэ тэр гээд. Зарим нь сайн цаг ирлээ гэж яриад л зарим нь муу цаг ирлээ гэж яриад л байдаг байсан, хүн хүн тэгэлгүй яахав дээ.

Д : Танд юу гэж санагдаж байсан?

Б : Би ч одоо сайныг нь ч мэдэхгүй мууг ч мэдэхгүй. Яадаг юм бол доо л гэж бодож байсан шүү дээ. За аль нь ч яахав дээ нээх их зовохгүй болвол аль ч төр нь яахав л гэж боддог.

Д : Тэр үед малчид өөрсдийн дураар нэг идэшний юм гаргачих эрхтэй байсан юм болов уу?

Б : Өө эрхтэй. Идшээ бол нэг юм идчихнэ.

Д : Сүү саалиа?

Б : Сүү саалиа нь ч. Сүү саалиа яахав нөгөө зун өнөө норм сүүгээ өгчихнө заводад. Тэгээд тэрнийгээ давчихвал тэгээд өшөө өр байхгүй. Дээр чинь нөгөө ноос үс авдаггүй юмгүй байлаа шүү дээ, бүгд нормтой хялгас ноос

- хөөвөр малаас юу л гарна, арай л баасыг нь авахгүй. Тэр сүүгээ заводынхаа сүү сүүгээ л зунд нь өгөөд давчихвал тэгээд өшөө өргүй л дээ.
- Д : Өөрсдөө бол нэг цайгаа сүлчих сүүтэй юм уу?
- Б : Аа сүүтэй. Нэг юм цайгаа сүлээд таргаа бүрээд идээд байна. Тэр чинь тэгээд хонь ямааны сүү авахгүй. Ганцхан үнээний сүү л авдаг байсан.
- Охин : Сүүлдээ хонины сүү гэж өгдөг байсан тэ?
- Б : Тийм. Өнөө юу...
- Охин : Бид нарыг жоохон байхад чинь хонь саалгадаггүй байсан шүү дээ.
- Б : Тэгэхэд чинь саалгадаггүй байсан юм, та нарыг бага байхад. Тэгээд сүүгээ нөгөө нэг юу болоод, өө золиг ямар юм билээ дээ нөгөө, мань мэтийн чинь байж байгаад тарцдарсан чинь.
- Охин : Өө САА юу, юу юу компани уу?
- Б : Өө тийм. Компани болоод л хонины сүү авдаг болсон.
- Д : САА чинь компани болсон юм уу?
- Б : Тэгсэн юм. САА тараад л компани болоод л. Тарахаараа тэгээд компани болчихоод, өнөө юугаа хониныхоо сүүг авдаг болсон юм. САА чинь өөрөө болвол өнөө меринос хонио саалгана ч гэж байхгүй, сүү сааль ч авахгүй.
- Д : Махны чиглэлийнх үү, үс ноосных уу?
- Б : Ноос махны чиглэлийнх байсан, их л ноос гардаг хонь байсан юм. Ноос л их гардаг хонь байсан юм. Дээд талын хониноос 5 кг энэ тэр гардаг л юм гэнэ лээ. Битүү ноос одоо энэ зурагтаар хааяа гарч байх юм байна лээ. Маллаж дадаагүй болохлоор маллахад мөн хэцүү мал шүү дээ.
- Д : Тийм үү, монгол нөгөө малтай?
- Б : Аа монголтой зүйрлэхгүй. Төл нь жигтэйхэн хэврэг.
- Д : Билчээрийн мал биш үү?
- Б : Тэжээлийн.
- Д : Та чинь тэгээд энд ажиллаж байгаад л тэгээд л тэтгэвэртэй гарчихсан уу?
- Б : Тэгсэн. Энэ үйлдвэрт яаж байгаад л ажиллаж байгаад л тэгээд тэтгэвэртээ гарсан.
- Д : Малчид бол нэгдэлд ажиллаж байсан малаа хувьчлаад авчихсан?
- Б : Хувьчлаад авчихсан.
- Д : САА-хан бол?
- Б : САА-хан болохоор САА-нхаа мал авчихсан чинь сүүлд нь харин тэр өнөө нэг компани болоод, тэр компанид ажиллаж байсан нэг мал маллаж байсан харин малаа авсан, цөөхөн тэд нар нээх базаахгүй.
- Д : Үйлдвэрт ажиллаж байсан улсууд харин тэгээд юм үлдээгүй?
- Б : Юу ч өгөхгүй. Үйлдвэрт ажиллаж байсан улсууд, үйлдвэр албан газарт мал өгөхгүй гээд өгөхгүй. Үйлдвэр албан газраас өнөө малыг чинь авах болохлоороо үйлдвэр албан газрын ажилчид гээд САА-н нэг 16 толгой мал үлдээнэ, манайхыг болохоор аравхныг үлдээнэ, тэгээд хамаад авчихсан.

Д : Та одоо бол малтай байна уу?

Б : Аа одоо хөдөө нэг хэдэн юм бий, хүүхэд маллаж байгдга юм. Арай ч шөл тасраагүй бас.

Д : Та бол энчээнээ л суурин л байгаад байна уу?

Б : Тийм. Суурин л. Би чинь хөдөө л байдаг байсан юм. Ноднингоос хойш бие тааруухан. Тэгээд хүүхдүүд одоо хөдөө яах юм ээж дулаан төвд бай гээд төвд орж ирсэн юм. Зун болохоор хөдөө гарна. Бие гайгүй байвал, өөрөө бас бие тааруухан. Нэг бага хүүхнээрээ өргүүлэх гээд энэ хүүхнийг сургуульгүй болгочихоод сууж байгаа хүн дээ би. Тэгээд алс нь яах юм байгаа юм. Жилийн чөлөөг авахуулаад өргүүлдэг хүн болоод л.

Д : За би одоо ингээд хөдөлье дөө. За баярлалаа.

II Бадамрэгзэн

Б : Бадамрэгзэн

Д : Лхагвадэмчиг

I Удам гарал

Д : За таны алдар нэр хэн бэ?

Б : За миний нэр Бадамрэгзэн гэдэг хүн. За би Өвөрхангай аймгийн Зүүнбогд сум гэж одоо бол Өвөрхангай аймгийн Богд сум гэж байгаа, тэр нутгийн хүн байгаа юм. За жинхэнэ үүсэл түүх гарал, дээр үеийнхээ юмнаас авч үзэх юм бол Ламын гэгээний гаралын хүн. За яагаад Ламын гэгээний гарал гэсэн бэ гэхлээр зэрэг Баянхонгорын Баруун Богд, Өвөрхангай аймгийн Зүүн Богд гэдэг чинь Ламын гэгээний хошуу нутаг. Их Богд Бага Богд гэж хоёр хайрхан уултай. Тэр Бага Богд нь болохоор Өвөрхангайн Зүүн Богд уул Арц Богд гэж яриад байгаа шүү дээ. Тэр Арц Богдын хүн би. Тэгээд гарал үүсэл, овгоо, удам судраа хөөх юм бол миний эцгийн талд энэ наймдугаар Богдын Шавь хошуу гэж явжээ. Энэ Сайнноёнхан аймгийн хошуунд орохгүйгээр шууд наймдугаар Богдод харьяалагдна, Шавь хошуу гэж явсан байна. Тэр Шавь хошуу нь бол одоо, одоо орчин үеийн засаг захиргааны нэгж байдлаар аваад үзэх юм бол Өвөрхангайн Богд сум миний төрсөн нутаг. За дээр Ховд гэж байсан юм. Ховд нь нийлээд Богд болчихоод сүүлийн үед нэг болсон юм. Гучин-Ус сум, Төгрөг, Баруунбаян-Улаан, Хайрхандулаан гэх мэтчилэнгийн сумууд, одоо Нарийнтээл хүртэл орж байсан байгаа юм.

Шавь хошуу ингээд энэ Дунд Богдын Шавь хошуу гэж, тэнд Арцбогдын гэгээн гэж одоо түүхийн ном намтар дээр бичигдсэн байгаа. Тэр одоо наймдугаар Богдын богдуудын тухай тэр бурханч лам Пүрэвбатын бичсэн ном байна шүү дээ, тэн дээр байна лээ. Арц Богдын гэгээнтэн, Ламын гэгээний гэгээнтэн гээд хоёр гэгээнтэн байгаа. Тэр Арц Богдын гэгээнтэн гэдэг нь бол миний эцгийн талын удам судрын улсууд байжээ. Аа тэгэхдээр зэрэг би бол Дашпэлжээгийн Бадамрэгзэн гэдэг. За тэгээд тэр Дашпэлжээ гэдэг хүн бол Цэмбэлийн Дашпэлжээ гэдэг хүн. Тэр Цэмбэл гэдэг хүний, одоо сойвон гэж тэр үед хэлдэг байсан юм байна шүү дээ, тэр гэгээнтнүүдийн чинь одоо бараа бологч, ийм хүмсүүдийг сойвон гэж нэрлэдэг байжээ. Тэгэхээр тэр манай тэр Богдын гэгээнтэн, сүүлийн үед болбол Өршөө багш гэж манай говийнхон ахайлдаг, Баядын Сономцэрэн гэдэг хүний сойвон нь байжээ, бараа бологч нь байсан байна. За тэгээд тэр Өршөө багш бол 1937 оны долоон сард баригдаж яваад хэлмэгдсэн, ингээд хэлмэгдсэн ийм хүн. Говийн ганц нэртэй хутагт бол манайхны хүн байсан байна. Одоо манай нөгөө Насантогтох, Дамдиншарав гээд л гавьяатуудын чинь эцэг нь энэ Чимиддорж гэж хүн байсан, биш Чимидбазар. Тэр Чимидбазарын

Насантогтох, Дамдиншарав гээд л байгаа шүү дээ. Тэгэхээр тэр Чимидбазарын өвгөний ах нь болох хүн байсан байгаа юм тэр Өршөө багш бол, Богдын Сономцэрэн гэдэг хүн байсан. Тэгээд тэр хүний бол удам судрын сойвон Цэмбэл гэдэг хүний ач одоо би явж байгаа юм.

За би тэгээд ингээд одоо 74 настай, 1936 онд хулгана жил төрсөн, тэр Богд сумын нутагт. Ингээд тэр Өршөө багш гээд хийдийн ойролцоо, тэр Даваа гэдэг уулын ойролцоо. Ингээд би 70 насан дээрээ энэ Эрдэнэзуу хийдэд энд лам хувраг болж энэ бурхны мөр лүү орж ирлээ. Энэнээс урд нь бол социализмын үед мэргэжил агрономич мэргэжлээр газар тариалангийн үйлдвэрлэлээр явж, 37 жил би газар тариалангийн үйлдвэрлэлээр явж, ингэж явж байсан. За одоо ингээд лам болсон гэсэн ч би энэ үйлдвэрлэл ажлаа орхиогүй. Одоо энүүхэн урд дэнж дээр нэг километрийн зайтай тэр шуудуутай миний ногоо тарьна, газар байна. За тэгээд 2 га газар ингэж хоёулаа энэ газар эдлэмжийн хуулиар эзэмшиж аваад, 1га-д нь жил бүрд ингээд төрөл бүрийн ногоо тариад ингээд явдаг. Энэ ажлаа зогсоогүй юм байгаа юм. За ингээд сая атрын гуравдугаар аян буюу, 50 жилийн ойгоор саятай (саяхан) уулзаад, тэмдэглээд хоёр гуравхан хонож байна.

За тэгээд дээр нь ярихдаар зэрэг социализмын үеийн иргэн, тэр үеийн бүтээгдхүүн ч гэлээ гэсэн би МАХН-д хоёр гурван удаа элсэж орох гэж үзээд намайг аваагүй юм. Тэр нь ямар учиртай байсан юм бол оо гээд, одоо эргээд бурхны ном мөр лүү ороод ингээд ном үзээд ирэхлээр зэрэг, тэр мань одоо тухайн үед нөгөө нэг зураг төөрөг гэж бидний ярьдгаар бол тэр лүү орж болохгүй хүн байсан юм байх аа. Энэ нь ингээд цагуураа зураг төөрөг намайг оруулахгүй ингээд салгаад байдаг байсан байжээ гэж, би одоо бол номын мөр лүү ороод гэгээрээд дөхөхийн хойно үе дээр ингээд эргэж ойлгож байна, ингэж боддог юм тийм шахуу байсан болов уу гэж. Аа гэлээ гэсэн хэдий ч тэр үед чинь, одооны энэ ардчилагч бил үү энэ үзлийн, ялангуяа энэ бурхны ном энэ гэгээнлэг мөрийн хүмүүсүүд бол тэр үед чинь ерөөсөө хурал цаглаан дээр шударга юм хэлж ч болдоггүй, нүд үзүүрлэгддэг, хавчигддаг ийм байлаа. Тэр үед болвол бурхан, манай нутагт болвол бурхан ном судрыг бол их хавчдаг, ер нь маань энэ тэр уншиж хэлүүлдэггүй, мэрэг төлөг онгод элдвийн юм тавиулдаггүй, бурхан шүтээнтэй айл байлгадаггүй, ийм хэсэг байлаа. Ялангуяа 1970 хэдэн оны үед чинь бол би бас МАХН-д дайчин туслагч бөгөөд МХЗЭ-ийн хорооны дарга гэж сумын, нэгдлийн агрономич гээд. Би чинь тэр үед 1964-1969 он хүртэл би тийм дарга цэргийн алба хийж ажиллаж явлаа. Тэгэхэд намд элсэх гэж хоёр гурван удаа оролдоод ерөөсөө ч аваагүй. Ер нь ч хурц тийм араншинтай хүн юм би төрөлхийн. Шударга бус юмыг үзэж чаддаггүй, юмыг үнэн мөнөнөөр нь зөв шугамаар нь хийчих л юмсан, ном уншаад өгсөн ч нэг хөөрхий энэ хүнд нэг буян болох талаас нь. Нэг би буруу зөрүү хэлсэн байлаа ч гэсэн, миний цаад сэтгэл оюунаас

гарч байгаа энэ номын авиа энэ хүнд зөв тусах болтугай гэж номыг уншиж бодож биширч явдаг. Энэ үзэл маань тэр үед дарга нартай таардаггүй байсан байх, ингээд намд аваагүй байхаа.

За тэгээд би амьдралын хугацаандаа МАХН-д, Өвөрхангай аймгийн намын хороонд хоёр ахиж лут хэлмэгдсэн. 1969 онд би ХААДС-д мэргэжил дээшлүүлэх гээд би явлаа, дунд нь хүртэл агротехникч мэргэжилтэй байлаа. Тэр үед 62 онд би Дорнодын ХАА-н техникум төгсөөд агротехникч мэргэжлээр би Дорнод аймгийн Матад суманд ажиллаж байгаад, эргээд намар нь Өвөрхангай аймагт ирж, Өвөрхангай аймгийн нутагт Арвайн талыг чинь анх атарчилж, тариаланг тариулж ингэж явж байсан анхны агрономич хүн байгаа юм. Тэгээд 69 онд би дээд сургуульд явлаа. Тэгээд 1969 онд ХААДС-д яваад очоод сурах гэтэл, 10 сард Өвөрхангай аймгийн намын хороо I-р нарийн бичгийн дарга Лхамхүү гэж хүн байсан тэр үед. Лхамхүүгийн гарын үсгийн цахилгаан ХААДС-ийн захирал Жамьянжав багш байсан, Жамьянжав захирлын референтэд цахилгаан иржээ. Хуулийн байгууллагад шилжсэн тул буцаан ирүүл гэсэн байдаг. “За та яв, 14 хоногийн дотор энийг шийдвэрлэж аль” гээд. За ингээд 14 хоногт шийдвэрлэнэ гээд, эргээд баахан костюм пиджак болоод л оюутан болсон хүн чинь байдгаараа (чадлаараа ганган) тийм болсон явсан чинь. Нөгөөдхөөсөө эргэж зарж нэг зардал болгоод, тэр үед чинь жаран хэдэн цаас байсан шүү дээ, Өвөрхангай хотын хооронд. Тэгээд нэг юм эргэж ирсэн чинь аймгийн намын хорооны товчооны хурлаар ороод сургуулиас хасаад хаячихдаг юм. Тэгээд намайг аваачаад Өвөрхангай аймгийн усжуулахад, нөгөө тэр үед чинь нөгөө говийн чинь ус худаг гаргана, ус цэг цахилгаан хайгуул гэдэг байсан. Би чинь тэгэхдээ нөгөө нэг заавал өнөө чинь босгосон худгийг нь хамт хариуцдаг байсан. Тэр ажлыг нь л хийнэ, зүгширчихсэн. Тэгээд оросуудтай ойр зуурын, тэр үед чинь орос хэлтэй хүн гэж говьд чинь байдаггүй байсан юм байхгүй юу. Тэгээд ямар ч байсан нэг ойр зуурын үг хэл, яриа хэлвэл нэг ойлгочихоод байдаг болсон байсан юм байх. Тэгээд намайг тэр усны аж ахуйд хүчээр өгөөд, нэгдсэн нэг тэр үед чинь тэгэж ярьдаг байсан шүү дээ, тийм байдлаар бас тушаал гаргаад тэгээд өгчихсөн. Ингээд 69 онд ХААДС-аас ингээд, дээд мэргэжлийн ангийг ингээд умаа хум болгоод хаячихсан. Нэг ингэж том хэлмэгдсэн.

За тэгээд дараагаар нь би чинь ингээд л ХААДС-аас ингэж хусгагдаж, аймгийн намын хороогоор мултлуулчихаад нөгөө усжуулахад ажиллаж байснаа, хавар нь олонтойгоо. Тэгээд 70 оны хавар ирээд би, энэ гавьяат агрономич Аюур гэж дээр үеийн миний танил ийм хүн байсан. Аюураараа одоо арын хаалгадах гэж ярьна даа, одоо бидний хар яриагаар бол ингэж явж, энд би энэ 2-р тасаг гэж одоо энэ зам мөр дээр (явах зам дээр), тэр тасаг дээр нь үтрэмийн эрхлэгч хийж ажиллаж байж байгаад, 75 оны хавар “Хужиртын Рашаан сувилал мэргэжлийн хүн эрээд (хайгаад) байна”. САА-н

намын хорооны дарга Рэнцэн дарга гэж хүн байсан, бөөрөнхий Рэнцэн гэж хүн байсан, маний бад ми хум болсон. Тэр бол аймгийн намын хорооны II-р нарийн бичгийн дарга байсан хүн, Лоохуузын асуудалд холбогдоод столоос нь (ширээ) захиа гарлаа гээд зайлуул, тэгээд САА-н даргаар энд томилогдоод ирчихсэн байсан. Рэнцэн дарга маань дуудаж “Та Хужиртад оч. Нэг сайн хүн олоод аль гээд байх юм, та таарна” гэж. Тэгээд би Хужиртын рашаан сувилалд 75 онд очоод, 78 он хүртэл би Хужиртын рашаан сувилалд 65 градусын халуун рашаанаар 5 м оргилдог рашаан регистр хийж, шилэн хүлэмж байгуулж, тэнд помидор огурцыг чинь тариад л, цагаан халат өмсчихсөн хүн би. Төв Хорооны дарга Дүгэрсүрэн гуай, аймгийн Намын хорооны дарга Гүнчин гээд гэж байлаа. Аа тэгээд Улаанбаатар хотын Намын хорооны I-р нарийн бичгийн дарга Алтангэрэл, энэ улсууд ингээд Хужиртын амралтанд, сайд нар ирж амарна. Тэгэхэд чинь эмч шиг цагаан халат өмсчихсөн хүн, дээр нь улайсан помидор огурцыг чинь бариад, ингээд буудалд нь хүргэж өгч ингэж ажиллаж байсан. Тэгэж байтал ХААЯ-ны сайд чинь тэр үед хэн байлаа, орлогч сайд ирж амарч байж таарчихсан. Нөгөөдхийгөө барьж орж баригдаад, тэгээд намайг энд улсын байгууллагад энэ юу гэсэн үг вэ ийм чадалтай хүн байх. Тэр үед чинь Төв Хорооны IV-р бүгд хурал гэж болж, энэ хүнсний программ гэдгийг чинь дэвшүүлсэн юм шүү дээ. Малаа өсгөх, махыг одоо бага болгож ногоо могоо ихэд л тариалах. Ингээд улсын сектор хамгаалагч гээд намайг, Өвөрхангай аймгийн Төгрөг сум, Тогтуун дарга гэж аймгийн ХАА-н дарга байсан, одоо бол нас барчихсан байна лээ, ум мааний бад ми хум. Тэр Тогтуун дарга эд нар намайг аваачаад шууд татаад, Өвөрхангайн Төгрөг сум, одоо Мазрын хоршоолол гэж яриад байгаа. Сая Мазрын 2 хоршоолол бий болчихсон байна, сая энд улсууд ирж байна лээ, сая 50 жилийн ойгоор. Манай Өвөрхангай аймгийн хэмжээний атрын 50 жилийн ойг тэмдэглэсэн шүү дээ сая, аймгийн хэмжээгээр. Ингээд хоёр гуравхан л хонож байна тэрнээс хойш. Тэгээд тэд нар ирлээ тэгээд.

Би тэгээд Мазрын тэнд очиж өсгөж, 78 онд би тийшээ очсон. Тэгээд 78 оноос тэнд 85 он хүртэл ажиллаж байгаад, 85 онд хүнсний зорилтот программ гээд ингээд л өрнөсөн. Ёстой өнөө албан байгууллага газаргүй ногоо могоо янз бүрийн юмыг чинь тарих болохлоор би 1200 хоригдолтой энэ хорих анги, Хархорины хорих ангид би 85 оны найман сард хорихын агрономич хийсэн юм. Тэгэхэд ганц ширхэг төмс булж идэхийг мэдэхгүй 1200 хоригдолтой Хархорины хориход би ирээд. Одоогоороо байна, тэгээд буулгаад эвдлээд сүйдлээд хаячихсан л даа, надаас хойш тэтгэвэрт гарснаас хойш, гэхдээ ор нь байгаа юм. Шилэн хүлэмж байгуулж хорихыг ногоотой болгоод, тэгээд л энэ хөдөө тариа тарьсан ногоо ч тарьсан. Тэгээд ингэж ажиллаж байгаад л би 93 онд тэтгэвэртээ гараад л. Тэтгэвэрт гарснаас хойш хувиараа ногоо тариад л ингээд л явж байгаа юм. Тэгээд 70 насан дээр чинь

болж энэ хийдэд сураад л, одоо тэрнээс хойш лам хүн явж байна. За ерөнхийдөө миний амьдралын товч түүх бол ийм түүхтэй хүн. За одоо лам номын мөр лүү ороод дөрвөн жил ном үзэж сууж явж байна. Аа тэгээд одоо бол би мэргэлнэ, төлөглөнө. За тэгээд одоо тэр нөгөө юуныхан яадаг шүү дээ, нөгөө Дашцэрэн мэрэн тэргүүтэй тэр жил яваад л байдаг ямар юм бил ээ. Тэрүүнд чинь оролцъё гэж бодоод л байдаг юм. Тэгээд боломж нь олдож өгөхгүй юм, тэгээд л өнгөрөөд л байгаа юм. Аа тэгээд ер нь яахав түмэн (хүмүүс) болвол юм юм мэргэлүүлээд, ямар ч болов худлаа хэлээд л явуулчихаагүй болтой юм шиг байгаа юм. За 1-рт ийм. 2-рт бол одоо би энэ ямар ч номыг бол шууд барьж аваад л уншина. Судрыг бол одоо шууд. За тэгээд жаахан мөр гэж ярьдаг юм байна даа, энэ орчуулга энэ л оролт гээд. Нас энэ ойрдоод муудчихдаг юм байна аа, жар дал гараад ирэхлээр чинь хүн одоо тэгээд л муудчихдаг золиг юм. Тэгээд тэн дээрээ болвол нэг сайхан орчуулга хийж чадахгүй л байгаа юм. Гэхдээ яахав орчуулаад гаргачихсан багш нарын сайхан номнууд их болжээ. Тэд нараасаа үзээд цээжлээд, одоо бол би Цагаан дар эх, Ногоон дар эх, Хийморийн сан, Аян замын ерөөл гэх мэтчилэнгийн чухал гүрмийн номнуудыг бол шувт монголоор уншаад л араас нь төвдөөр уншиж өгөөд яваад байдаг.

Д : Өө за.

Б : Энийг одоо та ингэж бай гэж. Би энийгээ Сонинбаяр багш дээр очсон байхгүй юу, Сонинбаяр багш дээр очиж танилцаад. Тэгээд “би ингээд одоо иймэрхүү лам болох гээд болчихоод ингээд явж байгаа, багш аа одоо би яах вэ ингэх нь зөв үү, зөв үү буруу юу” гэсэн чинь, “Өөх ёстой зөв шүү дээ, хамгийн зөв наад, харин та битгий залхуураарай ядарлаа гэж битгий бодоорой. Улдаар монголоор бол араас нь заавал төвдөөр уншиж өгч бай” гэж надад ингэж айлдсан юм. Тэгээд би одоо тэгээд л мэддэг орчуулгыг нь хэлж өгснөөр нь бол эхлээд монголоор эсвэл араас нь төвдөөр уншаад сууна. Энэ хурал дээрээ ч би бас тэгдэг.

Д : Өө за.

Б : Одоо та нар ингээд ороод л ингээд Аян замын ерөөл уншуулья гээд ингэхэд чинь. Тэр ч битгий хэл би англи хэл дээр Хийморийн сан уншдаг гээд л бод.

Д : Өө за.

Б : Тийм, Хүнээр орчуулуулаад, ингээд Хийморийн сангаа англи хэл дээр буулгуулаад, тэгээд өнөө сонирхсон хүн уншуулах гэсэн хүн ирвэл би англиар уншаад өгчихдөг юм. Нөгөөдхийгөө англи хэлтэй хүн дээр уншаад ямар нь буруу хэлж, аль нь алийг нь яаж авиаг нь, ямар үсгийг нь яаж дуудах вэ гэдгийг нь хэлүүлээд нөгөө улсуудаар ингэчихсэн, тэгээд уншиж өгч байдаг. Тэгээд одоо сүүлийн үед уншуулаад байдаг хүн, англи хэлээр уншдаг хүн орж ирэхгүй болохлоор чинь. Тэр чинь тэгээд байнга байгаад байхгүй болохлоор чинь аягүй бол мартах тийшээ хандана гэдэг болчихдог юм байна

шүү дээ. Тиймэрхүү жишээний. Тэгээд ингээд л лам мөр хөөгөөд л явж байна. За тэгээд одоо энэ дээр тэгээд өөрөөс чинь асуух ярих юмнуудаа, одоо ямар учиртай юм. Тэрийгээ одоо ярь даа. Би өөрийгөө одоо бол ингээд яахав товч танилцуулчихлаа.

2 Бага насны амьдрал

Д : Таныг бага нас хаана өнгөрөв?

Б : Миний бага нас. Би 1945 онд юу яалаа. Өвөрхангай аймгийн манай тэр Богд сум гэдэг чинь анх, анхны бага сургууль байгуулагдлаа. Би чинь Богд сумынхаа анхны бага сургуулийн шавь хүн. За надтай хамт одоо Эх Нялхсын Эрдэм Шинжилгээний Хүрээлэнгийн эрдэмтэн 8 улсын хэлтэй, 42 анагаахын эрдмийн ном бичсэн Жанчивын Раднаабазар гэж миний нэг сайхан ангийн найз одоо байна, амьд мэнд явж байна. Тэгээд эрүүл мэндийг хамгаалах олон улсын ажил хийж явлаа. Тэгээд дээр нь Цэдэнбал дарга, Батмөнх даргын эмч хийж явсан, II-р эмнэлэгт урдаа барьдаг эмч хийж байсан Гүнтэвийн Гайтав гэж одоо амьд мэнд байгаа. Аа дээр нь МУ-ын анхны ХААЯ-ны анхны ойн инженер хийж байсан Санчиров гэж хүн одоо амьд мэнд байгаа. Өчигдөр хүртэл утсаар ярьж л байна. Баруун Баян-Улаан явлаа, аймаг дээр байгаа гээд. Сая хотод зайлуул олж уулзсан. Тэр юун дээр Драгон дээр Өвөрхангай явах гэж байгаа. Намайг тэнд байгаа гэж яаж мэдсэн юм, утасдаад тэгээд тэнд очиж уулзсан. Тэгээд олон жил уулзаагүй байсан, хөөрхий минь тэгээд тэр Санчиров гэх мэт, мэтчилэнгийн ангийн найзууд бол одоо, одоо амар мэнд сайхан улсууд явж байна аа.

Тэгээд би 1945-1949 он хүртэл Богд сумын бага сургууль төгсгөсөн. Аа ингээд 49 оноосоо хөдөө гараад, тэр үед чинь Өвөрхангай чинь нөгөө, нөгөө шуудангийн машин гэдгийг чинь 49 онд хүлээж авсан шүү дээ. Тэр үед чинь шуудангийн машин ирээгүй, өртөө гэдгийг халж байгаа гээд яригдаж байсан үе. Тэгээд тэр үед манай чинь Богд сум чинь Өвөрхангай аймгийн төвөөсөө 210 км, тэгээд чинь 210 километрийн чинь 30 километр нэг өртөө байсан юм. Долоон өртөө газар мориор дамжиж сургуульд хүүхэд явдаг байсан.

Тэгээд би тэр үед нэг жоохон бацан(жигжиг хүүхэд), уул нь морь унаад давхиад байдаг байсан даа. Тэгээд тэр яг явахын үе дээр тийм учир зураггүй байсан юм болов уу. Хүний айлд зарагдаж өнөө нэг хэдэн цаас олох л гэж тэр үед чинь, мөнгө гэдэг чинь ховорхон байсан юм. Тэгээд айлд зарагдаж, нэг долоо хоног зарагдаж хонийг нь хариулаад өдрийн нэг цаасаар хариулж өгч байгаа юм. Тэгээд долоо өдөр, нөгөө 14 болоод нөгөө арван цаас олоход, арван цаас болвол. Тэгээд Өвөрхангай тэр өртөөний зардал мардал, тэр сургуулийн ном хэрэглэгдэхүүн ингэж би явж байсан чинь моринд чирэгдээд, тэгээд хөлөө гараа, нэг жаахан хөл нялцайлгуулаад, тэгээд дөрөөнд нь нөгөө шөвгөр гутал зоогдоод. Тэгээд бие муудчихаад яг явж чадаагүй, тэгээд

Өвөрхангайн арван жилд явж чадаагүй үлдчихсэн юм. Аа тэгээд л энэ Гайтав майтав, Санчиров эд нар бүгд яваад өгсөн. Би тэгээд хөдөө гарчихгүй юу. Тэгээд 49-51 он хүртэл гурван жил би хөдөө, хөдөөний ард хүн байлаа. Тэгэхдээ манайх амьдрал ядуу байсан, тэр үе чинь нэгдэл гээч юм үүсээгүй байлаа. Тэгээд би баян айлын сарлаг үхэр хариулж, Богдынхоо хярд гурван жил хүний үхэр хариулж өвөлжиж, бас л одоо өнөө тэр үед чинь амьдралд өнөө зарцлагдах гэдэг чинь айлын цагаа уухын арга тийм л байж дээ. Тэгээд би 700 сарлаг үхэр хариулж байв, ээжтэйгээ хоёулхнаа. Дандаа дүгрэг орой байгаа шүү дээ, богдын тэр хяр гэдэг чинь ямар гэж бодож байна. Тэгээд би, хүн гэдэг чинь ерөөсөө юу ядаг юм байна. Энэ жил би, одоо надад ёстой бүр киноны зураг шиг зурагнууд бүгд байгаа. Тэгээд энэ жил нутаг руугаа явъя, үхэхээсээ өмнө явъя гэж яваад, бүүр одоо тэр манайхан байсан газарт. Тэр Цогчин дуган, Цогчин дуганы тэндээс ховор бүтээгдэхүүн тэр ховор авчирч байсан. Би тэр бурхныг нь одоо зураг нь байгаа, аймгийн музейд авчирч өгч байсан байхгүй юу. Одоо тэрнийхээ зураг, тэр үед тоохгүй мэдэхгүй явж байсан улсууд, одоо эргээд намайг орох дээр “пээ тийм байна, тийм ховор байсан байна, тэрийг би тэнд үзсэн юм сан, одоо байна уу үгүй юу” гэж хөөцөлдөж, аймгийн музейнд бүр фондонд орчихсон байж байгаа. Тэгээд тэрнээс чинь зураг аваад би чинь.

Одоо би чинь одоо яруу найраг, би чинь амьдралдаа одоо дөрөв таван ном биччихээд байгаа хүн шүү дээ. За тэгээд хамгийн эхнийх нь 1997 онд бил үү, Цэгмэдийн Гайтав төрийн яруу найрагч, Цэгмэдийн Гайтав чинь бид чинь нэг нутгийн улсууд, бас нэг анги. Аа тэгээд тэр Гайтавын 70 насны ой гэж хийсэн юм аа, арван жилийн өмнө. Энэ жил 80 насны ой хийсэн, тэгээд би 70 насанд нь уригдаж очлоо. Тэгэхэд нэг жижиг шүлгийн түүвэр анхныхаа номыг бичиж очсон юм, “Хээр хоносон сар мэт” нэртэй. Аа энэ жил 80 насны нь ойд бас уригдаж сая яваад, намар 9 сарын 19-нд уригдаж нутагт нь очоод, тэр буйр дээр нь хөшөө мөшөө босгож. Монголын зохиолчид аймгийн юутай хамтарч ингээд сайхан 80 насны ойг нь тэмдэглээд, кино хийж, баримтаг кино хийсэн, хүмсүүдтэй. За тэгээд тэрүүнд зориулаад нэг жижиг ном биччихсэн бас одоо, тэр нь ч голдуу Гайтавын жижиг ном орсон, голд нь нэгхэн хэсэгт нь өөрийнхөө.

За дараагийх нь мянга есөн зуун ерэн биш хоёр мянга хэдэн онд билээ тэр, Хархорины 50 жил болсон байхгүй юу. Тэр 50 жилийн ойгоор “Тэргэл саран” нэртэй ном бичсэн, “Тэргэл саран”. За энэ дээр бол одоо “Умайн амын домог”. За тэгээд энэ, энэ Орхоны хөндий гээд энүүгээр байгаа САА. Яагаад энэ Орхоны хөндийд САА байгуулах болсон юм гэдэг шалтгааныг XIV-р зууны үеийн түүхээс гаргасан товч түүхийн намтартай. Тэгээд Хархорины САА 50 жилд яаж хөгжсөн түүхийг бичсэн дээр нь гурван бүлэг юм байгаа юм. Хамгийн эхнийх нь миний шүлэг яруу найраг, тэгээд

дараачийх нь Хархорины түүх, энэ Орхоны хөндийн товч түүх. Аа гурав дах нь болохоор “Өвөрхангайн газар тариалангийн түүхэн өгүүллэг” гэсэн сэдэвтэй гурван бүлэг, ийм хөөрхөн жижиг “Тэргэл саран” гэдэг ном, их хөөрхөн ном болсон.

Аа дараачийнх нь болохлоор уржнан гэж ярих нь. “Түүхийн дурсгалт Орхоны хөндий” гэдэг ном бичсэн. “Түүхийн дурсгалт Орхоны хөндий” гэж. Аа наадхыг чинь би МАХН-ын байранд хэвлүүлэх, 1000 ширхэгийг хэвлүүлэх гээд өгөв өө. Нэг сая гурван зуун хорин мянган (1,320,000) төгрөг та авчирч өгөөд номоо авна гээд ингэдэг. За нэг сая гурван зуун хорин мянган (1,320,000) төгрөгийг нь би, тэтгэврийн наян дөрвөн мянгатай (84,000) байсан өвгөн чинь яаж нэг сая гурван зуун хорин мянган (1,320,000) төгрөг олох вэ. Тэгээд л одоо ингээд түмнээс чинь гуйлга гуйгаад, ялангуяа өнөө Их хурлын чинь өнөө наймаас чинь гуйлга гуйгаад л. Би Лүндээжанцан дээр л ороогүй юм байгаа юм, тэр их буруудсан, буруудсан байна лээ. Хамгийн гол уулзах гуйх хүнтэйгээ уулзаагүй байсан байна лээ, одоо эргээд бодож байхад харамсч байна. Тэгээд нөгөөдүүл нь ардчилалынхныг чинь, би чинь өнөө ардчилалын хүн юм чинь ардчилалынхаа дөрвөөс гуйгаад л, эд нар үгүй гэх хүн байгаагүй зайлуул. Цаад МАХН-аас гарсан Чинзориг, нөгөө хэний хүү энэ тэр гурваас нь бол уулзсан, өгнө гээд л байсан. Сонгуулийн дараа сонгуулийн дараа. Тэгээд сонгуулийн дараа явж би нөгөөдхийгөө, мөнгө зардлаа яах гэж чадаагүй байж байтал 7 сарын доргион, 7 сарын доргионоор байхгүй нөгөө бүх юм чинь, МАХН-ын байранд шатаа, умаа хум. Гуравхныг гуйж авсан байхгүй юу, “аа би нэг гурвыг авъя”. За нэгийг нь би Зохиолчдын хороонд аваачиж үзүүлсэн, Зохиолчдын хорооноос хэвлэхэд туслалцаа тав арван цаасны юм байна уу үгүй юу. Аа нэгийг нь би нутаг руугаа авч явна, Найгалд хүртэл үзүүлээд л гуйлга гуйгаад л, Их хурлынханд үзүүлнэ гээд л ингээд л нэг хоёр дах нь. Аа гурав дах нь ингээд энэний дундуур ингээд яваад байсан. Манай багш л авсан даа сүүлд нь найруулж. Найгал ч үзэж л байсан.

Тэгээд олдохоо байчихсан, алдчихсан байхгүй юу даа. Аа нэг нь бол одоо надад явж л байна аа. Монголын зохиолчдын холбоонд (МЗХ) өгсөн нь байгаа. МЗХ ноднин өвөл 80 жилийн ойгоо тэмдэглэлээ шүү дээ. Тэгээд 80 жилийн ойгоор би уригдаж очиж МЗХ-ны гишүүн болгоод, надад “Тэнгэрлэг удам” гэдэг тийм өргөмжлөл тэмдэг гардуулсан. За энэ ном бол энэ одоо надад, “Орхоны түүхэн дурсгалт хөндий” гэдэг дээр бол одоо Хар балгас, Хөшөө Цайдам, аа хойшоогоо тэр Архангайн Хотонт руугаа Дойтын толгой. Аа энэ Орхоны хөндий гээд байгаа. Улаан хадны агуй гээд ерөөсөө тэр Дойтын толгой, Улаан хадныг бол хэн ч судлаагүй, явж зургийг нь авч өөрөө түүхчилж судлаж. Тэгээд л ерөөсөө энэ Орхоны хөндийд ямар түүх соёл байна, бүгдийг нь оруулахыг оролдсон доо. Их аятайхан ном болсон юм

байгаа юм. Тэгээд одоо надад нэг хувь нь байна. Аа “Тэргэл саран” гээд нэг ном болсон. Аа тэгээд сая би Атрын 50 жилийн ойгоор бол дөрөв дэх ном бол Гайтавын 80 жилийн ойтой холбогдуулаад “Арц Богдын хүү Арвайн талын тариаланч агрономич” гэж өөрийгөө их өргөмжилсөн ном бичсэн. “Тэгээд одоо энэ сая нэг дэх өдөр хэвлэлээс гарлаа. Охинд чинь нэг хувийг нь өгөөд явууллаа. Та тэрийгээ үзэж редакторлаад засах юм нэмэх юм юу байна вэ, эргээд явууллаа. Тэгээд бид нар хэдэн хувь хэвлэх вэ, хэдий хэмжээний мөнгө гарах вэ гэдгийг чинь мэдэгдье” гэсэн байна лээ. Өчигдөр манай охин ирэх л ёстой юм хотоос, алга ирсэнгүй, өнөөдөр ирж байгаа юм болов уу даа. За нэг иймэрхүү жишээтэй байгаа юм. Тэгээд би энэ Эрдэнэзуугийхаа одоо, Эрдэнэзуу ч орсон, Цогчин дуган нь ч орсон. Орхоны хөндий номондоо. Тэгээд энэ дээр бол манай Эрдэнэзууд одоо ингээд тогтоочихсон. Эрдэнэзууд чинь, бас энэ Орхоны хөндийд чинь нэг хувилгаан байсан байна. За тэр хувилгаан болвол хамгийн эхлээд энэ одоо Архангай аймгийн Лүн сум гэж тэр үед хэлэгдэж байсан байгаа юм, орон нутгийн нэгжээр. Архангай аймгийн Лүн сум. За энэ Лүн сумын нутаг одоо Эрдэнэ-Уул гэж энэ хойно энэ Намага гэж яриад байгаа юм. За наана нь Эрдэнэ-Уул гээд байна, уул нь Лүн толгой гэдэг байсан байгаа юм. Толгой нь уул болцроод, уул нь толгой болцроод, одоо орон нутагт сүүлийн үед ингэж хэллэг нь өөрчлөгдчихөөд байгаад байгаа юм. Сая энэ хавар энэ Лүн толгойд бол, одоо Лүн хайрхан дээр суварга бүтээсэн, нутгийн ардууд сайхан суварга бүтээсэн, энэ жил бол тахиж байсан. За тэр Эрдэнэ-Уул гэдгийг яагаад би онцолж хэлээд байгаа юм гэвэл, Эрдэнэ-Уулын энд чинь VII-р цоржтон Дагвадаржаа гэдэг хувилгаан хутагт төрж байжээ, энэ Эрдэнэ-Ууланд. За энэ чинь VII-р төрсөн тиймээ. За эний чинь түүх шаштирыг нь аваад үзэх юм бол 1700, 1500 оны үеэс эхлээд л явчихна шүү дээ, 1500-1700 оны үед явчихна. За энэ үед 1770 он гэхдээр зэрэг, 1770 он гэхдээр зэрэг манай одоо миний судалгаа одоо энэ болчихоод байгаа өдөр хадаг хүрээлсэн хүрээ байна шүү дээ, энд цогчин хурал. Эрдэнэзуугийн гол одоо шүтээн одоо орчин үеийн хэлээр бол парламентийн байр гэсэн үг. Цогчин хурлын чинь 1770 онд энэ 7-р цоржтон Дагвадаржаагийн чинь үед бүтээн байгуулж байсан байна, босгож байсан байна, таван жилийн хугацаатайгаар. 70-75 он хүртэл барьж 75 онд одоо эхэлж үйл ажиллагаа нь эхэлж байсан байна. Аа тэгээд энэ цогчин хуралд чинь бол зуун найман цамтай, монголд байхгүй их олон цам харайдаг байсан. Тэр цам нь бол одоо Автай сайн ханы буурин дээр цамнадаг, дэглэдэг. 1937 он хамгийн сүүлч хүртэл цам харайж байсан. Одоо эднийд байгаа шүү дээ. Тэр бичлэг нь эднийг байгаа, кино бичлэг орос хүн авч байсан юм байна лээ. За ийм цогчин хурлыг бол ингэж үүсгэж байсан ийм түүхтэй юм байна.

За тэгээд дараагаар нь энэ долдугаар цоржтон Дагвадаржаа төрөл арилжаад

(нас барах), одоо ингээд дараагаар нь төрөх нь хаана төрсөн гэхлээр Архангай аймгийн Хотонт сумын нутаг тэр Хөгшний гол гэж ярьдаг юм, за тэнд төрсөн байгаа юм. За Гончигжалцангийн түүх шаштир намтар удам судар нь бүгд судалгаа, бас тэр Ламын овоо гэдэг нэртэйгээр энэ “Орхоны хөндий” номон дотор байгаа, гарсан байгаа. Аа тэгээд энэ одоо манай энэ урлагийн одоо агуу бүтээгч хүн дээ, Лүнгийн хүн шүү дээ хэн гэж, Чуваамид гуай бол тэр Ламын уул Баянгол ууланд байдаг. Тэр Гончигжалцан гэдэг хүн, сүүлчийн хувилгаан Гончигжалцан гуай чинь бас л 1937 онд явж 12 сарын 3 нд буудуулчихсан байгаа юм, далан хэдэн насандаа. Гончигжалцан гуай бол энд төрсөн хүн юм. Тэгээд тэр хожим хойд Баянголын энэ бол тэр Ламын овоо гэж тэнд одоо овоо тахилгат хийж шүтэж ингэж ирсэн байна. Аа тэгээд энэ наана нь энэ бага олон суврагууд бий. Энэ агуйд ингээд олон газар энэ Гончигжалцан гэдэг хүн бол одоо энэ, одоо энэ Далай ламын хүртэл дүр нь байгаа юм. Тэр бүр юу хийлгэж байсан байна, Манбадацан, эмийн Манбадацан, одоо Нацагдорж гуай Улаанбаатарын тэрүүн шиг чинь Манбадацан энд чинь хүртэл байгуулж байсан. Тэгээд энэ одоо энэ дотор одоо энэ нуур байна. Автай хааны нуур гээд. Тэгээд л одоо энэ зүүн хойд талын буланд байгаа зээргэнэ. Тэгээд л энэ одоо 4 зуугийн хавтгай дотор чинь одоо төрөл бүрийн эм санд ордог ургамлууд эд нар авчирч үрийн модыг нь тарьж, тарьж байсан байна шүү дээ. Энэ дотор бүр одоо жишээ нь орчин, одоо сүүлийн үеийн экологи өөрчлөгдөөд гарахаа байчихсан байна, намайг ирээд сууж байхад чинь улаан ногоо цагаан төмс байна шүү дээ, улаан цэцэгтэй төмс хүртэл энд ургадаг байсан. Тийм энэ хашаан дотор. Тэгээд одоо байгаагаас бол их хэл ам хамгаалдаг юм. Тэр зүүн хойд талын буланд хонин зээргэнэ, говьд ургадаг хонин зээргэнэ тэр чинь бол одоо хар тамхины хольцын ургамал гэж. Говьд ургадаг ямаан зээргэнэ, хонин зээргэнэ гээд. Хонин зээргэнэ хүртэл авчирч тариад. Янзын сайхан амттай улаан жимс гарна. Энэ буланд байна, тэр лүү хойд талын буланд. Жишээ нь одоо ийм сайхан түүх манай энд байна өө. Энийг одоо судлаж ингээд гаргадаг бичдэг, энийг өөднө татдаг тийм хүн үгүй болчихсон юм байна. Тийм юманд баахан улсууд мөнгө хаяад л төсөл авсан улсууд. Яг үнэнээсээ юм хийх хүн гэж ховорхон болчихсон юм байна дөө. Би ч яахав үзэл бодол энэ тэр өөр хүн болохоороо. Одоо ч өөрөө дотроо л бодож явахаас цаашгүй, ад үзэгдэх. Аягүй бол хорлогдчихож ч мэдэхээр болчихсон цаг юм даа. Тэгээд л одоо яахав болж өгвөл энэ дуганыг л босгочихвол. Тэр нэг түүхэнд нэг дүрсээ юмаа үзүүлчихээд үхэх юмсан гэж бодож байна. Аа тиймэрхүү л юм байна дээ.

Д : Бага сургуульд одоо та дотуур байранд сууж байв уу?

Б : Өө би дотуур байранд. Тэгэхэд чинь 1945 онд чинь гэр, тэр чинь таван ханатай гэр ч гэж байхгүй байж дээ. Дөрвөн ханатай гэр л байсан юм даа.

Хоёр гэр л бариатай. Нэг гэрт нь гал тогоо гээд л хоол ундаа хийнэ. Нэг гэрт нь болохлоор хүүхдүүд нь байдаг. Тэгээд л ширдэг дэвсчихсэн дээр нь ганц гудаастай. Тэгээд л тэн дээр чинь одоо хөнжил мөнжил ч гэж юм байхгүй шүү тэр үед чинь. Тэгээд л өнөө үстэй дээлээ нөмрөөд л. Тэр чинь үстэй өмдтэй байлаа. Тэгээд л өнөө үстэй өмд чинь бөөстнө. Өнөө дээл чинь бөөстнө. Тэгээд л үстэй өмдөө хөлдөө сийгээд л дээлээ нөмрөөд л нөгөө ганц том гудсан дээр чинь тэгээд л унтацгаадаг. Өдөр нь болохлоор гудсаа эвхчихээд л, тэгээд өвөр дээрээ тавьж, тал дэвтэр өгнө тэр үед чинь, 49 оны үед чинь дэвтэр олодохгүй үзэг харандаа байхгүй. Тэгээд Богдын хярд ургадаг тавилан гэж голоороо нүхтэй ийм урт мод байдаг юм, одоо энэ Богдын цаана ургана, тавилан гэж нэрлэдэг. Тэр тавилангийн чинь түүж авчраад, тэгээд нөгөөдөхөөр тугалга, манай чинь одоо бол чулуу гэж их байдаг юм байхгүй юу. Одоо чулуун нүүрсний нөөцтэй газар л тэр бал чулуу байдаг юм байлгүй. Тэр бал чулууг чинь авчраад хэсэг хайлдаг, хайлгадаг байсан юм. Хайлуулаад өнөө тавилангийн чинь голоор цутгачихдаг. Тэгээд нөгөөдхөө үзүүрлээд ингээд харандаа хийчихдэг. Тэрнээс гадна манай тэр одоо суманд газар хөдөлгөөн, 57 онд газар хөдлөөд байхгүй болчихсон юм. Одоо сумын төв балгас болчихсон байна лээ. Шаварлаг тэр үед чинь дандаа шавар барилгатай байлаа шүү дээ. Тэгээд тэр уулын ус авдаг тэр Улаан эргийн хавиар ингээд зос шороо гээд тэр улаан зос шороог зуураад, нөгөө дээр үеийн одоо нэг цөгц юм уу даа, одоо энэ бурхны голгүй цөгц, эдий хэрээний цөгцүүд, манайд тэр балгас чинь ойрхон гучаад км тэр уулынхаа энгэр дээр байдаг юм байхгүй юу. Тэгээд тэр балгаснаас л олж ирж байсан гэж бодож сууна. Маш олон тийм цайны цөгц, ёроолыг нь аваачаад ингээд цагаан төмрөөр ингэж ёроол хийгээд, тэгээд нөгөө лац гээд нэг юм байж, лац хайлуулаад ингээд лацдачихсан. Тэгээд нөгөө улаан цойвоогоо (зос шороон бэх?) хийчихсэн. Тэгээд нөгөө тавиландаа, утсаар бооно, утсаар ингээд боочихсон, нөгөө төмөр үзэг. Хумбан цагаан таван хошуут гээд тэр үед дээр үед чинь төмөр үзэг байлаа шүү дээ. Тийм үзэг аваачаад ингээд утсаар боочихсон, тэгээд өнөө улаан шороондоо дүрээд бичдэг. Одоо тэгэж бичдэг байсан. Одоо Раднаабазар, Гайтав бол одоо хотод байж байна, эд нарт очоод ингээд л ярих юм бол наадахыг чинь яг л ярьна.

Цоохор Бавуу гэж бидний багш байсан юм, лам хүн байсан юм гэнэ лээ. Тэгээд миний нэрийг болвол одоо ламын сахил өдөр тутам уншдаг, ламын сахилдаа Бадмаарэгжэн гэж дуудагдаж байгаа юм. Тэгээд орчуулахдаа зэрэг Цэцгийн язгуур гэсэн үг, Лянхуа цэцэг гэсэн үг. Тэр Арцын нуруу гэж 180км урт уул байдаг шүү дээ, Бага Богдынхоо урд талаар ингээд, Говь-Алтайн уул руу ингээд Арцын нуруу гэж Арцбогдын өвөр хоолой гээд л цаг агаараар зарладаг шүү дээ. Тэр Арцын нурууны чинь өвөр тэр Шар хулс гэдэгт Өршөө багш бүгэж байсан юм байна даа. Энэ хийдийн лам нарыг бариад

аваад явчихсан, тэгээд л зугтаагаад тэнд бүгэж байсан юм байна л даа. Тэгэхэд нь авчирч адис авахуулж, хамгийн сүүлд нь адислаж, хамгийн сүүлд нэр хайрласан хүүхэд би юм гэнэ лээ. Тэгээд надад Бадмаарэгжэн гэж нэр өгсөн байсан. Тэгээд би 49 онд, манайх чинь дандаа Рэгжин гэж хэлдэггүй, хэцүү байдаг байсан юм уу, яадаг байсан юм Бадмаа л гэж аав ээж ах дүү нар маань хэлдэг байсан. Хөөе Бадмаа, Бадмаа дандаа Бадмаа л гэж дууддаг байсан. Тэгээд сургуульд суусан чинь нөгөө нэг нэрээрээ Бадмаарэгжин гээд бичүүлэхгүй юу. Тэгсэн чинь тэр цоохор Бавуу гэдэг багш өөрөө лам хүн байсан юм. Тэгээд гараад нөгөө бичиг үсэг, өнөө хуучин монгол бичиг мичгийг юм хараад сүүлийн үед нөгөө, юу яахдаар зэрэг сургуулийн багш болсон. Тэгээд наадах чинь хуучин монгол бичиг бичигтэй ч, шинэ үсэг бичигтэй болчихсон хүн байсан. Тэгээд Бавуу багш маань “үгүй энэ ламын сахилын нэрийг юухэв, энэ болохгүй” гэж бодсон юм уу яасан юм, Рэгзэн гээд нэр биччихсэн, тэгээд Бадамрэгзэн гэж. Бадамрэгзэн гэдгийг энэ Бавуу багшийн өгсөн нэрээр л Рэгзэн гээд яваад байна. Тэрнээс хойш бичиг бүх юм, одоо цэргийн бүртгэл муртгэл бүх юм, диплом миплом бүгд, одоо иргэний паспорт хүртэл Рэгзэнгээр явдаг болчихсон. Уул нь болвол Өршөө багш нь хайрласан нь бол Бадмаарэгжин гэдэг ламын зэргийн нэр өгсөн юм. Тэгээд яагаад тэрнийг мэдэв гэх дээр зэрэг, ерэн биш нөгөө далан насан дээрээ ингээд лам болоод ламын сахил авахгүй юу, тэгээд лам болоод ламын сахил авахгүй юу. Надад ламын сахил өгсөн багш бол одоо энэ Баянхонгорт байгаа. Баянхонгорын Эрдэнэ ямар юм билээ, тэр суманд явчихсан байх, манай энд байж байгаад явсан юм, Пүрэвдаваа гэж хамба хүн. Энэ их сургуульд багш байсан, Гандангийн. Номын, Сталингийн номын санд 15 жил, энэ Төв хорооны юун дээр ажилласан юм гэнэ билээ, Пүрэвдаваа гэж хүн одоо Баянхонгорт байгаа. Тэр Пүрэвдаваа багш маань номын сахил хүртээсэн. Тэгэхэд “өө тэртэй тэргүй Бадмаарэгжин номын сахилын нэртэй хүн байгаа юм даа. За яахав яахав нэг сахил авч байгаа юм чинь, нэр хайрлах бас номтой (ёстой) юм чинь”. Тэгээд ингээд нэг дөрвөлжин бичсэн юман дээр шоо хаяж, тэгээд тэр шоо нь юун дээр бууна тэр нэрийг хайрладаг юм байлаа шүү дээ. Тэгээд яахав Бадамдорж гэдэг нэр, сахилын нэр Бадамдорж, ийм нэрлэхээд байгаа юм. Ерөөсөө л заавал Бадам нэр л надад явах ёстой л юм байна лээ.

Д : Бага сургуульд ямар хичээл үздэг байв?

Б : Өө бага сургуульд чинь одоо, тэр үед чинь за тоо монгол хэл, гуравдугаар ангиас эхлээд хуучин монгол бичиг зааж байсан юм, уйгаржин монгол. Тэгээд л байгаль судлал. Одоо ийм л хичээлүүд л ордог байж дээ. Түүх зааж байсан юм байна, Хүннү Сүннү гээд л бас нэг тийм юм заагаад байдаг байсан шүү. Тэгээд биднийг чинь гурав дөрөвдүгээр ангид орох үед л харин хэд хэдэн багштай болж байсан байгаа юм. Архангай аймгийн Самбуу гэж,

Архангайн Хайрхан сумын хүн ирж байсан, Самбуу багш байсан. Аа сүүлд нь намайг дөрөвдүгээр анги төгсөхөд, манай нутгийн хүн байгаа юм, Дэмчигийн Гончигсүрэн гэж, энэ сүүлдээ энэ цэргийн прокурор прокурор байсан, сүүлдээ энэ МАХН-ын хянан шалгах гэж байсан, намын хянан шалгахад ажиллаж байсан Гончигсүрэн гэж тэр багш 49 онд дөрөвдүгээр анги төгсгөж багшилж байсан. Тэгээд би бодоход миний хичээл хийх хобби ерөөсөө энэ уран зохиол, энэ тал руу ер нь их хоббитой хүн байжээ. Тэгээд би ерөөсөө тэр чинь, шүлэг ер нь дор нь цээжилчихдэг. Тэгээд л тэр унага мунага бүх юм, одоо Дашзэвгийн Сэнгээгийн зохиосон бүх юм, одоогоороо миний цээжинд ердөө мартагддаггүй юм. Тэрийг байнга л шүлэг уншина. Юу болох дээр зэрэг унага мунага гээд л шүлэг. Тэгээд л дунд сургуульд ороод л ирэх дээр чинь зэрэг одоо л “Сэгс Цагаан Богд”, “Солонгосын заяа” гээд л нээх гоё шүлэг байдаг шүү дээ. Энэ шүлгүүдийг чинь уншдаг, уран уншлага. Өө энэ САА-д агрономич хийж байхдаа хүртэл, би чинь урлаг. САА-н аварга шалгаруулж байгаа гээд л дууны аварга шүлгийн аварга гээд шалгаруулахад чинь, энд чинь тэр хэний Гарваагийн зохиосон “Сүхбаатар ахдаа” гэж энэ партизануудын тухай гоё шүлэг бий, тэрийг чинь уншаад дурайн шиг боллоо гэнэ, шалгарчихдаг л байлаа. Одоо тэр шүлэг нь бол, тэр одоо хүний сурсан юм гэдэг бол хэзээ ч мартагддаггүй, үхэн үхтэл хамт байна уу гэхээс арилах гэж байдаггүй юм шүү дээ, ерөөсөө. Ухаан, ой тоо муудна уу гэхээс тэр сурсан юм бол арилна гэж ерөөсөө байхгүй. Ерөөсөө юу ч сурсан ялгаагүй тархинд нь байдаг ёстой байдаг юм байна. Аа тэгээд тэрний үр ч байдаг юм болов уу. Тэгээд би энэ түүх сонирхоно, урлаг уран зохиол их сонирхоно. Аа кино зохиол бичих гэж үзлээ, жүжиг бичих гэж үзлээ. Тэгээд шүлэг шүлэгнүүд болвол яахав бичээд л ингээд. Аа тэгээд л сонин сэтгүүл радио хэвлэлд юм бичдэг байсан. Одоо тэгээд сүүлдээ огт мэдэхгүй шүүмж бичих гээд. Бичихээрээ нэг одоо ч нэг сайн юм олоод биччих юм олдохоо байсан юм байна шүү дээ. Дандаа шүүмжлэл юм уу, дандаа нэг тийм болохгүй юмыг гаргаж бичмээр л юм. Одооны чинь юм тиймэрхүү болдог болчихсон юм даа, тэрнийг нь бичихлээр хүнд ад үзэгдэнэ.

Одоо би энэ музейн чинь тухай чинь та нар олж үзээрэй, 2007 оны “Зиндаа” сонины No.7 дээр байгаа шүү. 2007 оны “Зиндаа”, “Зиндаа” сонины No.7 дээр байгаа. “Эрдэнэзуу сүм хийд байх ёстой юу. Эрдэнэзуу сүм хийд байх ёстой юу эсвэл музей байх ёстой юу” гэсэн гарчигтай байгаа. Том шүүмжлэл бичээд наадахаас чинь болж шүүх мүүхэд энэ тэр гээд, нэр алдраа сэргээлгэнэ гээд наад чинь. Их л юм хийсэн хүн л юм байна лээ. Энэ жил гэхэд л гурван алтан бурхан хулгай хийж вагоноор солиод хоёр жил зургаан сар шоронд ороод. Гэх жишээний л. Хачин юм.

Д : Таны хоол унд ямархуу байв, бага сургуульд байхад хоол унд юу иддэг

байв?

Б : Өө яахав тэр үед чинь хүүхдийн сургуулийн түлээ, сургуулийн хоолны мөнгө гээд жаахан чинээлэгдүү амьдралтай улсуудад ноогдуулан өгдөг байсан юм. Тэгээд тэд нар чинь сургуулийн хүүхдийн хоолны мөнгө авчирч өгнө, хоол авчирч өгнө, мал махаа. Түлш түлээ авчирч өгнө. Манай говьд чинь бол яахав дээ заг их юм чинь. Тэгээд л говийнхон чинь тэвэр тэнгээрээ заг авчирч өгөөд л, овоотол овоотол энэ баруун байшин шиг чинь заг овоолоод хаячихсан байдаг байсан юм.

Д : Хоол ямархуу хоол байх вэ. Одоо ногоо цагаа юм байдаг юм уу?

Б : Өө тэр үед чинь үхсэн юуны ногоо. Ногоо гэдэг чинь тэр үед чинь мэдэх ч үгүй. Манай Богдын хярд чинь болвол өнөө хоолонд хийх сайхан ногоонууд бол ургана шүү дээ. Зэрлэг сонгино монгино чинь хаачих вэ. Ёстой монголд ховорхон “А” витаминтай зэрлэг сонгино чинь хаа байна, манай Богдын нутагт. Манай Зүүн Богд, Баруун Богдод, чинь ургадаг байсан байхгүй юу. Тэгээд л голцуу зэрлэг сонгино, өнөө улсууд чинь тэгээд хичнээн шуудайгаар нь авчраад өгчихнө. Тэрнээс чинь зэрлэг сонгинотой хоол, бууз сайхан гурилтай хоол чинь зэрлэг сонгинотой. Тэгээд тэр үед чинь говийн цагаан зээр хар сүүлт гэдэг чинь элбэг, хорио байхгүй. Өө тэгээд л Богдын хяр чинь янгир аргаль. Тэр үед чинь янгир аргалыг чинь алж авчраад л дүнхийтэл нь, толгойг нь бас л тусад нь авчраад өгчихнө, сургуулийн хүүхдийн хоолонд. Янзын сайхан хар шөл, янзын салахгүй хоол хийдэг байлаа шүү дээ, тэр үед чинь. Тэгээд л тэрнийгээ төхөөрөөд л, үхрээ төхөөрөөд л сарлагийн үхрээ төхөөрөөд л, тэр үед чинь бол унд гэдэг чинь сайхан байсан үе юм даа, хоол ундаар бол ярих юм байхгүй. Тэгээд л өнөө нэг ааруул эззгий, тэгээд цагаан тос. Тэгээд тэр үед чинь нэгдэл нийгэм гэж байгаагүй. Дандаа хувийн аж ахуй байсан учраас, чөлөөтэй, тийм байдаг байжээ.

3 Лам нарын хувь заяа

Д : Тэр үед одоо бол лам хуврага гэж байхгүй байсан даа?

Б : Өө тийм юм байхгүй ёстой бүгд тийм. Лам нар бол одоо ингээд нөгөө ял зал яваад ингээд, арван жил мил аваад эргээд, ингээд ижилчихсэн тийм лам нар. Тэгээд зарим нь дарагдаагүй үлдсэн лам нар бол байсан. Манай нутагт бол их байсан. Одоо би бүр тэр тийм тийм лам тэнд байсан, тийм лам байсан гээд л нэр усаар нь хэлсэн ч тэр бол бүгд байна. Аа тэр үед бол миний мэдэх, одоо манайхны нэг аавын төрсөн ах нь Сэнгэравдан гэж их том номтой лам хүн байлаа, Сэнгэравдан гээд. Равжин гэж одоо ямар цол байсан юм мэдэхгүй юм, тийм хүн байсан гэж байгаа шүү дээ. Тэр бүр Энэтхэг мэнэтхэг ч явж байсан юм гэнэ лээ, их номтой хүн. За тэгээд энэ өвгөн их нуугдана, нуугдаж байсаар баригдалгүй үлдсэн юм гэнэ билээ гэж ярьдаг байсан юм,

манай аав. Хааяа нэг ирнэ тэгээд. Орон гэр ч байхгүй үр хүүхэд байхгүй, тэр үеийн лам нар чинь тийм болчихсон байсан. Тэгээд ах дүү нараар, нутгийн ах дүү нараар амьдраад л явдаг, тэгэж явж байгаад зайлуул өнгөрсөн.

За дээр нь Балхаанваанчиг гэж өвгөн байсан юм. Одоо саяхан тэр Гончигсүрэн багшийн чинь ах нь болох өвгөн байсан юм даа. Дэмчигийн Ваанчиг гэж хүн байсан, хоч нь болохоор Балхаан гэж. Дэмчигийн Ваанчиг гэж лут номтой өвгөн байсан, наадах чинь. Хо энэ өвгөн бол одоогоор бол жинхэнэ ардчилагч хүн байж. Тэгээд тэр үед чинь 1951 онд Ардын улсын бага хурал гэж сонгууль явагдлаа. Тэгээд манай 10 жилийн барилгыг гурван жил зургаан сард барьсан, ударник барилгачин Гэсрэнгийн Шар гэж Өвөрхангай аймгийн Гучин-Ус сумын харьяат хүн байсан, тэр Гэсрэнгийн Шар. Би чинь нөгөө 51 он гэхэд чинь сургуулиас гарчихсан хөдөө хоёр жил болчихсон байж байсан үе шүү дээ. Тэгээд арван гэрийн ухуулагч гэж бий. Наад сонгуулийг чинь Гэсрэнгийн Шар сонгууль өгч байгаа юм гэж арван гэрийн ухуулагч хийж, намын ухуулагч хийж явлаа шүү дээ. Тэгээд сайн мэдэж байгаа байхгүй юу. Тэгээд л очоод энэ Ваанчиг гуайн чинь нохойд нь уруулчих гээд л нөгөө сонгууль, үндсэн хууль хоёрыг ингээд л ярьна аа. Тэгэхдээр чинь зэрэг урдаас ингэдэг байхгүй юу. За тэр Ардын их хурлын депутат гэдэг чинь харанхуй юм даа, харанхуй юм гэж шууд ингэж асуудаг байсан, энэ Ваанчиг гуай. Тэгээд өнөө хүүхэд элэг барьж тэгдэг байсан. Нөгөөдөх нь ам нь даварсаар байгаад, сүүлдээ нөгөө намынхантай чинь яриад, ам цуурсан хэрэгт арван жилийн ялтай яваад ирж байсан шүү дээ, Ваанчиг гуай. Жишээ энэ.

Олон лам байсан манай нутагт. Тэгээд л хөөрхий минь бас их л олон лам нар сайн нь том хийдэд байсан юм байна лээ. Тэгээд л их олон лам нар хэлмэгдэж байхгүй болсон юм байна даа зайлуул. Хамгийн сүүлд Өршөө багш, би түрүүн яриад л байгаа юм, тэгээд л яваад л яваад л тэгээд байхгүй болсон юм байна лээ. Тэгээд яахав, тэгээд үлдсэн улсууд нь бол яахав, манайхнаас чинь одоо за байз, одоо энэ манай тэр үүдэнд сууж байгаа энэ Нацагдоржийн чинь аав нь Уянгын хүрээнд байсан юм байна лээ. Тэгээд намайг энд байж байхад нас барсан. Манай гэсгүй хийдэг юм шүү дээ, Нацагдорж гэж хүн байгаа. Тэр Нацагдоржийн аав нь Балчин унзад гэж Уянгад байсан, унзад хүн байгаа юм. За энэ хэний, Нацагдоржийн авгайн эцэг нь манай Богдын хүн байсан, бас лам. Их том лам аа. Гунгаа гэцэл гэж, гэцэл цолтой хүн байсан. Гунгаа гэцэл гэж байсан. Эд нар бол 10 жилтэй яваад ялаа эдлэж байсан улс л даа. Энэний ах нь ловон Сэнгэ гэж манай энэ Хархоринд байж байгаад өнгөрсөн. Ловон бол манай хутагтын хийдийн ловон байсан. Сэнгэ гэж манай Богд сумын анхны засаг дарга, наад ловон Сэнгэ гэдэг чинь. Эд нар бол ингээд үлдчихсэн байхгүй юу. Баригдахгүй үлдээд зүсээ хувилгаад л, МАХН-д үнэнч гээд хар болно гээд ингээд л.

Ямарсайндаа бол засаг дарга хүртэл хийж байсан. Тэгээд энэ болов уу, манай хутагтын хийдийн ном судар одоо манай Нацагдоржийнд байна, арван долоон авдар ном судар байгаа юм. Тэр нь одоо, хутагтын хийдийн нөгөө мандал өргөдөг шүр сувд хонх монх нь эднийд байна. Хадгалалт хамгаалалтанд байж байгаа. Энэ ловон Сэнгэ гуай, энэ Гунгаа гэцэл ах дүү хоёр одоо хямгадаж, тэр манай Богдын Дуулаанхайрхан уул гэж том агуй байдаг юм. Энэ жил хүртэл сая 80 жилийн ойгоор зохиолчдыг очиж үзүүлж яваад ирсэн. Тэр агуйд хоёр хэсэг эсгийнд боогоод энэ Гунгаа шоронд явахаасаа өмнө аваачаад хийчихсэн. Тэгээд шоронд найман жил долоон сар болоод ирэхэд, ирсэн хойноо хэдэн онд ч юм очиж үзэхэд, гадна тал нь юунд идэгдчихсэн, эрвээхэйн дотор тал нь эрүүл, доторх ном судар нь яг хэвээр. Тэгээд сүүлийн үед энэ чинь, Сэнгэ гуай чинь Хархоринд ирчихээд, дээхэн үед энд очиж өөрөө гурилын үйлдвэрт ажиллаж байсан. Гурил тэжээлээ зөөж байх үед манайх чинь энэчээ 34-р бааз гэж явлаа шүү дээ. Тэгээд энүүгээр ингээд мань хүн бас авчраад, энд ингээд яахав хадгалчихсан байсан юм байна лээ. Тэгээд энэ гэсгүй болгодог учир нь ч бас. Юу ч байхгүй энэ чинь.

Тэгээд манай энэ юу, багш хамба чинь бол энэ Шанхын Баруун хүрээний гадны хүн, Даваа гэлэн гэж хүний хүү Хишигт гэдэг хүн байгаа юм манай энэ цогчин дуганы хамба бол. Даваагийн Хишигт гэдэг хүн Даваа гэлэн гэж байсан. Тэгээд энэ багш энийг мэдээд энэ дуганыг үүсгэн байгуулахад энэ хуучин ном судар, төр шашны хуучин түүхийн судар хэрэг болно гээд, тийм юм байхгүйгээр энэ хоосон дуган босгоод яах юм тийм ээ. Энэ бүх юм чинь бүгд музейн улсын фондонд улсын мэдэлд орсон юм шүү дээ, бүгд улсын, ширхэг ч юм судар ч энэнээс авах эрх байхгүй, улсын өмч нь дээр. Тийм зорилгоор энүүнийг мэдээд багш бол Нацагдоржийг авчирч гэсгүй болгосон юм. Би энүүнийг бол түүх намтар судлаж явдгийн хувьд мэдчихээд байгаа юм. Тэр ч битгий хэл уянгын мандлын шүр сувд хүртэл байна, зарим ном нь энэдээнээ байгаа юм шиг байгаа юм. Тэгэхдээ бид бол мэдэхгүй. За ёстой нөгөө жинхэнэ, нөгөө их сургууль л тэр шашны дээд сургуульд л оюутнууд, дээд оюутнууд үзэх Чойрын номнууд байна л гэцгээгээд байгаа юм. Би ямар тэр авдартай судар баримтуудыг нь задалж үзсэн биш. Арван долоон авдар ном судар байгаа юм даа.

Д : Тэр үед хэлмэгдүүлэлтийн талаар таныг бага байхад ер нь лам нарын ингэсэн тэгсэн хүмүүс юм ярьдаг байсан уу?

Б : Өө зөндөө л ярьдаг байсан. Багын юм чинь санаанаас мартагдахгүй ч юм байна. Тэгэж тэгэж яваад ирсэн, тэглээ ингэлээ, тэгэж байлаа, тэгээд л ингээд тэгээд л ярьдаг л байсан. За зүгээр захын жишээ ярихад л Өршөө багшийг бариад явчихсан жил, долоон сард барьж аваачсан юм байна лээ шүү дээ. Тэгээд тэр байж байсан айлын, бүгэж байсан айлын хүн нь гээг Сэнгэдорж

гэж, манай Богдод гээг Сэнгэдорж гуай гэж байсан, нас барчихсан. Тэр Сэнгэдорж гуайн хүүхдүүд ойр төрөл нь одоо Богдод байна л даа, сая Гайтавын нааяар явахад байж л байна, гээг Сэнгэдорж гэж. Тэднийд шар хулсан бөгж байсан юм байна лээ. Гээг Сэнгэдорж гуайн шар хулс гэж бөгж байсан.

Тэгэхэд долоон сард, тэгээд хоёр морьтой буутай хүн ирээд барьж аваачаад, аваад явчихсан гэж. Тэгээд гээг Сэнгэдорж гуайн тэр багшийг бариад явсны дараахан, нэг арваад хоносон ч юм уу үгүй ч юм уу, тэгээд л их борооны жил гэж манай богдынхон ярж байсан. Үргэлжилсэн бороо ороод л, тэгээд л энэ хавиар чинь усны аюул болоод л, айл амьтан мал хуй мод чулуу чинь урсаад л, өчнөөн мал өчнөөн хүн амьтан айл усанд үйж усны аюулд урсаад л, их борооны жил нэрлэчихсэн. За нэгдүгээрт тэгэж байсан. Тэр нь яаж байгаад тэгсэн бэ гэхдээр зэрэг, говийн маань ганц “Хутагт” одоо ингэж яваад, тэгээд хэлмэгдсэн дээрээ л (учраас) тэр газар нутаг лус савдаг нь, одоо бурхан хүрээ хийд нь тийм араншин гаргасан байхаа, настайчууд тэгэж ярьдаг байсан, одоо лам нар байсан улсууд. Аа тэр бол үнэн юмаа гэж би одоогоор бол ойлгож мэдэж байгаа юм.

За тэгээд дээр нь ингэж ярьдаг байсан. За Өршөө багшийн түрүүчийн дүр нь манай нутагт хоёр төрсөн хүн юм байна лээ шүү дээ. Түрүүчийн тэр дүрийг нь бол энэ жил би явж, одоо манайд байгаа зураг хөргийг нь олж ирлээ. Аа тэр үед бүтээж байсан бүтээлүүдийг нь судлаж зураг хөргийг нь авлаа. Аа тэр сүсэглэж байсан тэр далайн түвшнээс дээш гурван мянга хэдэн зуун метрийн тэр оргилд хүрч, төрийнхөө далбааг хүртэл хатгаад, одоо надад зураг нь хүртэл яваа, яваад ирлээ шүү дээ энэ жил. Далан дөрвөн настай хүн тэр Богдын тэргүүн дээр гараад ирнэ гэдэг чинь зүгээр нэг жирийн хэрэг биш. Би энд болвол бурхны зөв зам руугаа орсон гэгээнтэн, тэр гэгээнтэн хутагтын бүрэлбаа увидас надад шингэсэний үр ач гэж би ингэж ойлгож байна. Одоо манай гэрт очоод ярих юм бол бүр сайхан ярих юмнууд бол байна л даа. Бүх зургийг нь аваад ирсэн, фото зургийг нь угаалгачихсан. Тэгээд манай хүү чинь юунд ажилладаг юм шүү дээ, Ариунболд гэж ТВ-9-ийн Маркетингийн албны даргыг хийж байгаа шүү дээ. Хоёр Ариунболд бий шүү дээ, Б. Ариунболд гэж Маркетингийн албаны дарга нь. Ариунболд тэр аппаратыг нь авсан, миний хүү дискэн дээр бичнэ гэсэн, бичсэн байх. Гэхдээ би бүгдийг нь угаалгасан, бүгд байгаа.

Тэгэхэд тэр түрүүчийн дүр нь Цэрэнваанчиг гэж хүн байсан юм байна лээ. За тэр Цэрэнваанчиг гуайн бурхан, явсан бурхныг нь би олсон. Аа тэгээд наад Цэрэнваанчиг гэдэг хүн чинь чулуугаар, ямар чулуу хаанахын чулууг нь би мэдэхгүй, луу хийлгээд, тэгээд тэр Урандөшийн нуруун дээр аваачиж тавиулсан, сарлагийн үхэрт ачиж улсуудаар явуулжээ. Аа тэр Урандөшийн нуруу бол Богдын тэргүүн, далайн төвшнөөс дээш 3796м. Тэрнээсээ нэг

296м-ийн наад талд бол, тэн дээр одоо бол бүр хийд хүрээ байгуулахын бол, янзын сайхан дуган хүрээ байгуулагдхаар тийм хавтан байна. Тэр Урандөшийн нуруун дээр аваачиж тавь гэж явуулсан байгаа юм. Тэр Урандөшийн нуруу дээр бол, энэ Цэрэнваанчиг сүүлчийн багш Өршөө багшийн тахиж шүтэж байсан овоо бол одоо байна.

За тэгээд би бол тэр Урандөшийн нуруу, тэр овоон дээр очиж тахилга шүтлэгээ хийгээд. Тагнуулын газрын дөрвөн хурандаатайгаа гарсан. Тэгээд тэр нэг хурандаа нь болох дээр зэрэг Баруунбаян-Улааны хүн юм байна. Энэ хэний энэ Цэрэнваанчигийн түрүүчийн дүрийн талын хүн, удам угсаа хүн яваа юм байна. Тэгээд тэр тэднийхэн тэр Цэрэнваанчигийн бурханчилсан, мөнгөн хүрээтэй жижигхэн хоолойноос нь зүүдэг тийм бурхан тэр нөхрийн хүзүүнд явж байгаад, тэр луун чулуун дээр очиж гарч ирж байгаа байхгүй юу. Тэр лууг ийм том ингэж ингэж хийгээд, ингэж явуулаад тэгээд энэ талын Бөхийн нуруу гээд өндөр нуруу байна, сарлаг үхэр явахаас өөр арга байхгүй. Тэгээд тэн дээрээс өнөө сарлаг үхэр туйлаад, нөгөө чулуу нь ингээд ойчихгүй юу. Ойчихдоо зэрэг өндөр уулнаас ингээд нисээд, доод хөндийд нь очоод тогтчихсон байж байгаа. Тэгээд тэр тогтсон газраа одоо байж байна. Тэр жигтэйхэн чулуужсан луу, тэр хөл өөдөө хажуу талынх нь хээ, одоо тэр хэвлий талын өнөө сарвуу гэх юм уу, гар тал эд нар нь тэр чигээрээ л байж байна. Тэгээд яаж тэгэж хийлгэж тэгээд явуулсан байгаа юм, их сонин байгаа юм. Тэгээд ямар чулуугаар хийлгэж байсан юм. Чулуужчихсан луу шиг л юм байгаад байгаа юм л даа, ингээд харах л юм бол. Аа тэгэхдээ чулуужсан луу биш, хийлгэсэн нь бол ойлгомжтой байгаа юм. Тэгээд тэр луу явуулаад, тэгээд нисээд тэнд ойчсон гэдэг нь бодит үнэн. За тэгээд тэр одоо тэр чулуун луу болвол тэнд байж байна. Аа тэгээд тэрийг нь бол сайхан янзлуулаад, хадаг мадаг мөнгө цаас тос ааруул ерөөсөө түүхийг баллах дээр болж байсан байна лээ л дээ. Тэгээд бүгдийг нь сайхан янзлуулаад, мөнгө цаасыг нь цуглуулж, шилэн гуунууд дор нь тавиулаад, хажууд нь одоо газрын доод талаас нь сайхан дөрвөлжин чулуу авчруулж дор нь дөрвөн хавтгай чулуу тавьж байгаад тулга шиг ийм ширээ тавцан хийлгүүлээд, тэн дээр идээ будаа өргөж байна, тийм ээ. Аа тэгээд дөрвөн талд нь юу хатгуулаад, мод тэгээд нөгөөдөхөд нь хадгаар ингэж хүрээлүүлээд. Тэгээд ингээд хамгаалалтанд аваад, тэгээд нутгийн тэнд зөвлөл байгуулуулсан. Ашгүй тэр нь яахав гэх дээр зэрэг, манай Өвөрхангай аймгийн байгаль орчны дарга Баясгалан гэж манай Богдын хүүхэд юм байна лээ. Харин тэр Хүрээ хадын рашаан дээр тэр тагнуулын газрын хүнтэй амарч тухлаад. Бас их сайхан улсууд тааралдаад.

Тэгээд байгаль орчны тэр Баясгалан тэр тагнуулын газрын дөрвөн дарга нэмээд бид нар ингээд морьтой малтай. Манай дүү нар тэр урд хөндийд нутаглаж байсан учраас би болвол морины зардал мардал өгөөгүй. Нэг морь унахад 20,000 төгрөг авдаг юм байна. За тэгээд нэг тарваганы боодог нэг

хийлгэхэд бас нэг 20,000 төгрөг биш өнөө 15,000 төгрөг, тарваганы боодог хийж авчирч өгдөг юм байна. Тэгээд тэнд чинь ерөөсөө ингээд бизнес өнөө зах зээл чинь нэвтэрчихсэн юм байна. Найман гэр барьчихсан, тэгээд Баруунбаян –Улааны хүн гэнэ. Тойв гэдэг хүн, тэгээд бас нэг хөөрхөн өнөө жуулчны ямар юм гэдэг билээ. Отог гээч маягийн болгочихсон харин зөв л байна л даа, тэгээд улсуудад газар нутгаа үзүүлээд ингээд явж байгаа нь их сайхан байна. Тэгээд “бид хэд одоо нутгийн энэ нөхөрлөл байгуулья, Баясгалан дарга та байж байгаад одоо энийг шууд хамгаалалтанд ав”. Сүүлд найман сарын үеэр суман дээр бол конторт нь ирж уулзаад, бүр нарийн ярьсан л даа. Тэгээд энэ нь бол хамгаалтанд Богдын тэр хийдийг хүртэл, цогчин дуганыг хүртэл ухчихсан байна, бүр. Тэнд дотроос бол дуганы одоо юу нь гарч ирж байгаа юм, нөгөө сангийн войпор нь. Хага цохиод хаячихсан байсан, хонх хүртэл хага цохиод хаячихсан. Одоо очир нь манай энэ гэрт байгаа. Том оо ийм том сайхан, тэгээд бараг, одоо бараг одоо нэг ийм юм даа, төө. Нэг эдий хирээний шавар мавар, үгүй тэр ямар гоё хийж байсан байна аа, тийм бурхан багш, шавар. Тэгээд тэр хийж байсан шавар, будаг, дандаа манай нутгаас гарч байсан байна, одоо манай энэ дуган. Тэгээд 1770 онд одоо цогчин дуганыг бүтээхэд будгаа яаж хийж байв гэдэг технологийг одоо гаргаж чадахгүй. Ганцхан тэн дээр л байна. Одоо НҮБ-д одоо бүх юм чинь тэгээд гаргаж явуулж байна шүү дээ. НҮБ-аас одоо бол ганцхан бусдыг нь баталчихсан мөртлөө будган дээр очоод л суучихаж байна шүү дээ. Яаж хийж байсан юм бол их сонин байхгүй юу. Тэр маажин л гэж яриад байгаа юм, маажин гэдэг чинь одоо ямар юм, одоо алийг хэлээд байгаа юм. Энэ тэрийн л одоо яаж хийж байсан юм, тухайн үед нь ер нь яаж хийж байсан гэдэг нь л нууц байгаа юм. Тэрнээс биш будаг шороо бол манайд бүгд байна. Тэр нутгийнхаа юмаар л будгийг нь, манай хийд чинь бүтээж хийж байсан байна шүү дээ.

Д : Таныг бага байхад одоо яг лам нарыг ингэж баривчласан, сүм хийдийг ингэж нураасан, ийм хүн ингэж хүрж ирээд нураасан гээд тийм юм ярьдаг байсан уу?

Б : Өө тэр ярьдаг байсан. Тэгэхдээ тэр хүн нь лав л манай тэр Хутагтын хийдийн зүүн тал дээр, тэр Айргийн даваа гэж байдаг юм, зүүхэн талдаа. Тэр Айргийн даваан дээр нэг том, одоогоор ярих юм бол энэ ЗИС-5 л байсан юм шиг байгаа юм. Тийм модон тэвштэй, тийм дөрвөлжин тийм дээрээ бэрзэнтэн, даавуу ч байсан юм уу, тийм том хар тэрэг ирээд л. Тэгээд л хийдийн лам нарыг, дөрөв таван тийм буутай улсууд ирээд л, тэгээд хийд дээр байсан бүх лам нарыг барьж аваад л явчихсан юм гэнэ билээ. Ярьдаг байсан. Аа тэр Айргийн даваан дээр нь болох дээр зэрэг, энүүний талын дайны хирээний чулуун дээр, морь чулуу гэж нэрлэдэг юм байгаа юм. Тэгээд хөтөл гэдэг юм, хөтөл гэж тэр Айргийн даваа. Цаад талаасаа болохлоор

Айргийн даваа, наад талаасаа Морь чулуун хөтөл гэж, энэ талаасаа Морь чулуун хөтөл гэж. Тэр хөтлийн тэр яг замын хажууд энүүний нэг талын дайны чулуу байдаг байхгүй юу, тэн дээр л том адууны мөр жижиг унаганы мөр хоёр байдаг юм. Энэ дээр яг ингээд гишгээд, дээр нь одоо шавар мавар нь галбир малбир нь хүртэл шавар чулуун дээр гараад үлдчихдэг. Гахайн махайн мөр мэдэгдэнэ шүү дээ. Тийм хоёр мөр байдаг байсан юм.

Тэгээд тэрийг бол яг тэр хавьд ирж барьж аваачсан юм гэнэ лээ л гэж ярьдаг. Тийм байсан. Тэгээд л энэ буруудах нь, болох нь гэх дээр зэрэг тэр том лам нар нь зугтаагаад дайжаад явчихсан, жижиг банди нар нь доогуур зиндааны дунд хэргэмийн лам нар нь “за яваад ч хаачих вэ” гээд байж байгаад баригдсан гээд ярьдаг юм. Тэр бол үнэхээр ингэсэн гэсэн нь үнэн л юм байна лээ. Тэгээд яаж тэрүүгээр явж байсан юм гэдэг их сонин байгаа юм. Тэнд чинь машин байтугай морьтой явахад ч хэцүү л газар байгаа юм даа. Тэр Айргийн давааны тэнд яаж гарсан юм, итгэхгүй л байгаа юм, машин гарсан гэхэд. Одоо бол хүчтэй машин мотоцикл хаа сайгүй яваад зам гаргасан. Тэгэхдээ газар хөдөлгөөнөөс бас эвдэрсэн байгаа юм, 1957 онд газар хөдлөхөд.

Д : Таныг бага байхад тэгээд баригдаад ирсэн лам нар тийм энгийн дүртэй л байдаг байсан уу?

Б : Өө энгийн дүртэй байсан. Энэ хэн гэж нэг өвгөн байсан, Пэрлээгүнтэв гэж. Тэгээд Пэрлээгүнтэв гуай баригдаж яваад л ирсэн юм гэнэ лээ гэж. Арван жилээр ял аваад, тэгээд ял эдлээд ирсэн юм гэнэ лээ гээд. Одоо баруунтаа тэр юунд Баруун Зүүн Гоёо гэж байдаг юм л даа. Далан түрүүний гол, Далан түрүүний голын зүүхэнтээ, Зүүн Гоёод нь байдаг байсан, Баруун Гоёо Зүүн Гоёо гэж. Зүүн Гоёод нь Пэрлээгүнтэв гуай гэж нэг тэмээ чөдөрлөчихсөн л өвгөн л тэгээд л, гоёо ургадаг, байдаг байсан юм. Тэгсэн чинь зайлуул сүүлдээ ямар гээч ч бузар болсон юм хэн мэдэх вэ, тэр тэмээ нь ингэн тэмээ байсан юм гэнэ билээ, хүн уургалж яваад баригдаад явчихсан л гэж дуулсан. Тэгээд ирээгүй байх аа. Пэрлээгүнтэв гуай тэгээд хаана нас барсан юм мэдэхгүй. Би ч тэр үед нөгөө сургууль соёл гээд нутгаас гараад алга болсон л доо. Би чинь ерөөсөө 69 онд ХААДС-д явж нэг хэлмэгдэж ирээд, тэгээд л наашилчихаад л аймаг дээр, тэгээд л наашлаад Хархорин, тэгээд л хойшоо гарчихсан хүн шүү дээ, тэрнээс хойш хаашаа ч яваагүй. Харин 78 онд харин Төгрөгт нөгөө Мазрын бүс гэж төв рүү очоод л тэгээд тэндээ байж байгаад л, тэндээс наашаагаа Хархорин эргээд л ирчихсэн. Тэгээд л тэрнээс хойш Хархориндоо байж байгаа юм. Ийм хүн байгаа юм.

Д : Тэр үед чинь тэгээд энгийн лам нар?

Б : Настайчуул нь сүүлдээ тэгээд яасан гэсэн мэдэхгүй, намайг бага байхын мэдэхээр бол ийм л байсан юм.

Д : Тэгээд энгийн лам нар эхнэр хүүхэд авчихсан байсан уу, зарим нь аваагүй

байдаг байсан уу, яадаг байсан юм бол?

Б : Өө тэр миний мэдэх лам нар чинь ерөөсөө эхнэр хүүхэдтэй хүн байгаагүй, Ваанчиг гуай байгаагүй. Дандаа дүү нартайгаа эд нартайгаа байдаг байсан. Тэгэхдээ тэд нар нь дандаа Ваанчиг гуайгаар овогложихсон. Дэмчиг гэдэг хүн чинь том нь, ямар хүн байсан юм бэ? Дэмчигийн Ваанчиг, Дэмчигийн гээд л баахан улс, сүүлдээ Ваанчиг гуайгаар овогложихсон байдаг байсан шүү дээ.

За Пэрлээ гуайн дүү чинь ямарсайндаа авгай байхгүй тэгээд байж байгаад. Өшөө чинь баригдаж байсан лам нараас, үгүй лам байж байгаад, Базархүү багш авгай хүүхэдтэй. Үгүй авгайтай хүн байсан. Аа бас хэн гэж хүн байсан, Саяннимбуу гээд л бас их том лам байсан гэсэн шүү дээ. Тэгсэн чинь сүүлдээ намын дарга, насаараа намын дарга хийж байгаад хамгийн сүүлд нь Богдод лам болоод, тэр чинь Саяннимбуу, одоо хүү нь Богдын лам байдаг юм. Амартогтохын Саяннимбуу гэж хүн байсан юм. Ховд сум гэдгээс өгсүүлээд намын дарга хийгээд л, тэгээд л Саяннимбуу гуай чинь хичнээн жил намын дарга хийсэн гэдэг билээ. Дөчин хоёр жил гэдэг байх. Саяннимбуу гуай чинь анхны намын дарга хийж байлаа шүү дээ. Тэгээд сүүлдээ Богдод лам болоод, тэгээд өнгөрсөн. Тэгээд хүү нь Дүгэр гэж Богдод лам хийж байгаа, Дүгэрээ гэдэг юм, Дүгэрээ. Дүгэрээг андахгүй дээ, богдын ганц лам юм чинь тэгээд, сүүлдээ авгай авчихсан. Бавуу багш чинь лам сүүлдээ авгайтай болчихсон байсан бас. За байз өшөө чинь манайхаас чинь өө Галсандаргиа гэж нэг лам өвгөн байсан юмсан. Том лам, Хутагтын хийдэд байсан гэсэн. Энэ Галсандаргиа чинь манай хөгшний ах нь болох хүн байгаа юм. Наадах чинь тэр Галсандаргиа гуай бол энэ хэн эд нарын ах шүү дээ, одоо миний яриад байгаа Раднаабазрын чинь, Раднаабазрын ах нь. Одоо халзан Сэнгэтүв гэж улсын төлөвлөгөөний комиссын дарга байсан, одоо энэ Рагчаа даргын орлогч, одоогоороо байгаа 94 хүрч байна уу, одоо юунд бий Баянхошуунд байгаа. Ханын материалын тэнд орон сууцанд байдаг юм. Халзан Сэнгэтүв гуайн насан дээр байхад чинь Сэнгэтүв гуай чинь, юу гэдэг билээ, ах нь төрсөн ах нь халзан Сэнгэтүв гэж хүн байгаа, Раднаабазрын ах Галсанжамбаа гэж. Энэ лам бол ёстой авгай хүүхэд байхгүй, ёстой лам чигээрээ явж байгаад л, тэгээд сүүлийн үед жаран дөрөв жаран есөн онд намайг ХААДС-д, миний ногоочноор ажиллаж байсан. Миний ногоон дээр хэсэг сайхан лам нар байсан юм шүү. Тэгээд хэн гэж бий Ажинмөнх, Ажинмөнх гэж багш байсан юм. Энэ чинь сургуульд ч багшилж байсан юм, наадах чинь бас. Галсандаргиа, Ажинмөнх, аа хэн, аа тэд нар ч лам байсан юм болов уу, зүгээр сүүлийн үед ном үзэж байсан юм болов уу. Ногоон Дангар гээд нэг өвгөн байсан юм. Энэ Хархоринд авгай хүүхэдтэй, авгай нь өнгөрсөн энд хүүхдүүд нь одоо энд байгаа. Ногоон Банзар гуай байсан юм. Гянабазар гэж байсан. Хэсэг лам нар байсан шүү. Ямарсайндаа ном уншаад

л наадуул чинь, очиход чинь ном уншаад л. Нөгөөдөхийг нь шүүрч аваад л нөгөө дээд ламын мөр дээр хаячихна, нөгөөдөхийг нь шүүрч аваад л цаадах дээр нь хутгачихаад, номыг нь хутгачихаад. “Та нар ногоо усал, тийм сүрхий юм бол бороо оруулаадах та нар” гэж өвчигнөж явсан толгой байгаа юм. Одоо бодоход пээ тэгэж байхын оронд наадах чинь ямар ном юм, ямар тамгатай түүхтэй юм, цадгийг нь яриулаад, ганц нэг төвд үсэг мүсэг дүрэм заалгаж байхгүй байсан юм гэж. Эргээд өөрөө юм сурах гэхээр өөрийгөө яаж байх юм, цэгнэж бодож байх юм. Хэсэг сайхан лам нар байсан шүү дээ, хөөрхий алив наадхыг чинь мартчихаад байх юм. Одоо миний энэ ирэх гэж байгаа номон дээр наадах чинь бүгд байгаа. Зурагтайгаа гарна. Зургийг нь олж аваад тэр номон дээрээ оруулчихаад байгаа юм.

Д : Дээхнэ энэ лам байсан хүмүүс нууцаар ном энэ тэр уншиж хурал ном хурдаг байсан болов уу?

Б : Аа эд нар чинь тэгээд ямарсайндаа тэгээд л хурдаг л байсан байна шүү дээ. Яваад очиход л тэр Галсансэнгээ ахын жижигхэн гэрт. Тэгээд тэр гэрт л манай Галсансэнгээ ах чинь өмд өмсдөггүй хүн байсан байх шүү. Нэг юбка шиг юм лам хүн өмсдөг юу гэдэг билээ, юу гэдэг билээ, Донгог тийм юм өмсчихсөн, ерөөсөө тэр. Тэгээд номоо уншиж л байсан байна л даа.

Д : Нутгийн хүмүүс бол нууцаар очиж ном эд нар уншуулах, юм хум асуух юм байдаг байсан уу?

Б : Өө байлгүй яахав. Өө тэгээд манайд чинь Богдын төв дээр чинь, Дархны лагерь гээд хэдэн лам нар байдаг манай богдын. Тэн дээр ч Дүгэяа гээд лам байлаа, хүний төөрөг зураг үздэг байлаа. Хэнтийдорж гуай гээд нэг лам өвгөн байлаа. Манайхны Ваанчиг ах, бас Ваанчиг ахаа мартчихаж. Ваанчиг ах бол Өршөө багшийн бурханч лам байлаа. Аа Чойсэнгээ гээд өвгөн байлаа. Миний тракторын жолооч байсан Бодьгэрэлийн аав нь Чойсэнгээ гуай чинь. Ёстой лут ламтан. Би Чойсэнгээ гуай дээр бол бүр Гучингийн, Төгрөгт байхдаа бол мотоциклтой давхиж очоод хоёр гурав хоноод л. Дүлийн даан ч зовлонтой дүлий, тэгээд цаасан дээр бичиж өгнө, шинэ үсгээр. Та тэр Янбийдалжир гэдэг номыг дуудаж аль, би бичиж авъя гээд л ингэдэг байхгүй юу. Одоо Чойсүрэн гуай, одоо миний өнөө пин дотор яваа, 78 онд Чойсэнгээ гуай дуудаж өгөөд, би нөгөөдөхийг нь бичиж авч байсан юм байна лээ. Хо хо хо Янбийдалжир.

Д : Төвдөөр үү, монголоор үү?

Б : Төвдөөр хэлж өгч байгаа байхгүй юу, төвдөөр хэлж өгнө. Би нөгөөдөхийг нь кириллээр дэвтэр дээр ингээд бичиж авч байгаа юм. Би ер нь тэгээд тэр үед дандаа лам нараар дуудуулж, өөрөө төвд мэдэхгүй юм чинь, дандаа тэр лам нараар дуудуулаад л (уншуулах), кириллээр бичиж аваад л, тэгээд л өнөөхийгөө уншаад, цээжлээд л явдаг. Цагааншүхэрт, энэ юу Ариунсан эд нар, Хийморийн сан эд нарыг чинь бол би өөрөө кириллээр бичээд авчихсан,

тэгээд цээжилсхийгээд уншиж явдаг байсан.

4 Социалист үеийн зурхай

Б : Мэргийг бол би арван гурван настайгаасаа, тэр бас л Өршөө багш нь жинхэнэ мэргэч, зурхайч байсан юм байна лээ, шар Адъяа гэдэг лам. Сахилгагүй хүн саваагүй хүн гэдэг чинь юм болгонд салбаганаж явдаг. 49 онд би арван гурван настайдаа заалгаж байсан байгаа шүү дээ. Бага сургууль төгсөөд л хөдөө гарсан, зун тийшээ. Тэгээд манайх тэр Баянцайрын дөрөлж гэдэг дээр нилээн хэдэн айл айл зусч байхгүй юу. Өө тэгсэн чинь бороо ороод л, тэнгэр бүрхээд л их эвгүйрхээд л. Би хонинд явж байгаа юм. Тэр Шувуубааст гэдэг тэр урагшаа зүүнтээ хад. Чоно ихтэй л дээ. “За чи бороонд амьтан хүний мал чононд авхуулав аа. Ээ Бадам аа чи сайн харж байгаарай миний хүү” гээд л ээж маань захиж байсан. Балжин ахай гээд манай ард талд улсын сайн малчин нэртэй нэг авгай байна. Тэр авгай бол лут, ёстой малчин хүн байсан. “За Бадам аа чи хөдөө гадаа унтаж байж мал л алдав. Чи энэ тарнийг тогтоогоод, чи ойтой хүүхэд. Чи ер нь ном амархан тогтооно. Чонын аманд зуруулдаг тарни” гэж надад тарни хэлж өгч байдаг, Балжин ахай. Тэгээд тэр нөгөөдөхийг нь туж уншиж явдаг байсан байгаа юм. Тэгээд тэр өдөр тэгэж явж байгаад овоо бүрхээд л, өдөр үд болж байгаага ч мэдэхгүй таамаглаад л, хонь мал гэр рүүгээ цувахлаар нь тэгээд явуулчихгүй юу. Тэгээд юу хуйгүй хамаад л мал явчих вий гээд л хамаад л, тэгээд яваад байсан чинь. Манайхны ард талд Алтантэвш гээд хүн тавьдаг хонхор. Пээ тэн лүү та нар явав гээд айлгана шүү дээ, хүн тавьдаг газар луу чинь ёстой халдуулахгүй (ойртуулахгүй). Тэгээд тэр лүү л хэсэг мал даваад орчих вуу, яав нэг л гэсэн шиг санагдсан юм. Тэгээд яахав алехануур гэртээ ойрхон юм хүрээд ирэх байх даа бас гэж бодогдоод л, тэгээд хүрээд ирсэн чинь бороо ороод уналаа. Тэгэж байтал нохой хуцах юм, баруун талаас бор морьтой нэг юүдэн цув юүдэн, гээд нэг складан цув гээд тэр үед чинь нэг улаан малгайтай байдаг байлаа шүү дээ. Тийм юм өмссөн бор морьтой өвгөн нал нал гээд шогшоод, манай ард талын Балжин ахайнд буучихдаг юм байна. Тэгээд ахайнд буучихсан. Би болсон хойно төдхөн тэсэхгүй гүйгээд л орлоо. Тэгсэн чинь зоосон төлөг ингээд тавьчихсан ингээд байж байна аа. Үгүй бас жигтэйхэн юм аа гээд л ингээд байх юм. Холгүй л ойрхон, нүднээс далд хээрийн нохой ирээд байна даа одоо гэж байна шүү. Тэгсэн чинь л Балжин ахай нөгөө цайгаа уудлах гэж байсан хүн чинь, дээгүүрээ нэг муу ийм цасармаг цагаан цамцтай ийм богинохон өмдтэй ингээд л байж байсан. Тэр үед чинь шалдан л гүйнэ шүү дээ бид нар чинь. Айл амьтан болвол настай улсын үгэнд ор та нар, настай хүний ар өврөөр гүйлээ, гар гээд хөөдөг байхгүй юу. Тэгээд л дөрвөлжний ард зогсож байгаа юм чинь. Тэгсэн чинь өнөө шанагаараа аваад хаядаг. Энэ муу Бадамаа явсан юм байгаа юм,

явахгүй юу чи гээд л. Ухаан алдчихна, ээж аав тэр хэн гуайгаас ч бид чинь айна шүү дээ. Хэн гуай ч ирээд хөдөө мал дээр яваад унтаж байх юм бол зодьё нүдьё гэж. Тийм хүмүүжил тийм сайхан байлаа шүү дээ бид нар чинь. Тэгээд л год гээд л гарч байгаа юм чинь. За тэр лүү яг тэнэчээ гэж байна. Хаяанд нь бас жаахан барьдаг байсан юм уу, тэр Насантогтох гэж байсан надтай хамт сургууль төгссөн охин нь байсан юм, тэр нь барьдаг байсан юм болов уу нэг мод байна. Нөгөөдөхийг нь бариад ирээд нүдчихэж байгаа юм чинь. Гүйгээд л гарсан чинь, хөө нэг арав гаруй хонь ямаа л янзын амьтан л, дотроо бол юм үзээгүйшүү л дээ, би бол чоно гэдгийг чинь хараагүй байсан байхгүй юу. Өө нөгөөдөх чинь мордчихсон гараад очсон чинь хүрч ирээд л бөөгнөрлөө, тэгээд л дайрах юм. Тэгээд л зад үсрээд орох юм, тэгээд тойрч давхиад л хураагдаад л. Дуугарах гэсэн чинь үстэй толгойны үс босчихож байгаа юм шиг болоод л, хоолой дуугарч болдоггүй шүү. Хэ хү туу л гэх гээд байгаа даа, ерөөсөө дуу гарахгүй, нүднээс нулимс гарч байгаа юм шиг болоод л арзайгаад л, дотор хачин болоод. Чоно эхлээд харахад чоно могой хоёр л хоёр талд янзын амьтан байгаа юм, ерөөсөө дуугарч болдоггүй. Тэгэж байтал хөөе туу гээд л эргээд харсан чинь Балжин ахай л хажууд. Тэгсэн нөгөөдөх чинь нээх их дургүй нь хүрсэн царайтай нэг хоёр эргэж хараад л алхаж явна. Чи явахгүй юу хөөе наадахыгаа чоно хөөгөөд ирж байгаа юм ураад хаячихсан байх л гэж байна. Тэгээд л бүгдийг нь хөөгөөд л бужигнуулаад л ирсэн чинь, нэгийг нь ч ураагүй баахан хонийг маань шүлсдэж шүлсдчихсэн байсан. Тэгсэн тэр эрүү нь, эрүү нь зуурчихсан амьтан байсан байна лээ л дээ. Тэгээд тэр нь яагаад эрүү нь зуурчихсан байдаг юм, үнэхээр хөгшний зааж өгсөн номонд тэгэж болж зуурсан уу, аа яахав тэн дотор хэвтэж байсан чинь гэнэт дээрээс нь мал ороод ирэх дээр зэрэг тэгдэг гэнэ шүү. Их өлссөн хээрийн амьтан чинь гэнэтхэн юм дээрээс нь ороод ирэхээр, гэнэтхэн юм харагдахаар эрүү нь зуурчихдаг гэнэ. Тэр тэгсэн гээд зуусан байж ч болно. Хоёр талтай л даа, тэр бол тэгэж байсан. Тэрийг би тэгээд л за Адъяа гуай ёстой ганц сайн мэргэлдэг юм байна.

Тэгээд манай ээж нэг есөн зоос одоо байдаг. Тэгээд манай аав чинь мал туугаад л явж байдаг, мал туугаад л явчихдаг, мал тууварчин хүн байсан. 37 жил мал туусан зайлуул мани бадми хум, үхэн үхэтлээ. Тэгээд аав ээж ч мэргэлүүлнэ, тэгээд өнөө эзэнгүй болохлоор муу ээж минь гэхээр л зоостой хүн явна зоосгүй хүн явна. Тэгээд тэгдэг байсан байхдаа зоос надад есөн зоос байсан. Тэгээд л ээждээ хэлнэ. “За ээж ээ та есөн зоосоо өг, би Адъяа гуайгаар зоос заалгая” гэдэг юм байна. “Өө тэг миний хүү тэг. Ёстой Адъяа гуай чинь ёстой мэргэн хүн дээ, миний хүү тэг тэг” л гэж байна. Аа зоосыг нь аваад л орлоо. Ороод л хэлж чадахгүй байгаа юм, их даруухан тэгээд тэгээд ямааг нь оруулж өгөнгүүтээ баярлаж байгаа юм чинь тэгээд л. “Ажаа ажаа, ажаа ажаа Адъяа гуайгаар зоос заалгамаар байна, яахав та хэлээд аль”

гэсэн чинь тэгэж байна шүү. “Өө тэг миний хүү, Бадам ч ёстой сурна даа одоо их ойтой хүүхэд байгаа юм чинь ёстой сурна даа. Хөөе Адьяа чи манай энэ дүү хүү энэ Бадамд наад мэргээ зааж өг хө” л гэж байна. Тэгсэн чинь үнэрхэж байна. “За тэгээд багш шавь болно гэдэг чинь дуртай өдрөө дураараа орж ирдэг юм биш” гээд л гэж байна. Тэгэхээр би жаахан гөлийгөөд л, жоохон толгойгоо шилээ л маажна л даа, тэр үед чинь дандаа л шилээ мааждаг байлаа. Шилээ мааждаг л ингээд л. За одоо зааж өгөхгүй нь дээ, яана аа гэж бодоод л. “За хө чи нөхөр заалгая гэж байгаа болвол чи багш шавийн барилдлага болж, өдөртэй судартай, өргөлтэй барьцтай заалгадаг юм хө” гэж байна. “Өө тэгвэл тэгээд яах вэ би, Адьяа гуай” гэсэн чинь. “Өөрөө л мэд дээ чи юугаа барьж яаж заалгах юм” гэж байна. “Зоос ч байна л даа” гээд нөгөөдхийгөө үзүүлэв. “Наадах чинь байгаад юу болох вэ наадах чинь ч хэрэг болно. Гэхдээ өшөө багш болж байгаа юм чинь багшдаа юм өгч барьж байж заалгана шүү дээ” гэж байна. Багш шавийн барилдлага болж байж наадхыг чинь заана гэж. Аа тэгэхээр нь ээждээ гүйгээд орлоо, ингэж байна гэсэн чинь. Авдраа ухаад л уналаа муу ээж минь, тэгсэн чинь хуучны нэг самбай гаргаж ирдэг юм, арван төгрөгтэй дээр нь дээр үеийн улаан арван төгрөг. “За миний хүү энэ 10 төгрөг энэ самбайг бариад Адьяа гуай дээр ор, миний хүү сурна, сурах хүү байгаа юм. За” гэдэг юм байна. Тэгээд эргээд л бөөн баяр нөгөө нэг хадган дээрээ арван цаасаа тавиад л ингээд л өглөө шүү, сөхөрч сууж байгаад. Бөөн баяр болоод л. Аа толгойн дээр эндээсээ эрхи гаргаж ирээд л адислацих юм. “За суучих, за хө чи аль зэрэг ойтой вэ” гэж байна шүү. “За би ч юмыг амархан тогтоодог юм шүү дээ” гээд л тэглээ. “Аа чи зоосоо гарга” гээд л өнөө зоосоо гаргуулаад л энэ дээгүүр ингэж тавиулчихаад л сүм муулонх заслан гээд л, есөн нэрийг чинь хэлж өгч байна. “За энэ есөн нэрийг тогтоов уу”. Гурав хэлүүлэн байгаад тогтоочихлоо. “За тэгвэл наана чинь толгой зоос гэж гардаг юм” гээд л, толгой зоосыг нь эхний энийг чинь толгойд, энэ чинь чиний зоосны толгой зоос нь байна. Ингээд зоосыг яаж нүдлэх вэ яах вэ гэдгийг надад зааж өгч байсан. Тэгээд би чинь, тэгээд надад зааж өгөөд л, юм атгана өөрөө, за чи сурсан бол миний атгасан юмыг хэлнэ дээ хөө, би нэг юм атгана. Тэгээд юм атгаад мэргэлүүлж байгаа юм. Би чинь анх сурч байгаа болохлоор би чинь яаж амархан хэлэх вэ дээ. Тайлж чадахгүй байхгүй юу, тэгээд яахав тэгээд ингээд таамаглаад л. “Сэтгэлээрээ таамагладаг юм биш наад зоосон дээрээ байгаа доороо авчирч байгаад тайлдаг юм хө, аа өөр байна даа” гээд л тэгэж байсан тэгээд л ингэж ингэж тайл, одоогоор бол технологийг нь зааж өгч байна шүү дээ. Зааж өгөөд л, тэгээд л “за чи ерөөсөө хүнээр л юм атгуулаад л мэргэл гээд, атгасан юмыг л мэдвэл чи тэгээд л мэргэчин болно шүү”. Тэгээд би нөгөө хүүхдүүд дээрээ тэгээд л найзууд дээр юу яагаад л, юм атгтуулаад л эхлээд буудаад л буудаад л, дөхүүлээд л алдаад л дөхүүлээд л. Сүүлдээ амьтны алдсан мал

хуйг мэргэлээд л.

Тэгэж би 13 настайгаасаа Адъяа гуайгаар заалгаж мэргэлж байсан юм. Тэгээд л ерөөсөө тэгээд насаараа мэргэч болоод л. Сүүлдээ социализм коммунизмын үед чинь нөгөө дарга хэргийн алба хийгээд л явах дээр зэрэг, нөгөөдөх муу ээжид минь гэрт минь үлдсэн. Тэгээд тэр мэргийг 64 онд нутагтаа үлдээгээд муу ээжийгээ. 64 оны биш ээ. Тэр чинь худлаа яриад байна, 61 онд ирээд л гэрээ Богдоос, би Бүрд суманд агрономичоор ирж байсан. Тэгэхэд би гэрээ авч ирэхэд ээж маань надад тэр зоосыг гаргаж өгч байсан. Тэгээд би нуугаад л дандаа нууцлаад мэргэлээд явдаг их нууц. Тэгээд л ялангуяа залуучуудын дарга марга хийж байхад чинь тэрийг чинь бүр нууц. Тэгээд явж байгаад нөгөө 90 оны ардчилал үүсээд л, лам шашин гараад ирэх үед чинь ногоон дээр би чинь тэтгэвэртээ гарчихсан, тэтгэвэртээ гараад тэнд ногоо тарьна. Тэгээд САА-н ногоон дээр одоо энэ гавьяат механикч байсан, нас барчихсан байна уу даа САА-д байсан Цэрэннадмид дарга намайг сармис тарьж аль, манай САА гучин хэдэн жил ажиллахад сармис ургуулж байсан түүх байхгүй. Чи чадна, говь хангайд ургамал тарьж байсан хүн чи сармис ургуулаад аль хө гэж. Тэгээд би ногоон дээр нэг 50 сот хагас га газар сармис ургуулж. Тэгээд тэр үед чинь нэг онгоц монгоц алга боллоо гээд, 1 сая төгрөгийн болзол гарч байгаа гээд л, үнэн худал нь мэдэгдэхгүй баахан юм тавиад л мэргэлж эхлэв ээ аваад л байлаа. Тэгсэн чинь мэдсэн гадарласан л байна лээ. Тэсэн САА-н дарга байсан Цэрэннадмид дарга намайг гурван удаа сорьсон юм. Нэг ингээд би унадаг дугуйтай явж байсан чинь хөөе, хөөе залуу гэнэ. Хөөе залуу нааш ир хүрээд очсон. Яах гэсэн юм гэсэн. Үгүй энэ хувьцаанд орсон тэр үед чинь САА тариа хувьцаа гээд бүх юм тарчихсан, хувьд гарчихсан байлаа шүү дээ. Хувьцаанд авсан нэг даага гүү хоёр алдчихлаа, ижилдээ очсон юм уу гэсэн чинь ижил энэ тэр лүүгээ ирээгүй байна. Алив чи мэргэн хүн байна, очоод чи мэргэлээдэх гэж байна. Аа энэ чинь намайг сорьж байгаа юм байна, за яаж ч байсан мэргэлье гээд мэргэлээд өгсөн чинь, ижилдээ байгаа гэж байна. Аа та намайг зүгээр сорьсон байх, нэг үгүй бол ижилдээ оччихсон байгаа. Ижилдээ л байна. Та юу яа, надтай ядилхан явган унадаг дугуй унадаг биш том дарга хүн чинь. 69 машин янз бүрийн унаад явсан, очоод та адуунд нь очоод үз л дээ, байж л байна. Ингээд л, тэгээд л өнгөрсөн, тэгээд мэдсэн ч юм уу үгүй ч юм уу, тэгээд л өнгөрлөө.

Тэгсэн нь дараахан нь ногоо чинь энүүхэн урд байсан л даа, одоо энүүхэн урд шүү дээ, манай тэнд байсан юм, ингээд нүүгээд л төв рүү орчихоод байгаа юм. Манайх чинь энд олон жил болсон. Тэгээд ногооны хашаан дээр би нөгөө карбинканд ногоо үрслэг хийгээд л байж байсан. Тэгсэн ногооны манаач нь Цэнд гэж хүн байсан, ум ма ни бад ми хум одоо нас барсан. Тэр Цэнд дуудаад дарга ярья гээд байна. Аа тэгсэн чинь, хөөе манайханы

нягтлангууд аймаг руу тайлан гаргана гээд явсан өчигдөр гарсан байдаггүй. Өө нээх цас орчихоод хоносон, өглөө байсан юм. Байдаггүй, одоо та үзээдхээч яачих вэ энэ чинь, аваар осол болчихдог юм биш байгаа даа гэж байна. Өө за тэгье тэгье би үзээдэхье дээ. Би үзээд яая, та хувцсаа солихдоо эргээд утасдаарай, тэгээд л тэгэж байна. Тэгээд мэргэлсэн чинь ирчихсэн л буугаад байх юм. Үгүй та намайг сориод байна уу яагаад байна, наадуул чинь ирчихсэн л улсууд байна шүү дээ, ирчихсэн л байна. Үгүй түрүүн ярихад ирээгүй байсан юм даа, үгүй би гаръя даа одоо ирчихээд байгаа юм болов уу даа, тэгээд л алга болчихсон. Тэгээд очоод асуусан чинь хөөе Бадамрэгзэн нөгөө улсууд чинь ирчихсэн байна, сая ирлээ гэж байна шүү, ирчихлээ гэж байна шүү. Тэгээд 2 дах нь энэ.

Гуравдах дээр нь нэг өдөр ингээд вагончиктой хоол моолоо идэцгээх гээд л ногоочид байж байсан, дарга давхиад л хүрээд ирдэг юм. Хааяа нэг ирж хоол иднэ л дээ, ногоочид дээр. Тэгсэн дарга өө бид нар нөгөө онгоцны чинь тухай дэмий яриад л, ногооныхон чинь над дээр мэргэлүүлээд л ингээд л тэгэхийгээд л юм атгаад, зарим нь ч юмгүй мэргэлүүлээд, авгай нар юм хум асуугаад тэгээд л байцгааж байсан, дарга байж байсан. Үгүй мартсан бол тэр онгоц мэргэлээдэх. Тэр онгоцыг мэддэг юм бол чамайг ёстой, компаний, тэр үед чинь компани болчихсон байсан үе компаний мэргэчин болгоно л гэж байна. Нөгөө Дашцэрэнг Очирбатын мэргэчин болгочихсон гэдэг шиг. Тэгэж байна шүү. За ёстой та түрүүнд нь хоёр удаа намайг сорьсон, хоёуланг нь би мэдсэн байсан шүү. Өө тэр адууны дээдталд очсон байна, байж гэж байна гэж. Тэгсэн нь тэгсэн. Тэгээд тэр дарга нар нь хүрээд ирчихсэн байна гээд. Тэгээд гурав дах нь за одоо мэддэг юм бол та одоо хэлсэн амандаа хүрч идсэн амандаа сав болно шүү та. Та худлаа хэлээд тэгдэг шүү. Аа компаний мэргэчин болгоно гээд л. За гэрийг чинь харна шүү. Тэгээд би хэлсэн өө олддохгүй амьд юм юу ч байхгүй. Маш их мөстэй устай уултай газар, би ямар газар нутаг мэдэх биш. Мэддэг бол би тийм ууланд байна гэж хэлмээр байна, тэгээд мэдэхгүй юмыг чинь яахав дээ. Уул уустай газар юм уу наана чинь нэг ч хүн байхгүй. Олдно мөд олдно. Тэгсэн нээрээ ямар уул гэлээ дээ би чинь тэгээд л харж л байсан. Тэгээд дараа нь би даргыг цаашлуулаад л, за яасан хэдэн цаасны цалинг өгч компаний мэргэчин болгох гээд байна. Аа тоглоом хийгээд л хөхрөөд л алга болдог. Тэгэж л явдаг байсан. Тэгээд л 90 онд тэгээд л, үгүй 90 онд юу байх вэ 70 насан дээрээ, түрүүний тэгдэг чинь. 2004 он гэдэг чинь тэ. 99 онд л би чинь лам болсон шүү дээ, тав дах жилээ л тэгээд явж байгаа юм байна л даа.

Д : Танд мэрэг заасан Адъяа гэдэг хүн лам хүн байсан уу?

Б : Лам хүн байсан. Лам ламдаа бүр тэр Өршөө багшийн зурхайч байсан гэж байгаа шүү дээ. Тэр Чойсэнгээ, өнөө тэр Ямбийдалжир хоёр чинь Өршөө багшийн зурхайчид байсан юм гэнэ лээ, сүүлийн үеийн.

Д : Танайх таныг бага байхад бурхан шүтээнтэй байсан уу?

Б : Манайх бурхан шүтээн гээд нээх юм байгаагүй, гэхдээ ээжийн нэг шүтээн Ногоон Дар эх гэж байсан, жижигхэн. Тэгээд би тэр ногоон дар эхийг нь бас тэрнээс чинь болж баларсан, нөгөөдөхийг нь аваачиж гаргаад дөрөв нугалж эвхээд оронд нь маршалын зураг хийчихгүй юу, маршал Чойбалсангийн зургийг.

Д : Жаазандаа юу?

Б : Жаазандаа. Чойбалсангийн тэр үед чинь генерал өнөө маршалын хувцастай их гоё зураг байсан юм.

Д : Таны зоос хурал дээр яваа юу?

Б : Зоос уу, аа энд яваа.

Д : Өө за за. Аан тэгээд?

Б : Тэгээд би тэр муу ээжийнхээ, тэр багшийн зааж өгсөн зоосыг хичнээн жил хадгалж явсан. Ноднин, болохгүй юм гэдэг чинь их сонин байдаг юм байна лээ. Ноднин би юу явлаа л даа хүүхээ, хятад руу. Өнөө Утай юу гүмбэн, тэгээд Бээжин Хөх хот гээд яваад тэгээд ирсэн юм аа. Ирээд хотод жаахан тэнэж явж байгаад, маргааш буцна гэж байсан чинь, тэр 4-р хорооны (хороолол) эцэст манай нэг дүүгийнх байдаг юм. Гэртээ ирээд бас нэг орлого морлого янз бүрийн юм болохгүй болоод байна, тэр Янбийдалжир уншиж өгөөд, ном уншиж өгөөд яваач гэхлээр нь орой очих гэж үдэш яарч явснаа микрт суугаад, тэгээд тэр хөөргөн даалингаа өвөр дээрээ гаргаж ингэж тавиад, өнөө задгай мөнгө байхгүй бүхэл 5000 төгрөг гаргаж өгөх гээд, гаргаж өгсөн юм кондукторт. Тэгээд нөгөөдөх чинь хариулт өгдөггүй, тэгээд би нөгөөдхөө хараад явсан. Тэгээд мартчихаж. Тэгээд буухдаа аваачаад нөгөө хөөрөг даалин, зоосоо тэгээд мөнгөө паспорт тусдаа тавхан мянган төгрөг байсан юм. Арван мянган төгрөг байсан юм, тавыг нь аваад тавыг нь буцаагаад. Тэгээд 5000 төгрөгтэйгөө хөөрөг даалин зоос, тэгээд байхгүй.

Д : Та нөгөө Дар эхийг нь, ээжийнхээ Дар эхийг аваад маршал Чойбалсангийн юуг тавьчихсан гэсэн шүү дээ.

Б : Харин тэгээд тэрнээс чинь болоод их юм эвгүйтсэн. Бурхан одоо тэгээд одоогоороо юм гарч ирээд л байдаг юм, бурхны юм.

Д : Та хаана тавьчихсан юм бэ?

Б : Авдар дээрээ эвхээд л тавьчихгүй юу.

Д : Аа, авдран дээрээ юу?

Б : Авдран дээрээ зүгээр тэрийг гаргаад, тэнийлгээд тавихгүй би чинь нугалж дөрөв нугалж, цаас нугалж байсан тэр чигээрээ. Багын нөгөө хүүхэд зангийн. Тэр үеийн юм чинь шашингүйн суртал нэвтрүүлэг айхтар байсны чинь гай юм даа. Тэр чинь тавин хэдэн оны үед л байх, 49 онд сургууль төгсөөд гарсан болохоор 50 онд байхаа. Тэгэж баларч байсан юм. Тэгээд тэрнээс чинь болоод ерөөсөө, 19 настай нэг сайхан охиноо алдлаа. Тэгээд

үзэхэд л бурхны юм байна аа, бурхны сахиусаар оролдсон, яг л тэрнээс болоод тэгээд одоогоороо салахгүй л байдаг юм. Айхтар, бурхны юм гэдэг чинь айхтар байдаг юм байна лээ шүү дээ. Одоо тэгээд манай хамгийн том охины нэг сайхан банди байдаг юм, мэдрэлийн өвчтэй. Одоо хорин нэг хоёр хүрч байна, сайхан банди. Тийм одоо тэр тав дугаар анги хүртэл зүв зүгээр байсан хүүхэд чинь зургаад орох жилээ л гэв гэнэтхэн алга болчихдог. Улаанбаатар луу траншейнд очоод, сар гаруй эрж байж олж авчирсан. Тэгсэн чинь мэдрэлд нь гажиг ороод тэгээд, тэгээд тэнд согог байсан юм байна лээ. Тэгээд л одоо заримдаа эрүүл, заримдаа өвчинтэй тэгээд л.

5 Соёлын довтолгоон

Д : Тэр үед айлууд бурхан шүтээнээ нууцаар шүтдэг байсан уу, ер нь ил тавиад л шүтдэг байсан юм уу?

Б : Өө яаж ил байхав. Ялангуяа соёлын довтолгооны үед чинь болвол маш их бурхан ном судраа, тэр ч бүү битгий хэл бүрхээрийг хэлмэгдүүлж байсан гээд л бод л доо. Тэгээд тогоо нэрдэггүй, бүрхээр эвддэг байлаа шүү дээ. Манай Богд сумын чинь сум нэгдлийн дарга Шаравчогдон гэж, Солонгост элчингийн нарийн бичгийн дарга байж байгаад ирсэн юм гэнэ лээ. Намын ингээлтээр очсон хүн, сүүлдээ Богдод их хурлын депутат болж байсан хүн. Тэр Шаравчогдон бол ерөөсөө бүрхээрийг эвдүүлж байсан толгой шүү дээ. Тэгээд би, тэр модон бүрхээрийг эвдүүлээд байдаг юм бол, та нар бэрзээнтэн бүрхээр хий гэж хүртэл айлуудад бэрзээнтэн бүрхээр хийх аргыг зааж өгч, бэрзээнтэн бүрхээр хийлгэж нууцаар тогоо нэрүүлж явсан би, залуучуудын дарга байхдаа. Тэр Шаравчогдон бид хоёр бол ёстой хэзээ ч нийцэхгүй. Тэгээд гол нь тэгээд намд авдаггүй байсан, намын гишүүн болгоогүй гэдэг чинь Шаравчогдон намайг болгодоггүй, намын товчооны гишүүн, сум нэгдлийн дарга гээд л. Аа намынхан бол өөр л дөө, намынхан болвол ямарсайндаа эвлэлийн хороон дарга болгож байх вэ дээ.

Д : Та яагаад намд элсэе гэсэн тийм хүсэлтэй байсан юм бэ, тэр үед?

Б : Ер нь бол намд л орох сонирхолтой, нэгэнт л намын ажил хийж байгаа юм чинь намд орох л бодолтой байсан. Даанч аваагүй. Авдаггүй байсан юм. Тэр нь тийм л учиртай байсан юм байлгүй. Одоо бодоход ороогүй нь ч болж гэж бодож байна. Үгүй яахав дээ орсон ч байсан зүгээр намын батлахаа өгөөд аль гарсан улсыг тэр гэх вэ. Тийм л байж л байгаа юм чинь.

Д : Багадаа бол та ер нь бурхан шүтээд мөргөдөг тийм байсан уу?

Б : Өө би их сүсэгтэй байсан шүү дээ. Ямарсайндаа тэр номуудыг тэгээд л кириллээр бичиж.

Д : Тэр бол залуудаа юу?

Б : Залуу байхгүй яах юм.

Д : Хэдий хэр?

Б : Гучин хэдэн настай л байхгүй юу. Гучин хэдэн настай л байсан байна. 64 онд би чинь залуучуудын дарга, Богд сумын эвлэлийн хороон дарга гээд 6 жил хийсэн шүү дээ.

Д : Аа эвлэлийн хороон дарга байхдаа та тэр төвд номыг хэлүүлээд?

Б : Юу тэгэхэд чинь, тэрнээс хойш, тэр үед чинь яахав хойд тэр Ваанчиг ахаараа хийморийн сан, манхан ойр зуурын тийм юм... .

Д : Яагаад та тэр үед сонирхсон бэ?

Б : Сүүлийн номуудыг бол болвол би далан хэдэн оноос хойш, тэгэж ерөнхийдөө сойзон Догоогоос эхэлж бичиж уншиж явдаг байсан юм.

Д : Та яагаад сонирхсон юм, бурханы номыг?

Б : Үгүй яахав дээ тэр манай удамд тийм бурхны улсууд байсан учраас л, цаанаасаа л тэгэж зураад байсан байгаа юм. Би тэгэж бодоод байгаа юм. Манай аавын чинь, тэгээд манай аав чинь тэр Өршөө багш дээр очиж нэр хайрлуулж авсан нэгдүгээрт, хоёрдугаарт бол Өршөө багшийн унадаг байсан морийг нь. Их сонин хүн байсан шүү дээ, манай аав чинь их сайхан жороо морь гэдэг тийм, морины хоббитой одоогоор бол одоогоор тийм хоббитой хүн байж. Тэгээд Өршөө багшийн унадаг байсан тэр зандан ширээ болсон шарга морь байсан гэж байгаа юм. Тэр шарга морийг нь тавин хургатай хонь, арван тугалтай сарлаг үхрээр авч явж байсан гээд л бод. Тийм сонин хүн байсан байгаа биз, нэг морийг тавин хургатай хонь гээд байгаа шүү. Тэгээд тэр үед бол мал элбэг байсан үнэгүй л байсан байх. Арван тугалтай сарлагийн үнээ. Тэгээд Өршөө багшийн тэр сарлаг үхрийг нь манай тэр аавын, миний одоо өвөө аав болох хүн байна шүү дээ, одоо Цэмбэл гэдэг хүн сарлаг үхрийг нь маллаж байсан юм гэнэ лээ, малыг нь. Тэгээд сойвон бараа бологч, тэгээд л Майдар эргэхэд л Майдарын чинь тэр морь, халзан морь гэж гардаг шүү дээ (бурхны), тэр халзан морийг чинь лам хүн хөтөлдөггүй, хар хүн (энгийн хүн) хөтөлж гаргадаг учиртай зурагтай байсан юм гэнэ. Тэгээд манай тэр өвөө, тэр Цэмбэл гэдэг хүн болвол, данхар Цэмбэл гэдэг хүн болвол хар хүн байсан юм байна. Тэгээд Майдар болоход Майдарын морийг заавал тэр Цэмбэл, манай тэр өвөө хөтөлж гаргадаг тийм учиртай байсан юм билээ.

Тэгээд энэ дээр бас ярих юм бас сонин юм бий. Сонин ч яахав үнэн түүх, энэ жил би явж газар мазрыг нь үзэж зураг мургийг нь авсан. Тэгсэн чинь манай тэр Баньдахайн, Баньдахай яахав миний тэр өвөг эцэг бол хорлогдож үхсэн байгаа юм, хараал. Тэгсэн чинь манай тэндэхийн, одоо тэр хэнийхний л юм байгаа юм даа, манай энэ Эрдэнэзуугийн энэ энэ дотор байгаа олон том барилга, үгүй энэ дуган юуны бурхан шүтээн энүүгийг зассан хүн байгаа юм. Уран Рэнцэндорж гэж байсан юм, энэ Хархориныхон Унхаа мунхаа энэ Шарав гээд л, Зуугийнхан чинь явж байсан улсууд хамт ажиллаж байсан улсууд ярьдаг байсан, уран Рэнцэндорж гэж. Одоо хүүхэд мүүхэд нь

энэ манай Хархоринд байгаа юм. Тэр Рэнцэндорж гуайн талынхны хүн байсан юм байна. Тэгээд Рэнцэндорж гуайн ахынх нь юм уу хоёр лам шавь байдаг, Энэтхэг явжээ. Энэтхэгт яваад тэр долоон жил сурдаг, одоо тэр сургуулийг нь дүүргээд ирсэн байна даа, нутагтаа ирээд, багш нь явуулсан юм байна л даа. За тэгээд тэрний багш нь болох дээр зэрэг бол Өршөө багшийн хажуугийн доод талын зиндааны ямар нэгэн нэг дуган муганы ахлагч байсан юм байлгүй. За тэгээд тэр хоёр лам 7 жил болоод , яваад ирж. Ирээд яасан бэ гэх дээр зэрэг тэр дуганыхаа их том голч молч одоо юу ч байдаг юм, одоо унзад мунзад ч гэдэг юм уу тийм лам болоод л хоёулаа суудаг юм биз дээ. За тэгтэл тэр лам, хоёр ламын сурсан ном манай Өршөө багшийн ном хоёр зөрчилддөг юм байна аа. Нэг нь бол зод лүүжин ном сураад ирсэн тэр хоёр, аа багш болвол Цогчингийн одоо чойр, одоо бидний уншиж байгаа ном талын хүн байсан байна шүү дээ, манай ихэнх нь Богдын шавь хутагтууд чинь бол цогчин хурал. За тэгээд ингээд тэгэхдээр зэрэг нөгөө багш нь хоёр шавиа том лам болгож, тэр хийдийн одоогоор ярих юм бол ширээ сандал сэнтийний булаацалдаан маягтай юм болсон байгаа юм. За ингэх дээр зэрэг нөгөө хоорондоо харын шарын гээд, одоо энд явагдаж байна шүү дээ, яг энүүн шиг маягийн юм манай хийд дотор гарсан, гарчээ. За ингээд гараад болохоо байхдаар нь зэрэг нь нөгөө Өршөө багш нөгөө багш нь жаахан юу хийсэн юм байна л даа, жоохон хавчих одоо одоогоор ярих юм бол зөв зам руу нь оруулах гэх тийм шахалт хавчилт дарамтын юм ирэхдээр зэрэг, нөгөө багш лам нь бүр эсрэг болоод хувираад, одоо тэр хараал ч байдаг юм уу ямар ч ном байдаг юм тэр талын ном аваачиж, нөгөө хоёр шавиараа хийлгүүлээд. Тэгээд манай Хутагтын хийдийг чинь бүр галзуу нохой, одоо чоно галзуурч давхиж ирж, Өршөө багшийн гэрийн өрхийг эд нар чинь маажиж мулталж хаяаад, тэгээд хажуу талын лам нар одоо олон юунуудаар нь тийм аюул гамшиг гарч дайрсан байхгүй юу. За ингээд нөгөө нөгөөдөх нь ингээд зарим улсууд нь одоо мэдээд нөгөө ламыг, одоо тийм хараал жатга хийлгэж байна гэдгийг мэдээд. Тэгэх дээр нь зэрэг нөгөө хоёр ламыг чинь барьж аваад, тэгээд тэр одоо тэр баруун, миний яриад байгаа тэр Пэрлээгүнтэв, би түрүүн ярилаа шүү дээ нөгөө ингэн тэмээтэй, тэр цаад руу зуух гэж байна. Тэр зуух руу аваачаад хийж, мөглөн, нөгөө толгойг нь гаргаад авдарлачихдаг тийм хоёр авдранд хоёр шавийг нь аваачиж хийгээд, тэнд аваачиж хийгээд л, тэгээд завсар нь элс хийгээд л ингээд элс хийгээд чигжээд л “За хэл хэнд ямар хараал хийсэн чи яасан бэ?” Өө тэгэж байх үед манай тэр Майдар ирэх болоод одоо маргааш ирнэ гэж байхад манай тэр өвөөг дуудсан байна л даа. За одоо маргааш Майдар ирнэ гээд. Ерөөсөө Майдар ирэхэд л урд хоног нь ирж хонодог л юм байна л даа. Тэгэх дээр зэрэг За Цэмбэл ирж байгаа. Нэг хар морь унаад л ирдэг байсан юм байна . За тэр хар морьтойгоо ирнэ шүү тэр, хашааг нь хараад байгаарай.

Өршөө багшийнхтай хамар хашаанд байсан юм байна л даа. Өршөө багшийнх баруун талд нь гэрийн буйр муйр нь энэчээ хүртэл яваа тэр, сая зураг мургийг нь аваад ирсэн. Гэрийн буйран дээр нь юм тавиад, тэгээд тэр манай өвөөгийнх нь зүүн талд нь ийм хоёр шовгор хэрэм, зүүн талд нь манай тэр Цэмбэл өвөөгийн буйр нь байна, байж л байна.

Тэгээд тэр үүдэндээ хар морь байж л байна, шавь нартаа айлдаж байсан байгаа юм тэр нөхөр. Тэгээд л маргааш өглөө нь Майдар болно гэсэн чинь. Пөө нөгөө багшийн чинь сойвон, нөгөө Майдарын морь хөтлөж ирсэн Цэмбэл чинь өнгөрчихөөд хоносон байна, үхчихсэн байна гэнэ. Тэгээд үзсэн чинь нээрээ гэртээ өнгөрчихсөн байна. Хараалч, нөгөө хоёр айхтар хүн чинь. Тэгээд л ганцхан манай тэр, тэгээд л тэр нь, тэгээд л тэр хоёрыг мөглөнд хийж байцаадаг юм байна. Тэгээд тэд нар чинь зарим нь улайгаад зарим нь улайхгүй тэнд егүүтгэгдсэн. Тэгээд одоо тэр газар нь тэр мод, тэр авдарны мод, тэр нөхдүүдийн яс чөмөг байна, одоогоороо байна шүү. Бүр тэгээд тэнэчээ хөнөөсөн юм байна. Аа тэгсэн тэр хоёр нөхрийн чинь сүнс нь болохоор чихгүй сүүлгүй хоёр чоно болж ирж, болж ирээд.

Тэгээд тэр манай хийдийн Мааньт гуай гэж бий. Тэд нарын юунаас хойш Мааньт гуай маанийг бүтээсэн юм. Мааньт гуайн зураг одоо маанийн хөшөөтэй нь надад байгаа. Тэгээд Мааньт гуай тэр умаа хум базар бани хум пад гэж бичиж байна. Тийм ном чулуугаар, тийм байна. За тэгээд тэр Мааньт толгой зүүн тал руу Бургаст хавцал гэж хавцал байдаг юм. Тэнд бол манай номын “Боовон чулуу” гэж бас домог түүхтэй. Тэгээд тэнд нь бол манай энд бол чулуугаар хийсэн байгаа юм. Аа тэнд болвол улиасаар хийсэн, тийм бэлэг эрхтэн байсан байгаа юм. Тэрийг нь 1947 онд намайг Богдын бага сургуульд сууж байхад Харлааны Тогооч гэж одоо Богдод байгаа, дал гаран настай өвгөн байгаа. Сүрэнгаа гэж байсан юм, тэр Сүрэнгаа нь сарлагийн үхэрт мөргүүлээд дээр үед нас барчихсан юм. Тэр хоёр нөгөө тэр боовон улиасыг чинь хөрөөдөөд, хушган талыг нь нэг талд нь, нөгөө дээрэнхийтэй талыг нь нэг талд нь ингэж ганзагалаад, сарлагийн үхэр дээр ачаад Богдод, сургуулийн түлшинд хагалаад өгчихсөн байна. Нээрэн миний бодоход нэг тийм, одоо тэр үед хүүхэд болохоор ямар юмаа мэдэхэв дээ. Одооны түүхчдийг мэдэх дээр зэрэг сая санаанд орж ирж байгаа юм. Нээрэн тийм хоёр бумбайсан нэг хачин хушга шиг ч юм шиг тийм улиас тийм урт улиас байсан, хөрөөдөөд сургуулийн түлшинд хэрэглэж байсан. Одоо санах нь байгаа юм. Тэгээд л аваачаад өгчихсөн байдаг юм байна.

Тэгээд тэр Бургаст хавцалд тэр сүүлгүй хоёр чоно болж ирээд. Тэгээд тэр лүү чинь одоо хийдийн лам нар бузартаад л ид үе болж явах үед чинь, нөгөө залуу лам эд нар чинь өнөө хийдийн гадуурх борчуул эмс охидуудыг авчирч, тэр бургаст хавцалд янз бүрийн юм болно. Тэгэхдээр зэрэг нөгөө хоёр чоно чинь давхиж ирж идэж, тэр эмэгтэй хүнийг, тийм аюул гарсан юм байна.

Тэгээд тэнд сор залаад, тэгээд тэр улиасаар тийм чулуу хийж, боовон юу хийж дом тавьж, тэр хоёр айхтар эрлэгийг чинь сор залж аваачиж, чухам яаж устгасан юм, устгаж нөгөө хоёр чоныг чинь тэгэж нэг том гамшиг аюул гарч байсан юм байна. Тэгээд тэр гамшигийн үеийн эхлэл тэр манай өвөг эцэг гэдэг тэр өвгөн Цэмбэл өвөө бол тэр хараал жатгаар явчихсан.

Д : Тэр хоёр хараачихсан юм байна шүү дээ.

Б : Тийм. Тэрийг бол энэ жил, уржнан нутаг руугаа явахдаа манайхны нэг настай одоо ная гарчихсан эгч хөгшин байгаа юм, тэр эгч хөгшин болвол тэгэж өнгөрсөн юм гэнэ лээ шүү гэж яриад л өнгөрсөн байхгүй юу. Тэгээд би тэрийг дотроо нэг тийм юм нарийн судлавал гарч ирэх юм байна даа гэж бодоод өнгөрсөн. Тэгээд энэ жил би нутаг руугаа явахдаа зориуд бүр олон хоног хугацаа. Би чинь Ламын гэгээний юунд яваад л, Ламын гэгээнээсээ Баруун Богд, Баруун Богдоосоо Зүүн Богд ороод, тэгээд л мотоциклтой морьтой тэгээд л аялсан хүн байхгүй юу. Тэгээд энэ түүхчдийн баахан юм судлаж, яагаад гэхээр энэ номондоо бичиж судлаж ирсэн, зураг хөргийг нь авч ирж ийм байгаа юм. Тэгээд энэ түүхчдээр тэмдэг юу судлаж нилээн юм мэдэж ирлээ би. Тэрийг чинь ярьдаг номтой ах дүү нар байхгүй. За яахав сүүлийн үед юм сайхан болоод ирэхдээр ганц настай хөгшин эгч үлдсэн. Тэр маань одоо тийм юм ярьж байсан даа одоо, ингээд ингээд ийм байна, ингэлээ ийм байна, энийг одоо та дуулж (сонсох) байсан уу, одоо энийг мэдэх хүн одоо нутагт хаана хэн байна та зааж аль гэж энэ жил би жаал очиж хонож байгаад байцаалт хийж баахан юм ярьж. Тэгээд голцуу бид нарын үеийн улсууд байхгүй болчихож, ерөөсөө түүх мэдэх хүн байхгүй болчихож. За одоо тэгээд настайчууд байхгүй болчихсон юм байна.

Д : Бурхан шүтээнээ шүтэх арай нэг зөөлөрсөн үе нь хэдий үеэс арай зөөлөрсөн юм бол, хуучин социализмын үед?

Б : Өө энэ чинь ерөөсөө л энэ юунаас л хойш ингэж байгаа юм шүү дээ, ардчилалын ерэн оноос л хойш зөөлөн боллоо шүү дээ, энэ чинь. Тэгэхээс өмнө чинь ерөөсөө хаагдмал байсан шүү дээ. Ялангуяа говь руу бол одоо тийм юм мэддэг лам ч байхгүй болсон. Номтой судартай бурхантай айл ч байхгүй болсон. Соёлын довтолгооны үеэр бүгдийг нь аваачаад за бурхантай юу, судартай юу номтой юу, ялангуяа намын гишүүд эвлэлийн гишүүд чинь болвол тэрийг чинь ёстой дээд зэргээр хавчдаг шалгадаг байлаа шүү дээ. Яагаад бэ гэхээр би өөрөө залуучуудын эвлэлийн хорооны дарга явсан учраас энийг чинь бүр тодорхой мэднэ шүү дээ.

6 Ардчилалын дараахь бурханы шашны үйл ажиллагаа

Д : Одоо бурхан шүтээн байвал хураагаад авах уу?

Б : Өө тэр чинь зүгээр одоо ерөөсөө хураахгүй ч гэсэн та, би бол одоо та нар битгий ингэж ил байлгаа. За яахав цагаан сарын өдөр бэлэгтэй дэмбэрэлтэй

өдөр гаргаад гаргаад залчих. Бусад цагт нь дандаа далд байгаа. Далд байлгахдаа та нар тэгэж авдарныхаа доор хийгээд, тэгэж дээрээс нь өмд гутлаа хийгээд ингэж болохгүй шүү. Та нар бол авдрандаа өрөө хий, дундаа өрөөтэй банзан, хоёр талд нь хөндлөн мод энүүн шиг ийм мод, тэгээд дээр нь бурхан ном сурдаа залаад, доод талд нь бусад юмаа хий та нар ингэж. Тэгээд бурхан тахилаа ингээд явахдаа, та нар тооно ачаад явдаг тэмээн дээрээ тэр бурхантай авдар мавдраа залж авч явж бай та нар Дараачийнх нь тэмээн дээр хүүхэд шуухад пүүгээгээ авч явдаг юм байгаа биз. Манай говийнхон чинь тэгэж нүүдэг шүү дээ. Тэр уламжлалаараа л байж байг. Ямарсайндаа би бүрхээрээ эвдчихээд болохоор зэрэг бэрзээнтээр бүрхээр хийх санаачлага гаргаж бэрзээнтэн бүрхээр. Би Богдод олон амьтан бэрзээнтэн бүрхээр хийлгэж, одоогоороо нэрүүлж л байсан, заводоор. Манайх чинь Богд сарлагийн үхэртэй. Тэгээд завод саана. Тэр үед чинь бүгд нэгдэл рүү өгчихсөн, нэгдлийн мал. Хувийн аж ахуй чинь говьд тэдэн толгой, хангайд тэдэн толгой гээд ингээд заачихсан байлаа шүү дээ. Илүү гарсныг нь нийгэмчлээд л авчихдаг. Тийм л байсан шүү дээ. Албан, төрийн албан хаагч нар бол малтай байх арга байхгүй. Сүү оногдуулна, мах оногдуулна, албан татвар оногдуулна. Би чинь эвлэлийн хороон дарга байхад чинь төрийн албан хаагч гээд малгүй л явдаг байлаа шүү дээ. Нэг жил ганц морио, аав маань морь тоолуулаад ирчихсэн, би юун морь юм бэ яасан юм бэ гэж тооных нь үеэр цагаачлах хүртэл байж л байсан. Хэцүү байдаг байлаа шүү дээ, тийм л байдаг байсан.

Д : Одоо бол та бурхны шашин сайхан дэлгэр, ямархуу яаж дэлгэрч байна гэж боддог вэ?

Б : Одоо бол одоо сайхнаараа, ганцхан энэ дээр харин нэг ийм айхтар юм, би энэ одоо энэ жилийн намар энэ чинь чуулганаар бурхны шашны асуудлын тухай авч хэлэлцэх юм гэж байгаа юм. Гээд Батхүү эд нараас санал онол авсан. Тэн дээр би санал онолоо явуулсан. Аа тэгээд ч сонин бас нэг юм явуулсан юм би. Тэгээд тэр гарсан ч үгүй. Тэгээд энэ намрын чуулганаар чинь шашны асуудал хэлэлцсэн ч үгүй, тэгээд таг чиг өнгөрлөө. Тэгээд би саяны энэ хотод нэг эмчилгээ хөөцөлдөж явлаа л даа, хувийн ажлаар чадсангүй. Долоо хоног гадуур шинжилгээ онош нь тодруулах гэж явж байгаад, тэгээд тодорсон хойно нь арван хоёр хоног хэвтээд л тэгээд л гараад наашаагаа яран явах хэрэг гарч, тэгээд л гадуур дотуур явж, наана уу цаана уу гээд чадсангүй. Уул нь би. Үгүй энэ шашныг цэгцтэй болгомоор байна. Чой багш дээр нэг орчихдог юм уу гэж бодогдоод л. Тэгээд одоо чинь ингээд илэн далангүй шашны нэгдсэн байгууллага гэж байхгүй байна шүү дээ, монголд чинь. Шашны тийм нэгдсэн байгууллага гэж байхгүй байна. Яагаад та тэгэж хэлж байгаа юм бэ, яагаад ингэж байгаа юм гэх дээр зэрэг энэ чинь юу юм байна. Энэ дуганыг бариулах гээд би өнөө нэг түрүүн сүсэг нөгөө

юугий чинь яахад, аймгийн дарга дээр давхиж очоод санал оруулсан чинь аймгийн дарга бариулахгүй гэсэн. Тэгэхээр нь аймаг яваад очсон, тэр үед чинь Эрдэнэбилэг дарга байсан. Одоо энэ элчин юунд оччихсон байна лээ, орост. Дэмбэрэлийн Эрдэнэбилэг гэж. Тэр Эрдэнэбилэг дээр орсон чинь, энэ нөхөр чинь таван энэтэй архи уусан юм энэ тэр гэж. Тэгээд би шууд Өвөрхангайгаас яам ороод, яаман дээр очоод яасан чинь бариулахгүй байна гээд, тэгээд би тэрнээс үүдээд “Зиндаа” сонин дээр юм биччихсэн хүн шүү дээ. За ингээд явах дээр зэрэг шашны байгууллага нь хаанаа байдаг юм бэ гээд явахгүй юу. Тэгсэн чинь ерөөсөө байхгүй юм. Чойжамц чинь ямар лам бэ. Гандагэгчилэн хийдийн, монголын шашинтны төв Гандангийн хамба болохоос биш монголын бурхан шашны нэгдсэн төвийн өөрөөр хэлбэл захирал биш ээ. Байдаггүй юм байна байхгүй юм байна лээ. За тэгээд дээрээ шашны нэгдсэн байгууллага гэж байдаггүй. Байхгүй дээрээс жалга довны их хурлын депутатууд гэлээ гэх шиг сум бүгд нэг сүмтэй, аймаг бүгд нэг дуган хийдтэй болох нь гэж үзэж байдаг.

За тэндээр энэ дээр ярихдаар зэрэг жаахан номын мөртэй хүмүүсүүд тэр шашинтан сүсэгтний хөрөнгөөр хөлжиж авч, тийм ч сан тийм ч ловон гэдэг нэрээр баахан шашны хүмүүсүүд ингээд гарч ирчихээд байна. Жинхэнэнэ санаа зовсон хүн болох дээр зэрэг шашны ном ёсны эрдэм мөр, өөрөөр хэлбэл шашны тийм мэргэжил боловсролтой хүн тоотойхон байгаа юм биш үү. Ийм ойлголтыг авсан. Тэгээд би тэн дээр яасан бэ гэхдээр зэрэг, би Сонинбаяр багш дээр орсон. Ороод би тэгээд тэр ном, тэр ажлаар тэр чинь тэгэж анх уулзаж танилцаж байсан. Аа тэр “Тэргэл саран” гэдэг номоо нэг шар хадагтай барьж аваад, анх удаагаа Сонинбаяр багштай танилцаж, ингэж багш шавь хоёр бололцож ингэж байсан түүхтэй юм. Дараагаар нь яасан бэ гэх дээр зэрэг нөгөө Л. Хүрэлбаатар, агуу эрдэмтэн хүн байгаа шүү дээ, монголын урдаа барьдаг ганц төвд орчуулагч чинь Хүрэлбаатар гуай шүү дээ. Бүр гэрт нь очсон би “Москва” хороололд байдаг юм байна лээ. Гэрт нь очиж орцны нь үүдэнд нөгөө номоо бас хадагтай барьж танилцаж, үгүй ээ ийм юм хийгээд ингэж ном судлаад, ингэж мэрийгээд зүтгээд явна, тэгтэл энэ юм чинь ийм байх юм аа. Хүрэлбаатар гуай за яахав энэ хамаагүй, одоо би энийг одоо багшийнхаа (Өршөө багш) тухай одоо энэ олон ийм хүн байдаг юм байна. Энэ хүнийг одоо хутагтуудыг одоо тодрууля арван гурван хутагт. Манай чинь арван гурван хутагтуудын нэг нь шүү дээ. Хоёр тамгатай Өршөө багш чинь Далай ламын тамгатай, Богд ламын тамгатай сунтаг гэж ярьдаг юм. Хоёр сунтагтай лам чинь нэг нь манай говийн наад багш чинь шүү дээ, Өршөө багш байхгүй юу. Энийг одоо гаргаж ирж байгаа хүн монгол улсад байхгүй. Энийг би одоо, миний чадал хүрэхгүй юм, төвд хэл мэл хүрэхгүй шашны мэдлэггүй энийг одоо яах вэ гэж. Яаж судлах вэ энийг одоо та нөхдүүд судлаад одоо гаргаад өгдөг юм байна, би одоо сураглаад олоод

өгөх юм ямар байна гэж бодсон байхгүй юу. Тэгээд хэн гуай тэр Дилав хутагтыг чинь гаргасан юм байна лээ шүү дээ. Монголын анхны ерөнхий сайд байсан Дилав хутагтын тухай бичсэн. Тэр номоо надад өгсөн. Одоо надад бий. Сонинбаяр багш ч бас нэг ном өгсөн. Дундговийн хутагтуудын тухай. Манжийн үеийн монголын эрхшээлийн, манжийн эрхшээлийн үеийн монгол гэсэн. Та энийг үзээд Дилав хутагт. Та энүүнийг үзээд загвараар тэр багшийгаа судалгаа хий гэж. Тэгээд л би тэрнээс хойш уржнан нэг хүний, нэг ах өвгөн нас бараад тэр ажлаар яваад л нь би эгчтэйгээ уулзаад цухас дууллаа гэдэг чинь тэр. Тэгээд энэ жил нэг удаа явлаа гэдэг чинь, тэр хэний Хүрэлбаатар гуайн гаргасан ийм юм судлах ёстой. Ямарсайндаа тэр хийд дээр очлоо, гэрийн буйр үзлээ. Цогчин дуганыг нь ухчихсан байна, тэндээс тийм юм олж авлаа гээд яриад байдаг чинь тэр. Тэгэж л явж.

Д : Одоо хутагт хувилгаадыг тодруулаад байгаа шүү дээ, манайхан чинь?

Б : Тийм.

Д : Тэгэхлээр та бол энэ тодруулах нь зүйтэй гэж үзэж байна уу?

Б : Өө энэ чинь зүйтэй шүү дээ. Одоо чинь сүүлийн үеийн шинжлэх ухаан чинь одоо ингэж яриад байна шүү дээ. Сүнс байна, тиймээ, сүнс байгаа юм чинь бурхан байна, баталчихлаа шүү дээ. Одоо бараг ямар нэртэй гэнэ вэ, бүр том дэлхийн нийтийн том тусгайдаа шинжлэх ухаан, өнөө нэг сүнс судлалын чинь тухай том шинжлэх ухаан нээгдэж гарчихаад байна шүү дээ. Энэ дээр болвол ингэж байна шүү дээ. Сүнс гэж байна, сүнс гэдэг бол сүнс сэтгэхүй хоёр, сүнсэнд сэтгэхүй байна гэж. За ингээд хүн амьд явж байгаад, амьд яваа насандаа хүн хийморь сүлд гэж яриад байгаа юм. Амьд яваа насандаа ингээд амьсгалж яваа үедээ хүний сүнс нь бол сүлд хийморь хоёр юм. Үхчихдэгээрээ зэрэг биенээсээ гараад сүнс гээд болоод явж байна. Сүнс нь яаж байна гэхдээр сэтгэхүй тэр сүнсэн дотор оршиж байна. Аа тэгэхдээр зэрэг яаж байна гэхдээр эмэгтэй хүн гэдэг бол хүний, эрэгтэй хүн гэдэг бол сүнс нь бол нэг ийм могой толгойтой, үгүй хүний хэлбэр толгойтой могой сүүлтэй нэг ийм эс байна, эр эс байна. Аа эмэгтэй хүн дээр очих дээр зэрэг нэг ийм өндгөн эс хүн толгойн хэлбэртэй ийм юм эс байна. Тэр хэн тэр эсэн дээр сүнс сэтгэхүй хоёр хамт байна. Аа эрэгтэй хүний тэрэн дээр сүнс сэтгэхүй хоёр хамт байна. Ингээд сая эр эм хоёр эс нийлснээс хүн хүүхэд одоо бүрэлдэж үүсч байна. Тэнд тэр хүүхэд бүрэлдэж эхийн хэвлийд бий болоход яаж байна, нөгөө л сүнс тэр дотор ороод сүнсэн дотор сэтгэхүй явж байна. Энийг юугаар батлаж байна вэ гэхлээр зэрэг, дэлхийн Моцарт гэдэг дэлхийн дөрвөн настай хүүхэд, дэлхийн сонгодог хөгжим яагаад бичив ээ. Дөрвөн настай хүүхэд яагаад бичив. Энийг судалсан байна шүү дээ. Одоо энэ өнөө сүнс судлалын одоо энэ орчин үеийн юм дэлхийн эрдэмтэд чинь. Тэгэх дээр зэрэг Моцартын эцэг бол агуу хөгжимчин байсан. Эх нь бол бас хөгжимчин бөгөөд дуучин байсан. Тэгээд энэ дэлхий хэмжээнд тэр л энэ

хүүхэд ингээд бүрэлдээд, тэр хоёр сүнс ингээд орчихсон байгаа. Моцартын сүнс бол орчихсон байж байх үед яаж байна гэхлээр эцэг нь хөгжмийн зохиол одоо тоглож байдаг, эх нь бол одоо хөгжим дээр дуулж байдаг. Тэр хүүхэд тэр сүнс сэтгэхүй хоёр байсан учраас тэрийг сонсч байсан байна. Тийм дээрээс тэгэж тэр үеээсээ эхэлж, тэгэж ингэж ингэж сонсч байсан учраас дөрвөн настайдаа сая хөгжмийн сонгодог бүтээл, дэлхийд алдартай хөгжим бичсэн байна гэж.

За, тэгээд л одоо нэг том эрдэмтдийг чинь бүгд ингэж судлаж гаргасан шүү дээ. Ийм байна гэж ийм судалгаа гаргаж ирж байгаа юм. Тэгэхлээр энэ бол үнэн байгаа юм. Тэгэхлээр энэ хувилгаанууд гэдэг чинь бүгд л ийм улсууд байхгүй юу. Тэгээд л нөгөөдөх нь сүнс нь яваад л хөөрхий минь тэгээд нэг газар хаа хүрдэг юм дээ. Дээр үеийн хутагтууд л одоо энэ домог түүхийг нь ингээд л сонсоод л ном ч үзэж байлаа. Жаахан хүүхдүүд байхад чинь ахмад хүмүүс ярьж байсан. Нэг хувилгааны дүр нэг сайхан юм ярьж байсан. Тэр бол одоо энэ говийн догшин хутагт Данзанравжаагийн дүр байсан байгаа юм шүү. Тэр тав дугаар дүр дээрээ хэлмэгдсэн хүн шүү дээ энэ чинь. Тэгээд зургаадугаар дүр нь энэ юм уу, долдугаар дүр, наймдугаар дүр чинь тэр Данзанравжаагийн долоо найм дугаар дүр чинь л манай энэ хэн тэр түрүүний Цэрэнванчиг гүүш, Өршөө багш хоёр чинь гэж үзээд л байгаа юм шүү дээ. Тийм долоо наймдугаар дүр нь дандаа өөрөө тодруулж байсан дүрээ. Яагаад вэ гэхдээр зэрэг найм дугаар Богд манжийн хаан хоёр чинь Данзанравжааг тавдугаар дүрээс хэлмэгдүүлээд егүүтгээд л, нөгөө элсэн дээр ингэж цовдолж устгаад л, одоо ахиж битгий дүр тодруул ингээд л хаагаад хаячихсан байгаа юм. Тэгээд дараачийн дүрүүд нь яахав дандаа өөрөө өөрийгөө тодруулж явж байсан байгаа юм. Тэгэхлээр тэр зургаадугаар дүрийн надад үлгэр бол ярьж өгч байсныг бол одоо би одоо бодоод байгаа юм. Их гоё үлгэр байдаг юм. Тэр бол надад яг одоо зургаадугаар дүрийн үлгэр ирсэн. Тэрийг л ярьсан юм байна гэж бодоод байгаа юм. Тэгээд тэр, тэр үедээ тэр чинь миний бодох юм бол дандаа тийм хойд талын дүрийг нь ингэж. Тэгээд төрөхдөө дандаа нэг ядарсан, ядмаг тиймээ, өмч хөрөнгөгүй ганц бие өнчин өрөөсөн тийм эмэгтэй хүмүүст очиж төрдөг байсан байга юм. Дандаа тэгэж төрж байдаг. Тэгээд тэр зургаадугаар дүр чинь бол одоо бас гэрт төрсөн байгаа юм. За тэгээд тэр долдугаар дүр нь болох дээр зэрэг болвол тэгэж төрөөд л, Цэрэнванчиг гэдэг хүн чинь манай хийдэд таван настайд нь урагш нь тодруулж явуулаад л, одоо тэр хаана ч юм Энэтхэгт ч юм уу. Тэгээд 10 настайд нь манай хутагтийн хийд чинь түүр хойно байгуулагдсан юм байна лээ шүү дээ, манай тэр Богдын хийд чинь. Наад дээр чинь байгуулагдсан он сар нь ч бий. Тэгээд тэн дээр тэр Цэрэнванчиг дүрийг тодруулж суулгаж байсан. Тэгээд их наслаагүй хүн байна лээ л дээ, тэгээд өнгөрөөд л дараачийн дүр нь болох дээр зэрэг Өршөө багш чинь, одоо манай

Өвөрхангай аймгийн Богд сумын 2-р баг, баг гэж тэнд тэнэ лүү, Хүрхрээгийн аманд төрсөн хүн байна лээ шүү дээ, манай нутагт төрсөн хүн шүү дээ. Хүрхрээний аманд төрсөн буйр нь одоогоороо байна.

Д : Тэгэхээр ер нь Өршөө багш бол ноён хутагтийн хойд хойд дүүрүүд?

Б : Хмм, тийм тийм л юм байлээ л дээ.

Д : Тэр домог гэдэг нь ямар учиртай домог юм байдаг юм бол?

Б : Тэр үлгэр шиг юм. зургаадугаар дүрийн би л л мэдэх. Энийг бол зургаадугаар дүр нь юм уу, долоо нь ч юм уу мэдэхгүй л байгаа, тааж л байгаа хэрэг л дээ. Тэгэхээр энэ бол ингэсэн байгаа юм, тэр чинь тэгээд л тавдугаар дүрд нь тодруулахгүй гээд л ингээд л хаячихдаар зэрэг л, би зургаадугаар дүр нь юм уу гэх дээр зэрэг гэж бодохдоор зэрэг говь нутаг нь таараад байгаа юм.

Энэ байсан юм байна л даа, говьд тэр нутгийн нөгөө хошууны чинь одоо, одоогоор бол баг, багийн дарга нарыг чинь занги гэж нэрлэж байсан шүү дээ. Занги Цэдэв гэж хүн байсан байгаа юм, тэр Цэдэв зангийн энэ зарц нь нөгөө хорь гаран насны залуу эмэгтэй, өнчин тийм хонь малыг нь хариулдаг тийм зарц охин байсан байна л даа. Тэгээд тэр эмэгтэй жирэмслээд нэг хүү төрүүлжээ. За тэр хүү нь 3 настай үед нь жоохонд нь нөгөө залуу эх нас барчихсан. Тэгээд 3 настай өнчин хүүхэд наад Цэдэвийнд үлдэхгүй юу. Ингээд Цэдэвийнд үлдээд 3 настай гэхгүй, юу хонийг нь хариулдаг байсан байгаа юм. За тэгээд ингээд хонийг нь хариулаад нэг өдөр хонь хариулаад явж байтал, хээрийн нохой чоно давхиж ирээд нөгөө сэтэрлэсэн хонь аваачаад, сэтэртэй хонь аваад явчихгүй юу, чоно давхиж ирээд. За ингээд нөгөө сэтэртэй хонийг нь өнөө хүүхэд чинь чононд бариулчихаад ингээд орой айсан эмээсэн юм ирдэг юм биз дээ. Аа тэгэхдээр зэрэг тэр Цэдэвийн авгай бол их ширүүн хатуу одоо тэр хүүхдийг их аашилдаг, ер нь гар хүрдэг их дээрэлхэдэг, ааш муутай тийм хүүхэд гаргаагүй хүн байсан, тийм заваан завхай тийм хүүхэн байсан байна. Одоо авгай л гэж ярих байхдаа тэр чинь. Тэр цаадах нь хорь гаран гэж байгаа юм чинь, тэр авгай үгүй ядаж нэг дөч хүрсэн ч юм уу, үсээ хагалчихсан авгай л гэж ярихаар хүн байсан байх л даа. Тэгээд нөгөө хүүхдийг чинь ингээд орой, нөгөө Цэдэв нь тэмээ малаа цуглуулах гээд явчихсан байхгүй юу. Нөгөө хүүхэд ирээд, одоо ингээд тэгээд чононд бариулаад яаж ч чадсангүй, ёстой нэг завхарсан юм гэж гэж л дээ. Тэгэхээр нөгөө авгай чинь нөгөө хүүхдийг чинь аашлаад, шар бууцаар булаад, хавар юм байна, тэгээд “одоо чи тэр хонь төлж аль, үгүй юм болвол чи манайхаас яв зайл очиж очиж чи сэтэртэй хонь бурханы морь мал аваачиж яахдаа яадаг юм, чононд өгөхдөө яадаг юм, өөдгүй зарц чи”. Тэгээд өнөө хүүхэд нь яваад өгдөг юм биз дээ, одоо мэлмийнд нь шар бууц орчихсон юм чинь уйлагнаад, нөгөөдхөө нухлаад нулимс асгаад ингээд яваад өгч. Тэгээд орой үдэш болж байсан. Цэдэв тэмээгээ хураагаад ирчихсэн хоол

унд болох нь болоод байж байна. Тэр үеийн чинь айлууд задгай тулгатай л байна шүү дээ, хоол унд нь тогоон дээр байж л байна. Гэтэл тэр үеийн чинь айл ямар юмны модон хаалга байх вэ, нөгөө үүд, унжаатай үүд, үүдний баруун талын хатавч сөхөгдөх шиг болно. Тэгээд нөгөөдүүл чинь юу вэ гээд харсан чинь нөгөө хүүхэд чинь нөгөө чоныг чинь барьчихсан. “Энийгээ ав, энэ л тэр хонийг чинь аваад явсан даг” гэж.

Д : Аахан, 3 настай хүүхэд үү?

Б : Тийм. Тэгэхдээр зэрэг өнөө Цэдэв нь энэ ч ер нь зүгээр биш хүүхэд гэдийг, гадарладаг байсан байгаа юм. Тэгээд Цэдэв нь бол их ширүүн дэггүй ерөнхийдөө тэгээд л аяар нь байдаг. Тэгээд Цэдэв нь болвол энэ ч ердөө зүгээр хүн биш байгаа юм даа, тийм чадлаа харууллаа, за энийг одоо яадаг санж вэ гэсэн чинь. Хөө нөгөө авгай чинь үнсээрээ булаад (үнс цацаад) хөөгөөд, Чи манайд одоо эргэж битгий босго алхаж ир. Энэ болвол тийм ороолон чөтгөр ороолон, муу ёрын, ийм дээ л эхээ харахаа больсон юм, ямар өөдтэй юм байх вэ. Яв зайл үнсээр булж өгөөд, үнсээр хүн булдаггүй юм гэдэг чинь тэрэндээ байгаа юм, базарваань хамгийн муу юм. Тэгээд нөгөө хүүхэд чинь уйлаад л тэгээд л тэгээд яваад өгчээ. Тэгээд ингээд явж байсан чинь одоо нөгөөдөх нь хавар, нэг хонь малд явдаг үстэй дээл хийж өгсөн байсан юм байна л даа. Зайлуул нэг монгол гуталтай муталтай л байсан байх. Тэгээд яахав дээ нөмөр дулаан бараадъя гээд нэг говийн заг тоорой (мод) битүү шугуйн дотор орж ирж хонох гээд явж байтал, нэг шугуй модны ёроолд очсон чинь нэг хүн сууж байна гэнэ, бадарчин. Аа тэгээд тэр бадарчин ингээд сайн байна уу майна уу, шөнө үдэш ингээд хүүхэд хүрээд ирэхлээр, нөгөө бадарчин чинь айж л дээ. Хий (хоосон) юм байдаг юм болов уу, яахаараа ингэдэг билээ, хүүхэд л юм байна л даа, цагаан дээлтэй монгол гуталтай аргагүй л хүүхэд, эрэгтэй хүүхэд. Яахаараа ийм үдэш ингэж хүүхэд явдаг юм бол оо, айх гайхах зэрэгцжээ. За мэндэлж гэнэ. Тэгсэн чинь За би ингээд нэг Цэдэв гэдэг хүнийд нэг хонь малыг нь хариулдаг юм, тэгтэл ингээд өнөөдөр ингээд, чоно ирээд, ингээд сэтэртэй хонийг нь өгчихөөд, тэгээд юу гэж тэрийг аваачиж өгөөд гэхэв дээ, тэгээд сэтэртэй хонийг нь чононд өгчихөөд хөөгдөөд, тэгээд орох оронгүй очих айлгүй, аав ээжгүй тэгээд нөмөр бараадаж явж байна аа гэж. Тэгээд нөгөө хүүхэд нь юу яадаг юм байна. За миний хүү тэгвэл одоо хоёулаа л амьдрана даа, хаа ч очихоороо хоёулаа хамт явъя, чи миний хүү бол хоёулаа ингээд хамт бадарчлаад л ингээд яваад байя. За тэгээд та хаанаас хаа хүрч явж байгаа юм. Өө би ийшээ одоо ингээд, Зуу ороод бадарчлаад ном эрдэм сураад, одоо эргээд л одоо хийдийн бараа харах гээд л явж байна даа. Та одоо хаанахын хүрээний хаанахын хүн юм бэ. Би Тосон ноён хутаг хийдийн энэ лам шахуу хүн, тэгээд би одоо ингээд. Тэр нь юу гэхдээр зэрэг одоо, одоо энэ өнөө түрүүний хэлдэг хэн билээ. Цэрэнваанчиг. Цэрэнваанчигийн хийдийн гэсэн байгаа юм

шүү. Яг тэр үед тэгэж хэлж байсан байгаа юм. Тэгэхдээр тэр Цэрэнваанчигийн үед л Цэрэнваанчигийн домог гарсан л гэдэг би таамаг бодоод байгаа юм шүү дээ.

Тэгээд тийшээ явж байгаа лам аа гэж. За тэгвэл одоо хоёулаа юу яаа аа, ямар ч байсан ингээд одоо энд бие биенээ бараадаад хоноё. Тэгтэл нөгөө нэг бадарчин за хоёулаа юу яаа миний энэ үүргэвчинд нэг ганцхан аяга будаа яваа, би яваад нэг цас ус олоод ирье, миний хүү энэ модноос хугачиж бариад энэ сайхан, цаад модноосоо хугачаад гал гаргаж бай гээд хэт өгөөд, тэгээд ус цас олж ирнэ гээд явдаг юм байна, нөгөө бадарчин. Нэг жижигхэн таваг шиг юм, тэр үед ийм тогоо байдаг байсан юм байна л даа, тэгээд тэрийгээ бариад ингээд яваад өгч, ус олох гээд. Тэгээд нөгөөдөх нь цас аваад ирсэн чинь нөгөө хүүхэд нь юу ч хийгээгүй, мод түлээ ч хугалаагүй, зүв зүгээр байж байна гэнэ. Үгүй чи яадаг хүүхэд вэ, энэ модноос хугалаад гал гарга гээд тэгэж байхад гал гаргаж байхгүй яасан юм бэ чи. Өө яах юм зүгээр гээд тэгэж байна гэнэ. Тэгэхээр нь өнөө бадарчин чинь нөгөө модноос чинь хугалаад унасан чинь. Хүүе байг байг та, та яасан хачин хүн бэ та, байг л дээ та царай зүс нь хачин болоод уйлах гэж байгаа юм шиг болоод, гар хуруу нь татаад ингээд нөгөө модыг нь хугачуулсангүй гэнэ. За ингээд болиулчихаж гэнэ. За тэгэхээр нь мань хүн сулаас нь ганц мод аваад, нөгөө муу хэтээрээ гал гаргах гээд ингээд үзээд байсан чинь ерөөсөө уугидаггүй гэнэ. Ерөөсөө уугихгүй, түрүүнд нь ингээд гал гаргахаар уугиад байсан, ер үед бол ерөөсөө яагаад ч болохгүй, гардаггүй шүү. Тэгээд чадахаа болчихож. За энэ чинь болохгүй юм байх нь гэж бодоод, за яадаг юм билээ, одоо яахав дээ, ингээд л хоосон өлөн хонохоос биш гэж бодогдоод л. Та яваад ахиад ахиухан ус энэ цас чинь юу болдог юм. Ахиад, наадахыгаа энд бөөгнүүлээд аятайхан цэвэрхэн газар юм. Ахиад, наадахыгаа энд бөөгнүүлээд аятайхан цэвэрхэн газар тавьчих гээд нөгөө үүргэвчний юун дээр нь тавиулчихаад тэгээд ахиад бас явуулчихаж. Тэгээд яваад хүрээд ирсэн чинь, пөө баахан дэрс шатаачихсан будаа агшаачихсан өнөөх чинь байж байна гэнэ. Аяга маяганд нь хийгээд тавьчихсан. Яаж хийж яаж хийсэн мэдэхгүй. Бэрээс одоо бидний ламын будаа ингээд тавьчихсан. Баахан дэрс асаачихсан байна гэнэ. Үгүй энэ дэрсгүй газар ямар дэрс яагаад гараад ирэв, сонин юм гээд гайхаж гэнэ. Тэгээд идсэн чинь бурамтай сайхан будаа байна гэнэ. Тэгээд өнөө өөрөө лам хүн тэгээд харахад хариугүй нэг бадарчин ч гэсэн бас нэг муу бадарчин биш. Муу лам биш явсан байна л даа. Тиймээ цаанаасаа тэгж таарч байхгүй юу. Тэгээд энэ хүүхэд бол жирийн хүүхэд биш. Эхлээд дэрс гэж ойлгосон байгаа юм, хүж байх гэж. Энэ бол нэг хүний хувилгаан л явна гэж, хааныхын хувилгааны дүр юм бол оо хөөрхий, мань хүн биширч мэдсэн байгаа юм. За тэгээд нөгөө хүүхдийн чинь үгнээс гардаггүй. Тэгээд ерөөсөө за миний хүү, миний хүү гээд л. Тэгээд л нөгөө будааг нь идчихээд унтах юм болж дээ. За

өвөө нь бөөстэй адуутай шүү дээ яахав. Хоёулаа ингээд өвөр түрийндээ ороод л даарахааргүй бол, одоо яахав. Өө яахав яахав. Зүгээр зүгээр хоёулаа тэгээд л унтъя. Өө тэгсэн чинь нэг сэрсэн чинь халуу оргиод л жигтэйхэн байна гэнэ. Энэ одоо юу болдог юм бол гээд ингэсэн чинь хө нөгөө булган дах нөмөрчихсөн, булган дах хоёулаа хаячихсан, булган дахтай л өө зүгээр халуу дүүгээд л. Аа би ч нэг сайхан хувилгаантай таарч дээ, тааралдаж дээ. За энэ хүүхдийг чинь нэг алдахгүй дагаад байя гэж. Тэгээд л өглөө боссон чинь нөгөө хүүхэд нь дээлээ нөмрөөд, нөгөө булган дах мах ч байхгүй. Тэгээд л байж байх юм гэнэ. Аа тэгээд за даа хоёулаа босъё, гэгээ орлоо, айл амьтан бараадъя хоёулаа явъя гээд явдаг юм байна даа. Тэгээд л ингээд явж байсан чинь нэг ийм том ногоон оюу чулуу газраас цухуйж байх юм гэнэ, бөмбөрцөг шиг ногоон оюу чулуу. Хөөе том оюу оллоо ямар гоё юм бэ гээд нөгөөдөх чинь ханзарчихсан муу монгол гутлаараа өшиглөөд л, ингээд авах юм бодоод аваад л үүргэвчиндээ хийх гээд л өнөө шуналын сэтгэл гэдэг тийм байдаг байх даа. Тэгсэн нөгөө хүүхэд чинь хөөе байг байг та. Та дандаа болохгүй юм хийж байх юм яасан хачин хүн бэ та боль гээд ингэдэг юм байна. Тэгэхээр нь нөгөөдөх чинь больчихож нөгөө хүүхдийн үгэнд ороод. Ерөөсөө л ороод яваад байгаа шүү дээ тэр чинь, тэгээд л больчихож. Ямар учиртай юм гайхаад л байхгүй юу. Тэгээд мод зулгаалгахгүй, хоёр дах одоо тэр чулуу шив. Ингээд л одоо хаашаа явж байсан чинь нэг суурин газрын зах руу ордог юм байна. Тэгээд тэр суурин газрын зах руу ороод хамгийн наад захын айлд нь оръё хоёулаа. Тэгээд нэг жаахан давс мавс нэг юухан хийхэн юм гуйж олж авъя хоёулаа, үүргэвчиндээ хийе хоёулаа, бадарчин хүн чинь тэгдэг юм байна. Тэгээд л орж. Өө тэгсэн чинь нэг хүүхэн тахиа шарж байх юм гэнэ. Өө тэгсэн чинь нөгөө хүүхэд чинь царай зүс нь хачин болоод л, аймшигтай болоод л. Явъя явъя явъя. Гончиг гэж хүн байсан гэж байгаа юм, тэр Гончиг гэдэг бадарчин байсан. Гончиг гуай явъя явъя гээд л ингээд л. За ингээд л гараад л явдаг юм биз дээ хоёул, нөгөө хүүхдийн үгнээс гарахгүй яваа шүү дээ. Тэгсэн чинь гаръя гэж байтал гаднаас хар нохой гүйж орж ирээд нөгөө тахианы махыг чинь аваад л иддэг юм биз дээ. Тэгсэн нөгөө хүүхэн чинь хараал тавиад л хайчаа бариад л элдсэн чинь, араас нь харж байсан чинь хойд хөлийг нь хуга цохиод хаяж гэнэ. Хөлөө санжигнуулаад л нөгөө нохой чинь тэгээд л гаслаад тиймээ нутаг хавь руугаа алга болж гэнэ. Тэгээд нөгөө хүүхэд чинь бүр уйлаад л бүр жигтэйхэн хачин болоод. Шалавхан явъя ийм юмнаас түргэхэн хоёулаа гээд тэгээд явдаг юм байж. За ингээд 3 дах нь ямар учиртай юм бол.

За тэгээд тэр хоёр тэр хөндий уруудаад ингээд яваад тал бэл дээр ирсэн гэнэ. За ер нь их тал руу гарахлаар хоёулаа хөлдөж үхнэ. Энэ хавьд ерөөсөө хоноё хоёулаа ингээд. Тэгээд нэг мухар эрэг олоод, баахан хамхуул болчихсон тийм мухар эргэн дотор хонодог юм байна. Аа тэгээд одоо за энэ чинь ямар

булган дахаа нөмөрвөл даарах юм биш. Тэгээд л хонож гэнэ. Тэгээд л нэг мэдсэн чинь өглөө болчихсон байна гэнэ. Өө тэгээд л за явья хоёулаа гээд л гарсан чинь, бүр тэр дэнж дээр баахан асар майхан морин тэрэг болцорсон байна гэнэ. Үгүй энэ чинь баахан улс байсан юм байна. Шөнө ирж хонож дээ. Өчигдөр орой бид хоёрыг ирэхэд чинь харагдаагүй дээ, анзаараагүй юм болов уу. За даа одоо жинхэнэ бишид лээ. Одоо энд ерөөсөө мэдэгдэж болохгүй. За та намайг дэнж дээр хүргээд аль. Тэгээд энэ жалгаа өгсөөд энэ сувгаа өгсөөд, энэ уулаа даваад дээгүүр гүйгээд хөтөл даваад шалавхан яв, зугтаа ерөөсөө эд нарт мэдэгдэж болохгүй шүү. Хэрвээ мэдэгдэж баригдвал та надтай хамт яваа гэж болохгүй шүү. Ингэдэг байна аа. Аа тэгээд нөгөө хүүхдээ хамхуулаар дарчихаад, тэгээд л дээшээ зүтгэсээр уулын даваад л хөтөл дээр гарч явтал, шуугилдаад л баахан морьтой улсууд хүрч ирээд өнөө муу Гончигийг чинь барьж аваад л, мориндоо мордуулаад л хоёр хөлийг одоо ергүүлж хөтлөөд л, тэгээд л өнөө дэнж дээр байсан улсуудаас хүрээд ирдэг юм байжээ. Тэгээд хүрээд ирсэн чинь их том эрээн асар дотор аваад орж, тэгсэн нь тэн дотор нэг том шаахалзсан лам сууж байна гэнэ. Аа тэгтэл өнөө аваачсан лам нар нь, шавь нар нөгөө хамгийн доод талд байсан лам: “За нөгөө бадарчинг чинь бариад ирлээ, хариугүй алдчихдагийн даваан дээр ингээд уулан дээрээс олж ирлээ” гэж байна гэнэ. За наанаа суу та гээд суулгаж гэнэ. Нөгөө улсууд нь гараад явж гэнэ. Аа за хаанахын хэн гэдэг хүн бэ, хаагуур явав, юу үзэв юу харав гээд л асуудаг юм байна. Аа манай хүн урагшаа явснаа яриад л, нөгөө хүүхэдтэй яваа гэдгээ хэлж болохгүй гэсэн учраас хэлэхгүй л байгаад байсан. Тэгсэн чинь за сарын газар та манай хутагттай хамт явсан та, гурван настай тийм дээл хувцас хунар зүс царайг нь яг хэлэх юм гэнэ. Сарын газар та дагуулаад явж байсан, тэр хүүхэд яачихав. Хаана алаад хаячив чи, хаана төөрүүлчихэв чи, яачихаад ирэв. Өө ёстой хүний амь тулгаад хоргоогоод байдаг. Тэгээд мань хүн хэлж болохгүй гэсэн учраас хэлэхгүй л байгаад, үгүй би мэдэхгүй ерөөсөө надад үзэгдэж харагдаагүй, намайг дагаад явж байсныг нь би мэдэхгүй. Тийм хутагт хувилгаад тийм хүн бол надад юу гэж аз нь хаясан хүнд яаж харагдах вэ. Өө чи битгий худлаа яриад бай, чи эргэж хараад яриад гар хуруугаа хөдөлгөөд тэгээд яваад байсан шүү дээ. Харагдаагүй байтлаа тэгж харьцдаг юм уу, чи битгий худлаа яриад бай. Чи тэр хүүхэд хаана алаад хаячихав чи, яав чи гээд л сүүлд нь хүний аминд бүр есөн эрүү тулгаж байна гэнэ. Явуулдаггүй гэнэ ерөөсөө. Тэгээд л үдэш шөнө болдог юм байна. Мань хүн чинь морь харах болж гэнэ. Тэгэхлээр нь хэлж дээ “За би нэг гарч морь харья ламтан. Муу явган нүцгэн бадарчин энэ олон морьтой хүнээс зугтаад хаа холдох вэ. Би ямар хувцсан дотроо морь харалтай биш, би нэг гарч морь харчихаад ирье” гэж. Гар гэж гэнэ. Тэгээд гарсан чинь нөгөө хүүхэд гадаа нь ирчихсэн байна гэнэ шүү. За за яахав та морь харчихаад ирээд ор. Орохдоо өнөө хүүхэд

ирлээ гэж хэлээрэй. Багштан хүүхэд ирлээ шүү гэж хэлээрэй, тэгээд би араас чинь оръё гэж байна гэнэ. Аа тэгээд тийшээ явж морь харчихаад эргэж орж ирэхдээ За багштан гэж гэнэ. Аан л гэж гэнэ. Хүүхэд хүүрээд ирсэн шүү, хүүхэд ирсэн шүү гэж гэнэ. Тэгтэл араас нь нөгөө хүүхэд ороод ирж, бараг л зэрэг л ороод ирсэн байна л даа. Харагдах харагдахгүй мэт юм болгочихсон байсан юм байгаа биз. Тэгээд нөгөө багш нь харсан чинь тэн дээрээс чинь: Ээ багштан минь ухасхийсэн чинь тэр урд нь очоод түг гээд л түс гээд л өнхрөөд ухаан алдчихаж. Тэгтэл өнөө Гончиг “үгүй та минь ээ яваарай бариарай, гадаа хүн амьтан байвал та нар яваарай наашлаарай багштан болохоо байлаа”. Тэгээд нөгөө улсууд нь ороод ирдэг тэгээд л балгаж барихаар ухаан ордог юм байгаа биз дээ, ухаан ороод л. Тэгээд л тэр хүүхэд бол тэр хийдийн жинхэнэ хутагт, тэр говьд очоод төрчихсөн байсан байна. Тэр нөгөө тэнд байна гэдгийг нь мэдээд олж тодруулах гээд л явж байсан улсууд байгаа юм. Тэгээд тэд нар чинь номын чадлаар дуудаад, тэгээд л тэр нөгөө хээрийн амьтан давхиж очиж сэтэртэй хонийг нь барьдаг учир чинь тэндээс явуулсан байх гэж бодож байна, тиймээ. Явуулаад тэгээд тэндээс хөөлгөж гаргадаг нь шалтаг мөн үү. Тэгээд наашаа яваад тэр хийдийн лам тэнд явж байхыг бас тааруулж байна шүү дээ. Юм их сайхан шалтаг байгаа шүү дээ. Тэгээд энэ одоо ингэж олж аваачаад тодруулсан байгаа юм. Тэгээд тодруулахдаа наад Гончиг чинь баруун гарын их том лам болсон, энэ хутагтийн Цэрэнванчиг чинь. Тэгээд яасан бэ гэхээр зэрэг нөгөө гурван зүйлийн юмыг асуух юмсан гээд л бодоод л явдаг байхгүй юу. За чи бид хоёр эхлээд таарахад ингээд мод ингээд, ингээд одоо гал гаргах гэсэн чинь нээх болчихсон тэр ямар учиртай юм. Өө та лусын сав нүдийг чинь сохолчихно шүү дээ гэсэн шүү дээ, ингэж байсан байгаа юм. Нэгдүгээрт ингэсэн байгаа юм. За хоёрдугаарт нэг чулуу таараад авах гэсэн болиулсан, тэр яагаад. Аа та доод тивийн дуганы оройг өшиглөх гээд байсан шүү. Тэгээд би болиулсан шүү дээ. Аа гурав дах нь тэр айлд ирээд тахианы мах шараад ингээд тэгээд байсан. Тэр нохой орж ингээд тэгээд байсан тэр ямар учиртай юм. Тэр тахиа чинь хүүхэд нь байсан байна. Тэрүүнд хүүхдийг нь илбэдээд байхгүй болчихсон, тахиа болсон чинь хүүхдээ барьж идээд, шарж идэх гээд, алчихаад шарж байна. Тэгэхдээр зэрэг тэр нохой чинь эх нь байна. Тэр авгайн эх нь байна. Тэгээд эх нь хүүхдийнхээ махыг идэх гэж байна гэж мэдээд авч зугтааж байхад нь эхийнхээ хөлийг хуга цохиод хаячихаж байна шүү дээ. Тэгээд тийм айлд чинь сууж дохиж та бид хоёр тэгэж байж болох уу гэж. Ингэж байсан байна.

Тэгэхээр энэ болвол одоо Равжаа бол одоо ерөөсөө тэр тавдугаар дүрээсээ хойш дандаа өөрийгөө тодруулж явж ингэж явж байсан байгаа юм. Тэгээд энэ зургаадугаар дүр чинь энэ Цэрэнванчиг чинь тэгэж тодорч гарч ирж. Тэгээд долдугаар дүр дээрээ болвол яахав энэний түрүүнд нь бол тодорсон

учраас аа энэ манай нутагт төрж, Өршөө багш Сономцэрэн гэдэг нэрээр гарч ирсэн. Ийм юм аа гэдгийг би үзээд байгаа юм. Тэгээд наадахыг чинь би энэ жил чадсангүй. Ирэх жил би Хамрын хийд орно. Хамрын хийд ороод Дэмчигийн хийд орно. Энэ Хамрын хийд Дэмчигийн хийд рүү очсон байхад энэ заавал гарч ирнэ, би бүр тэгэж бодоод байгаа юм.

Д : Аа тавдугаар дүр нь ноён хутагт?

Б : Тавдугаар дүрийг чинь бол одоо Богд манж ингээд сүйтгээд хаячихсан. Тэрийг нь тавдугаар дүрийн нь шаштир бол надад байна. Яагаад ингэж ингэж нүүдэг болсон юм гэхдээр зэрэг манай энэ Эрдэнэзуугаас үүсэлтэй шүү наадах чинь, нүүдэг шалтгаан. Энэ чинь энд энэ Умайн амны чинь Боовон чулуу, аа тэр дээр ум үсэг, тэр хар толгой дээр эд нарыг чинь хийлгэсэн хүн шүү дээ, энэ Равжаа чинь тавдугаар дүрэн дээрээ. Тэгээд Төвхөнд очсон. Төвхөнд очиж арван гурав дөрвөн хоног юм уу хагас сар хэрээтэй юм уу биеийн чилээ гаргаж тэнд байж байх үедээ тэр эхийн умай, тэр Төвхний хөтөл дээр байгаа Очирваань, өнөө Дар эхийн мод, тэгээд л одоо тэр анхны хутагтын хийж байсан бүх юмыг чинь үзэж явж байхдаа “Үлэмжийн чанар”-ын онгод орж байсан байгаа юм. Тэгэхэд Лувсанданзан гэдэг лам дөрвөн хүүхэнтэй зургуулаа ирсэн юм, манай энэ Эрдэнэзууд. Ирээд эндээс чинь Зуун наймыг цамнуулаад, анхны Даншиг наадмыг хийлгээд, жороо морь уралдуулаад, жороо морь уралдуулж байсан одоо тэнд хөшөө чулуу нь байна, уралдаж байсан газар нь. Тэгээд тэнд монголд Даншиг наадам гэдэг чинь анх Данзанравжаа эхлүүлж, тэрнээс хойш Даншиг наадам одоо Хархоринд дөрвөн жилд нэг удаа хурдан морь уралдуулж байгаа шүү дээ. Энэ чинь ийм үүсэл түүхтэй юм байгаа юм. Данзанравжаа тэгээд Үлэмжийн чанар бол тэндээс эх гарч ирсэн гэж байгаа шүү дээ. Тэгээд тэр дөрвөн хүүхэн болвол дандаа авгай биш ээ, дандаа лам хандмаа нар, гэлэнмаа нар байсан байгаа юм. Аа тэгээд тэр Үлэмжийн чанарын онгод ороод л тэр чинь лам сархад сөгнөөд л тавьчихдаг тийм хүн байсан байгаа юм шүү дээ. Тэгээд л ууж байдаг, тэрэндээ согтох барих юм байхгүй. Яагаад гэхээр тэрийгээ рашаан болгоод хувиргачихдаг тийм эрдэм чадалтай тийм хутагт байсан байна шүү дээ. Тэгэхэд наймдугаар Богд болвол тэр рашааныг чинь хувиргаад, одоо архийг чинь хувилгаад рашаан болгочихдог тийм чадал байгаагүй. Тэрүүн дээрээ ялагдаж байсан, тэгээд тэрнээсээ үүдээд хоорондоо бие биенийгээ үзэж чадахгүй өс хонзон санасан ийм улсууд байсан учраас тавдугаар дүр дээр нь манжийн хаантай нийлээд егүүтгэсэн.

Тэгээд эндээс ингээд Төвхөнд очоод, Төвхнөөс Хужирт очсон байгаа юм. Хужиртад очоод Хужиртаас Балжидмаа гэдэг эмэгтэйг ёстой жинхэнэ сэтгэлийн хань болгож, манай Хужиртаас Балжидмаа гэдэг эмэгтэйг олж аваачиж байсан байгаа шүү дээ. Тэгээд яахав тэгээд сүүлдээ нөгөө наймдугаар Богдын үед чинь шар шувталсан этгээд мэтгээд чухам хөлчүү голчуу, галзуу

малзуу ч гэнэ үү, янз бүрээр нэрлэж ингэж байж байх үедээ Балжидмаагаа Да хүрээ орох гэсэн нь оруулаагүй, Туул голын хөвөөнд ерөөсөө нутаг руу нь буцааж байсан байгаа юм. Тэгээд Балжидмаадаа зориулсан дуу саяхан гарч ирж байна шүү дээ. Сая гарч ирж байна. Тэгэхээр энэ бүхэн үнэн байгаа юм. Тэгээд цаашаагаа Өвөрхангайн цаашаа яваад Тарагтад очсон. Тарагт Хүрэмт ороод, Хүрэмтээс цаашаагаа Дундговиор ороод, ингээд Дундговийн Онгийн хийд ороод, цаашаа нутаг руу явж байх үедээ ёстой жинхэнэ бузар нь гарсан байгаа юм, бузартчихсан байгаа нь. Тэр Балжидмааг авчихсан энэнээс болсон болов уу даа, миний таавар шүү зүгээр хэн мэдэх вэ. Яагаад тийм чадалтай хүн гэнэт бузартав аа, их сонин байгаа байхгүй юу. Тэгээд архиндаа одоо жинхэнэ согтуурхах гээч нь болоод хажуудаа явсан Лувсанданзан ламыг хутгалчихсан байгаа юм. Тэгээд Лувсанданзан нь нас барчихгүй юу. Тэгээд энийг болвол хоёр эрдэмтэн хоёр янзаар бичжээ. Дамдинсүрэн гуайн бичсэн дээр бол манай энд энэ Эрдэнэзуу чинь зургаан жил ган гачиг болоод, хулганад идэгдээд, тэр долдугаар цогчин Дагвадаржаагийн үед ном судран дээгүүр хулгана давхиж байсан гэж байгаа юм. Тэгээд урд талын энэ Шар хонхорт чинь эмэгтэй хүмүүсийн өвчин, нөгөө улаан бурхан гарч маш их эмэгтэй хүн төрж чадахгүй, хүүхэд эндэж жигтэйхэн гамшиг болж байсан. Тэгээд наймдугаар Богд ирээд энийг чинь Боовон чулуун хийгээд, тэн дээр ум үсэг тавь энэ тэр гэж наймдугаар Богд бол энийг хийлгэж байсан юм билээ. Тэгээд тэр оготно устаагүй, ган гачиг нь тайлагдаагүй, тэгээд болохоо байхаар нь Данзанравжааг урьж ирүүлээд, Данзанравжаа чинь энд ирж Зуун найман цамыг нь цамнуулаад, хурд наадам хийгээд, хур бороо оруулаад, пөөх ёстой нөгөө Өршөө багшийн чинь усны аюул шиг аюул болсон гэж байгаа юм. Тэгээд бүх хулгана чинь усанд урсаад тэгээд байхгүй болгочихсон. Тэгээд нэг сайхан цаг эргэж байсан гэж байгаа юм. Тэгээд буцаж явахдаа тэнд тэгэж бузартаж согтуураад хажуудаа явсан ламаа алчихсан гэж Алтангэрэл бичиж байгаа юм. Тэр Равжаагийн судлаач. Аа Дамдинсүрэн гуай болвол энэ тэр аймшгийг чинь энэ хүрэн морьтой хээр морьтой хүн зуугийн хажууд явж байсан. Хөө нөгөө зуугийн чинь дотор нөгөө ороолон чинь одоо энийг барьж устга гэж хажууд явсан Лувсанданзан ламд үүрэг өгч, Лувсанданзан лам барьж авч бух олиулсан гэж байгаа юм. Тэр бух олиулах гэдэг нь ямар юм байдаг юм бол оо. Тэрүүгээр дүрж алсан гэж тэгээд тэрнээс үүдээд яахав гэхдээр зэрэг наймдугаар Богд Равжаа болвол одоо шарыг шувталсан одоо хөлчүүрхсэн номоо урсан, тэгээд хүний амь егүүтгэлээ гэж манжийн хаанд айлтгаад. Манжийн хаан егүүтгэхээсээс нь тэр үед чинь цаазалдаггүй барьдаггүй, тэгээд элсэн талд дөрвөн мөчийг нь тэлж, тэгээд говьд явж тэнд нь тэлүүлэн тэгээд тас шувуу ирж амьдаар нь элгийг нь авч, тэгээд хатаж үхсэн байгаа юм шүү дээ.

Д : Хутагтын хийд чинь одоо одоогийн аль аймгийн аль суманд нутагт байна

вэ?

Б : Аль манайх уу. Манай хутагтын хийд үү? Өө Богд сумын.

Д : Өвөрхангайн?

Б : Тийм Өвөрхангайн Богд сумын. Ноднин зун Дэмчигийн хийдээс баахан лам нар ирсэн байна лээ. Дэмчигийн хийд чинь бол Баянхонгорын, Өмнөговийн Ханхонгор билүү ямар билээ, Ханбогд бил үү тэнд байдаг юм байна шүү дээ. Тэндээс арван хоёр лам ирсэн байна лээ шүү дээ. Ирээд тэрүүгээр аравнай тавиад, тэр зул мул өргөөд. Хадаг тавиад Өршөө багшийн буурин дээр очсон байгаа юм. Тэр цогчин дуган дээр яасан байгаа юм. Тэгээд үзэхээр л би арга байхгүй энэ Равжаагийн сүүлчийн дүрүүд бол мөн юм даа гэж үзэж байгаа юм.

Д : Ноён хутагт байж байгаа л Цэрэнваанчиг болоод л Өршөө багш?

Б : Тэгэхээр энэ зургаадугаар дүр нь бол Дэмчигийн хийд дээр тодорсон байх. Долдугаар дүрд бол манай энд, долоо найм нь энд тодорсон байх гэж би болвол ингэж таамаглаж сууна, над шиг нээх таамагч хүн. Тэгэхээр л одоо нэг Дэмчигийн хийдэд очмоор байгаа юм. Аа Хамрын хийд очмоор байна гэдэг чинь бататгахгаад байгаа юм. Хамрын хийд дээр бол Баатар маатар гээд, Алтангэрэл мэрэл гээд миний танил эчнээ танилцсан улсууд гараад байгаа, гээд тэр Хүрэлбаатар гуайгаар яагаад тэд нартай уулзаад нэг энэ түүхчид дээрээ яриад ингээд судлахаар, тал талаасаа юмнууд бол гарч ирнэ ээ, арга байхгүй гарч ирнэ. Одоо миний явдаг л байна даа. Тэгээд явахаар чинь дандаа өөрөө зардлаараа явна, тэтгэврийн 92,400-тай, хажууд нь тэгээд чадахгүй хэвтэж ном бүтээл туурвих гэж байгаа гээд ингээд хоббитой, миний хобби юм даа яахав. Хүний тархинд байгаа юмыг бол өөрөө аваад л үхээд дуусгачихна. Байгаа юмаа ингэж ном болгож үлдээх болвол өөрт болоод хойч үед их хэрэгтэй, ийм байгаа юм. Тэгэж би ингэж боддог юм. Ерөөсөө тийм биз дээ. Тэгээд ингээд ингээд үзээд байгаа хүн дээ, хүүхээ. За нэг иймэрхүү л байна.

Д : За гялайлаа.

Ш Боржигон

Б : Боржигон

Д : Лхагвадэмчиг

1 Бага насны үе

Д : За тэгээд таны алдар нэр хэн билээ? Аль нутаг?

Б : Аа би ерөөсөө л энэ нутгийн хүн. Ерөөсөө энд Шанх гээд сум байсан юм.

Энэ л нутгийн хүн. Энүүхэн галынхаа энүүхнээд 10-аад 20-оод км дотор өсөж төрсөн хүн. Би Боржигон гэдэг хүн.

Д : Та хэдэн онд мэндэлсэн бэ?

Б : 41 онд.

Д : За яг л дайн дуусаад.

Б : Дайн эхэлж байхад. 2-р дайн эхэлж байхад төрсөн юм байх даа.

Д : За тэгээд та. Танай нутаг энэ хавиар байна уу?

Б : Тийм ерөөсөө л Хархориныгоо тойроод л, ингээд манай сум чинь бол ерөөсөө энэ, энэ л дээ.

Д : За тэгээд бага насаа, ах дүү олуулаа байв уу?

Б : За би чинь ах дүү, өөрөө төрснөөсөө нэг багадаа нэлээн өнжчихсэн гэсэн, Хоёр гурав ч ч өнжчихсэн ч юм уу. Гурвуулаа дөрвүүлээ маягтай байсан чинь нэг дүү 59 онд 1-р ангиа төгсөөд бас эндчихээд. Одоо нэг гурвуулаа л байдаг юм. Манай хоёр дүү хүүхэн хотод байдаг юм, тэгээд би энд.

Д : Танай аав ээж энэ нутгийнх?

Б : Энэ нутгийнх ерөөсөө энэ нутгийнх.

Д : Та багадаа тэгээд бага сургуульд энэ тэрд явав уу?

Б : За энэ чинь одоо сургуульд би суусан юм. 49 онд нэг суугаад тэгээд 53 онд бага сургууль төгсөөд, тэгээд би өвөө эмээ хоёр дээрээ өссөн хүн байгаа юм. Тэгээд өнөө хоёр нилээн өндөр настай болчихсон. 70 гарчихсан ч байсан юм уу, арай 70 гараагүй болов уу, одоо л миний насан дээр гарчихсан байж дээ. Тийм насны улсууд байсан юм. Тэгээд өнөө хоёр чинь намайг явуулах дургүй, тэгээд би болвол явах гээд байдаг. Тэгээд эмээ маань яг тэр сургууль цуглах үеэр “Могойтын рашаан”-д очиж рашаан уух гэж яваад, нөгөө арван дөрөв хоног явж байсан юм байхгүй юу, тэр нь мал тэмээтэй л явж байсан. Тэгээд тэр хоорондуур нь давхиж очиж сургуульд бүртгүүлчихээд. Хүрч ирээд 8 сарын 25-нд очиж бүртгүүлчихээд, сургуульдаа сууна гээд байсан өнөө эмээ ирдэггүй. “Эмээгээ ирэхгүй бол чи явж болохгүй” гээд хориглоод хаячихна. Тэгээд байж байтал 9 сарын хэдэн болчихолгүй яахав. Тэгээд л миний сургуулиас гарах, тэнд хоцорч гарчихсан юм байгаа юм.

Д : Бага анги гэдэг маань хэддүгээр анги хүртэл байдаг байсан юм бэ тэр үед?

Б : 4-р анги хүртэл. 4-р анги хүртэл сураад л, 4-р ангийн боловсролтой болсон

болоод л.

Д : Тэгээд одоо сургуульд төв дээр ирж суух уу?

Б : Тийм энэ урд Шанхын төв, манай суурин Шанх сум гээд, урд Шанх руу энэ дээр байсан юм, манай сум чинь. Тэр хийд чинь сумын төв байсан юм, гайгүй олон айл бараатай. Бас намайг сууж байхад чинь (сургуульд) артель гэж нэг байгуулга байсан юм. Ер нь голлох албан байгууллага нь тэр артель л байж дээ. Тэгээд тэр артельд бол хуучин Шанхын хүрээнд сууж байсан лам нарыг ажилтай болгоод. Тэнд тэгээд баахан төмөр хийх нь хийнэ (төмөр эдлэл), мужаан хийх нь хийнэ, гутал хийнэ. Монгол гутал, тэгээд л гөлөм, тэгээд ер нь ахуйн хэрэгцээний юм, их юм хийж байсан юм шүү дээ артель гэдэг чинь тэр. Ер нь дотоодын үйлдвэрлэл, одоо манай ярьж байгаагаар өнөө жижиг дунд үйлдвэрлэл гэдэг нь тэр байж. Авдар сав гэрийн мод, бас эсгий хийнэ. Тийм байгууллага байсан юм. Тэгээд сүүлд нь өнөөхийг чинь юу яагаад Хужирт сум руу нүүлгэхэд, цаанаас нь “Хадны артель” гээд манай эндээс лав Шанхын артелиг нэгтгээд томруулаад, тэгээд нүүлгээд явчихсан юм. Тэгээд манай сум чиг л байж л байсан. Тэгээд 56 онд энэ Хархорины САА байгуулагдаад, тэгээд хоёр жил болсон юм уу даа. Тэгэхэд л Шанх сумыг татан буулгаад Хархорины САА-д нийлүүлчихсэн юм. Тэгээд Хархорин сум болчихгүй юу. Тийм л учиртай юм. Тэр үед чинь бид нар бага шиг байж. Би чинь САА байгуулагдхад чинь арван тавтай байсан. Тэгээд аав ээж хоёрынхаа юунд л явж байсан (нөмөрт). Аав ээж хоёр маань ерөөсөө хөдөө нэг малтай малчин улс, нэгдлийн мал маллаж байгаад, сүүлд нь САА-н мал маллаж байгаа юм л даа. Би тэр нэг хажуу хавирганд л явж байгаад (аав ээжийнхээ), овоо том болоод цэрэгт явахаар болоод, цэрэгт яваад. Хотод барилгын 7-р батальон гэж байсан, сүүлд нь мах гурилын комбинатын өргөтгөл барьж. Гурилын комбинатын энэ талын нэг хэсэг байна шүү дээ нэг хорин дөрвийн, тэрийг чинь би барилцсан юм. Тэгээд Мах комбинатын өргөтгөл бас зэрэг явж байсан юм, тэнд дээр бас ажиллаад. Тэгээд сүүлд нь халагдхынхаа хойно нь Авто засварын завод дээр 3 сар ажиллаад л, тэгээд 7 сард халагдсан. Халагдаж ирээд энэ юунд Хархорины гурилын үйлдвэр гэж байлаа даа, одоо ч нэг нурам л үлдээ шив. Тэнд ирж ажилласан юм. Нутагт нэг азаар санал, тэр үед чинь бас юу яахгүй ээ. Цэргээс халагдахад тэрхэн үед нэг тохиолдсон юм. Цэргээс халагдаж байгаа залуучууд чинь цөмөөрөө барилга дээр байсан. Маш их олноор нь цэрэгт татсан юм. Тэгээд өнөө барилга дээр байсан залуучуудыг чинь барилга дээр нь авч үлдэх тийм чигтэй байсан байх. Тэгээд өнөө ийм тийм нь барилгын салбар луу чинь санал авч байсан. Үйлдвэр аж ахуйн газар луу ч санал авч байсан. Тэгээд харин Хархорины голдуу хүүхдүүдээс санал авна гээд эндээс боловсон хүчин оччихсон, би ч танихгүй, Хархорин гэх дээр л бөөн баяр нутаг руугаа л наашаа явж байгаа юм даа. Энд хүрч ирээд Хархорины гурилын үйлдвэрт

хорин хэдэн жил хорин хоёр гурван жил ажиллав уу даа. Тэгээд л юугаар, аа байз тэр чинь юу байхав даа нэг, сүүл хэрд нь 88 оноос эхлээд үйлдвэрийн туслах аж ахуйн мал хариулаад. Яахав үйлдвэртээ л байгаа юм чинь тийм ээ. Өөрөө ч бас нэг, аав ээж хоёр маань ч, ээж минь ч настай болчихлоо. Аав маань бас өнгөрчихлөө. Тэгээд хэдэн мал нь байхгүй. Энэ дээр байх бас нэг онцгүй. Тэгээд ер нь яахав дээ нэг энэ хэдийнхээ дэргэд байдаг ч юм уу... мал маллангаа тийм ээ. Тэгээд хөдөө гараад тэгээд тэрнээс хойш мал дээр маллаад, мал маллаад нэг хорин жил боллоо доо, 88 оноос чинь хойш. Яахав ээ мал нь, тавиад бог мал байсан байх, хориод үхэр хориод адуу байсан даа, аав ээж хоёрын үлдээсэн. Тэрийгээ нийлүүлж малласаар байгаад сүүлдээ ч туслах үйлдвэрийн мал алга боллоо, одоо хувийнхаа өнөөхтөйгөө л үлдлээ. Аа маллаж байгаа, ноднин уржнандуу 88 оноос нэг мянгатын нэр зүүчихээд.

Д : Өө, мянгат.

Б : Тэгээд л явж байгаа юм. Одоо ч тэгээд бас нэг чадал тэнхээ бас нэг жоохон хүрэлцэх муухантай, тэгээд энэ хүүхдүүдийг чинь, сүүлийн дүнд нь харахаас бид хоёр л явахаас. Мал дээр бид хоёр үлдэж тэднүүд орж ирэлтэй нь биш. Бид хоёрыг л яв гэх юм. Тэгээд яваад энэ дээ сууцгааж байна.

Д : Бага байхад, тэр бага сургуульд сурч байхад дотуур байранд суудаг байсан уу?

Б : Дотуур байранд. Танил ах дүүтэй юутай нь бол айлд суучихна. Биднүүд бол дотуур байранд. Нэг жил, эхний жил нь өвгөн байсан юм, манай өвөөгийн дүү. Тэр өвгөнийд нэг дөрөв тавуулаа сууж. Тэгээд хойтон жил нь арай бас нэг юм мэддэг болоод сургуульд сууж одоо боллоо гэж үзсэн байх, тэгээд байранд суулгасан юм.

Гурван жил байранд суугаад яахав ээ бас нэг хүний дор орчихгүй, бас нэг онц монц гараад энэ тэр тийм сурагч байсан даа. Олон сургуулиар явсан бол арай ч хоосон байхгүй байсан байх. Яахав дээ тэгээд сургуулиа төгсчихөөд...

Д : Тэр үед одоо хүүхдүүд нь энэ хавийн хүүхдүүдийг цуглуулаад суулгадаг байсан юм болов уу, хаанаас ирдэг байсан юм бол хүүхдүүд нь?

Б : Шанх дээр үү?

Д : Тийм.

Б : Өө тэгэлгүй яахав. Тэр сумын бүх хүүхэд л сургуулийн насны бүх хүүхдийг л. Тэгээд зарим бас зугтаана, оргоно босно.

Д : Нөгөө кинон дээр гардаг шиг үү?

Б : Кинон дээр гардаг. Тэр чинь яг амьдрал юм шүү дээ. Тэгээд л оргоод явчихна, багш нь хойноос нь явна. Өнөө өртөө улааны морь унаад л явна даа. Тэгээд л тойруулаад л хөөгөөд л хөөгөөд л олж ирнэ. Зарим нь тэгэлгүй (зугтна). Би бол тэгэж оргож босч яваагүй ээ. Чөлөө мөлөөгөөр ирчихээд харин нэг хоёр гурав хоногоор унжчих тал бол байдаг.

Д : Хэдэн насны хүүхдүүдийг анх сургуульд авдаг байсан юм, тэр үед?

Б : Найман настай л авна. Тэгээд арван хоёртой дөрөвдүгээр анги төгсөөд л. Манай энд чинь дунд сургууль байхгүй, Хужиртад дунд сургуультай. Уг нь тэнд маниусыг явж байхад нэг долдугаар ангитай байсан байх. Тэгээд удахгүй ерөнхийдөө арав болсон байхаа. Тэр лүү манай сумынхан явна даа, нутаг орон ч хол байх. Тэр хөдөө жаахан алслагдмал, тэгээд хаашаа ч байсан юм бэ, хүүхдээ нэг сургуульд суулгах дур муухантай. Хөдөө авч гарч л тус нэмэр болгох л иймэрхүү сонирхол арай давамгай байсан юм шиг байгаа юм. Тэр ч учраараа ер нь тэгээд Шанхаас болвол маний үеийнхнээс лав л бол манай ангиас болвол олон хүүхэд сургуулиар яваагүй, хоёр гуравхан хүүхэд л явсан байдаг юм. Тэгээд бусад нь дандаа хөдөө гарчихсан, эр эмгүй.

Д : Тэр үед багш нь одоо ямар, хот мотоос ирсэн хүн байсан юм уу, орон нутгийн хүн байсан юм багш нар?

Б : Аа тийм ер нь тэгээд надаас арай түрүүхэнд бол орон нутгаас улс энэ тэр байсан л гэж ярьдаг юм. Намайг байхад бол ер нь тэгээд л хот хүрээнээс ирсэн хүмүүс л байсан байх. Энэ Хужиртаас ирсэн бас багшилж байсан юм шиг байгаа юм. Хужирт чинь энэ дунд сургуультай болохлоор юу яадаг, долдугаар анги төссөн хүүхэд, сайн сурлагатай нь багш болчихдог байсан. Тийм хүүхдүүд энэ тэр бас ирж байсан. Намайг дөрөвдүгээр анги төгсөхөд бас нэг Зүүнбаян-Улааны нэг залуу багшилж байсан. Тэгсэн нь аравдугаар анги төгсөөд багш болоод явах гэсэн чинь хоцорчихоод гэл үү нэг л саад учирсан юм шиг байгаа юм, тэгээд ирж байгаа юм гэж нэг тийм өндөр залуу ирж багшилж л байсан юм. Тэгээд тэрний түрүүнд нь нэг Увсын нэг намхан шар багш байсан юм. Багшийн сургууль төгсөж ирж байсан байх, хотоос ирж байсан юм. Тэгээд тэр удалгүй хагас жил болов уу үгүй юу, жил ч болоогүй шахуу юм байна аа. Тэр чинь намар ирэхээр 10 сарын сүүлч 11 сар хүрсэн юм уу үгүй юу. Тэр аймаг руу шилжээд явчихсан юм тэр. Хасагдал масагдалтай байсан юм уу, тэгээд бас аймгаас биднүүдэд бичээд л, биднүүд жигтэйхэн сайн тэр багшид. Анх л их ширүүн айхтар юм шиг, дөрөвдүгээр ангид байсан юм тэгээд, их л хатуухан шиг л байсан санагдаад өнөө багш чинь, дасчихаар чухам. Явуулж өгдөггүй өнөө хүүхдүүд чинь хуйларч дагаж гүйцгээгээд энэ тэр, тэгэж л байсан юм. Тэгээд тэр хүний юуг л сүрхий олдог сүрхий хүн байсан байх гэж боддог юм. Тэгээд явчихаж байсан юм байгаа юм. Тэгээд одоо чухам хаа ч явсан юм мэдэхгүй.

Д : Залуу хүн байсан уу?

Б : Залуу. Дөнгөж төгсөөд л хорин нэг хоёртой юм уу, тийм хорьтой ч байсан юм уу. Нэг арван тав зургаатай долоо найм төгсөөд сургуульд яваа биз бодвол, тийм ээ. Тэгсэн л байх гэж одоо тааж боддог юм. Тийм л хүн байсан, тэгээд явчихаж байсан юм. Тэгээд Хужиртаас бас нэг улс ирж багшилж байсан юм. Хужиртаас ер нь ирдэг байсан. Хужирт өнөө арван жилийн сургуультай энэ тэр. Зарим нь бас багшийн сургууль руу явчихаж байсан

- байх. Манайх бол тийм юм байхгүй, арай гэж нэг гурван жил долоо төгсөөд л ирэх, тэр нь их ховорхон тиймэрхүү л байж дээ.
- Д : Ер нь хэдэн багш байсан бол, тэр үед?
- Б : За шанхын бага сургуульд бол дөрөв таван багш л. Дөрвөн анги нэг нэг багш, тэгээд заримдаа нэг нэг анги нэг хоёр бүлэг энэ тэр байсан, тэгээд захиралтай нэг, тав зургаагаас хэтрэхгүй л дээ.
- Д : Дөрвөн ангитай?
- Б : Дөрвөн ангитай тэгээд л.
- Д : Нэг ангид ер нь хэдэн хүүхэд байх вэ?
- Б : Аа яхав нэг гучаад хүүхэд.
- Д : Өө за нилээн.
- Б : Нилээн овоо. Тэгээд яхав унжиж сунжирсаар байгаад нэг, 4 төгсөхдөө 20 гаруй хүүхэд энэ тэр төгсчихдөг тийм л байсан байх.
- Д : Эрэгтэй эмэгтэй?
- Б : Эрэгтэй эмэгтэй ерөнхийдөө, тэгээд тооны хувьд ойролцоо тэгээд л нээх олон цөөнийг нь ялгаж мэдэхээр ч үгүй байж дээ.
- Д : Эрэгтэй эмэгтэй нь цугтаа нэг анги байх уу, эсвэл эмэгтэй хүүхдүүдийн анги?
- Б : Үгүй. Тэр бол тийм бололцоо ч байгаагүй. Намайгий чинь сургуульд суухад манай анги бол эрт орж байсан, эрт хичээл. Тэгээд л сүүлдээ бас нэг жижигхэн барилга марилга барьсан юм болов уу даа. Тэгээд бас нөгөө цөмөөрөө хойтонгоос нь байшинд орсон юм байгаа биз.
- Д : Дотуур байранд бол эрэгтэй эмэгтэй хүүхдүүд хоёулаа л хамтдаа л сууна?
- Б : Үгүй үгүй. Дотуур байр бол эрэгтэй эмэгтэйгээрээ тус тусдаа, нэг нэг гэрт.
- Д : Аа гэрт?
- Б : Гэрт сууна. Гэрт сууна, тэгээд гэрийг галладаг манаач галч байлаа. Тэгээд манаач галч л тэр хоёр гурван гэрийг галлаад л, шөнөд нь галлаад л тэгээд аймгийн... Нөгөдөх чинь пийшинтэй, пийшинд нь мод түлээд л тэгээд л галлаад байна даа.
- Д : Нэг гэрт хэдэн хүүхэд байх вэ?
- Б : Арав гараад, арав гаран шахуу хүүхэд байсан юм уу тэр чинь. Тойруулаад л ороо засчихсан байдаг сан. Би чинь байранд суухад, харин тэр байрны байшинтай болчихоод, байр бас арай илүү сурсан юм байлгүй дээ. Байшинд биднүүд байрлаж сууж байсан юм. Намайг нэгдүгээр ангид ороход бол байранд гэртээ, тэгээд тэр байрныхаа гэрт орон дээр сууж байгаад л хичээлээ хийчихнэ, орон дээр нь бохирч сууж байгаад л.
- Д : Өө за.
- Б : Орон дээр нь л буруу хараад бичээд байна, эргэж нэг самбар луугаа хараад л, нэг тиймэрхүү байсан л юм нэгдүгээр ангид.
- Д : Сургууль нь гэрт.

Б : Тийм. Анги нь бас гэрт. Нэгдүгээр ангид ерөөсөө нэг байрны хүрэлцээ муутай байсан юм. Тэгээд хоёрт орохлоор цөмөөрөө л байранд байшинд л орчихсон байсан юм даг. Дотуур байр хүртэл байшинд орчихсон байсан. Тэгэхлээр тэр л юм байсан хэрэг байх. Одоо чухам нэг ингэж бариад тэгэж бариад гэдгийг сайн мэддэггүй юм. Тэгэхдээ л байшин барьчихсан байсан.

Д : Тэр үед чинь монгол бичгээр ордог байл уу? Кирилл ордог?

Б : Үгүй. 49 онд чинь кирилл болчихсон байсан. Кириллээр орно. Дөрөвдүгээр ангид нэг монгол бичиг зааж байгаа болтой л байдаг л байсан юм. Тэгээд намайг дөрөв төгсөхлөөр кирилл орохоо байчихсон. Тэр жил нь заагаагүй өнгөрчихсөн юм байгаа юм. Тэр бас л хасагдсан байлгүй.

Д : Монгол бичиг үү?

Б : Тийм.

Д : Аа тэгвэл тэр үед кириллээр заалгаад бүр эхэлчихсэн.

Б : Тийм кириллээр заагаад бүр эхэлчихсэн байсан. Жаран хэдэн оноос кириллээр заасан юм мэдэхгүй дээ. Түүрүү үед нь бол монголоор зааж байсан байх. Долоо найм ах улсууд монгол бичигтэй л байдаг юм. Тэгэхлээр ганц хоёр жилийн өмнөөс л кириллээр заасан байх даа.

Д : Тэр үед одоо хүүхдээ сургуульд өгөхдөө нилээн дургүй байж дээ айлууд?

Б : Манай энэ хавьд л лав жоохон дургүй л байсан юм. Бусад газар ямар байсан юм мэдэхгүй.

Д : Манай бас ах ярьдаг юм, дургүй л байсан юм гээд.

Б : Тэгээд тус нэмэр л хийлгэх гээд хамгийн гол нь өнөө нэгдэл мэгдэл ч болоогүй, тэгээд хувийн малтай, тэгээд өнөөхдөө л ажиллуулах гээд л хамгийн гол нь л тэр.

Д : Тэр үед одоо ямар хичээл ордог байсан юм бол.

Б : За дөрөвдүгээр ангид гэхэд яахав дээ. Түүх газарзүй орно. Тоо монгол хэл уран зохиол тиймэрхүү л хичээлүүд орж байсан юм. Газарзүйн хичээл дээр дэлхийн хичээл гэж ордог байсан санагдах юм. Тэгээд өөр юу билээ дээ. Бас хэд хэдэн хичээл ордог байсан юм. Биеийн тамир гэж орж байсан. Дугуй бас ордог байсан юм.

Д : Монгол хэл утга зохиолоор ер нь ямархуу хичээл ордог байсан юм бол?

Б : Монгол хэл утга зохиол ер нь яахав дээ, тэгээд үлгэр мүлгэр, тэгээд бас нэг тэр үед чинь одоо бас нэг нээх их монголын зохиолчдын зохиол гэж ер нь ховор байлаа шүү дээ. Тэгээд нэг тийм үлгэр мүлгэр оньсого тиймэрхүү л юм орж байсан байх. За хааяа нэг одоо санахад бас нэг сурах бичгэн дээр нэг Тарваагийн юу ч билээ, тэгээд Баастын энэ тэр гээд нэг тийм богинохон богинохон хүүхдийн өгүүллэг мөгүүллэг тийм юмнууд л байдаг байсан юм даа. Зохиолчын нэр өнөө өгүүллэгийн дээд талд л байх. Би бас ойлгочихсон нэг ийм л хүн зохиосон энэ тэр гэж. Ойлгочихсон л явдаг хүүхдүүд бол. Тэр болгон ойлгосон хүүхэд бас тэр болгон байсан ч юм уу. Багшийг л асуухад

- хамгийн түрүүнд хэлж энэ тэр, тэгэж л энэ тэр байсан юм даа.
- Д : Тэр үед нөгөө галстук энэ тэр зүүдэг байсан уу?
- Б : Аа зүүлгүй яахав. Галстукаа зүүчихнэ. Хөх даалимбан дээл өмсчихнэ эрэгтэй нь. Эмэгтэй нь юу яана, ногоон дээл өмснө. Форм л юм даа. Тэгээд нэг даалимбан цүнх үүрээд л номоо чихэж аваад л туучихна даа.
- Д : Эрэгтэй нь ямар өнгийн дээл өмсөх вэ?
- Б : Хөх даалимба, эмэгтэй нь ногоон.
- Д : Аа бас өөр. Дээл хувцсыг бол аав ээж хийж өгөх үү?
- Б : Аан. Тэр юунаас бол гарах юм байхгүй л дээ, Шанхаас болвол гарах юм байхгүй. Аав ээж нь л хийж өгнө.
- Д : Хоол унд яадаг байсан, аав ээж бэлддэг байсан юм уу, засгаас?
- Б : Аа хоол өгнө. Аав ээжээсээ хоол авна. Мах зах л авч байсан юм. Ер нь мах авна л даа. Байрны хүүхдийн хоол гэж. Гурил будааг нь чухам яаж байсан юм мэдэхгүй юм одоо. Ямар ч байсан мах л өгч байсан. Өөр цаана нь одоо ямар арга хэмжээ явж байсан юм бүү мэд. Мөнгө төгрөг ямар арга хэмжээ явж байсан юм бүү мэд. Мөнгө төгрөг гурил будааныхыг нь өгч байсан юм уу, зүгээр гурил будааг нь дааж байсан юм уу. Тэрийг болвол мэдэхгүй л юм байна.
- Д : Өдөртөө 3 удаа хоол өгөх уу, яах вэ?
- Б : Өгнө. Өглөө цай өгнө өдөр нэг хоол идчихнэ. Орой ч бас нэг хоол идчихнэ дээ.
- Д : Тэгээд одоо нөгөө хоол унд нь ямархуу хоол унд байсан юм бол, тэр үед?
- Өглөөний унд өдрийн хоол гэж.
- Б : Өглөөнийх чинь одоо нэг мантуутай юу байсан юм дээ. Мантуу зантуу л ер нь. Талх малх гэж нээх юм байгаагүй байх өө. Тэгээд л будаа мудаа. Махан хоол юу нь ирнэ, заримдаа бүхэл мах ирдэг л байсан юм. Байцаатай төмстэй хоол хийнээ. Байцаагийг нь идэж чадахгүй. Төмсийг нь бол идчихнэ. Байцаагийг нь авчихаж байгаад хүүхдүүд тэгээд л байдаг байсан юм. Нэг настайхан хөгшин тогооч нь хийдэг тэр байцаа майцаагийг нь яадаг ч байсан юм... чаддаггүй байсан байх гэж боддог юм. Тийм учраас бүдүүн бүдүүн ногоогийг чинь бүдүүн бүдүүн хэрччихсэн, өнөөхийг чинь идэж чаддаггүй. Тиймэрхүү л байдаг байсан юм. Тэрийг нь үлдээд нэг... .
- Д : Шөлтэй хоол байх уу, эсвэл хуурга муурга байх уу?
- Б : Шөлтэй, ер нь хуурга муурга идэхгүй шүү дээ. Тэр ч одоо байранд овоо хэдэн хүүхэд байсан байх, дөч тавиад хүүхэд байсан. Тэр хуурга муургыг чинь хийвэл... байдаг байсан байх. Тэр Шанхайн тэр одоо байгаа гурван дуганы чинь энэтээ талд нь бас нэг хоёр жижигхэн байсан юм. Тэр нэг хүүхдийн, зүгээр нэг хүүхдийн хоол хийдэг гал тогооны газар байсан юм. Тэр урд талын хавтгай чинь сургууль мургууль юм. Тэгээд тэндээс зогсож ирээд хоолоо идчихээд, зогсоод буцна. Нэг тиймэрхүү л.

Д : Та бол сургуульд ирэхээс өмнө байцаа төмс идэж байсан уу?

Б : Ёстой идээгүй. Төмс гэж зүгээр юм байдаг юм байна лээ гээд. Манай нутагт авга ах өвөө эмээ хоёр бид дөрөв л нэг гэрт байсан. Тэр авга ах л харин хэдэн төмс авчирч байсан санагддаг юм. Тэгээд яаж ч хоол хийсэн юм мэдэхгүй. Хоолонд хийвэл энэ их зүгээр юм гэнэ гэсэн гээд. Тэр артель төмс тарьдаг байсан юм. Тэгээд тэр артелийн төмснөөс л авч байсан байх. Артель бас нэг жоохон ногоо тарьчихдаг. 1 га арай хүрээгүй байсан байх өө. Манай энэ хашааны багцааны тийм дөрвөлжин газар ногоо тариад, байцаа төмс тарьдаг байсан. Харин тэнд болвол хятдууд... байсан болов уу гэж бодож байна, одоо. Тэгээд хятад монгол бас казакууд? байдаг байсан. Хуучин суурьшсан хуучин хятдууд арваад шахуу юм байсан юм байлгүй. Газар хагалах энэ тэр гээд сургуулийн хүүхдүүдийг бас цуглуулна. Одоо бодоход сургуулийн хүүхдэд буян санасан хүн байсан юм байх даа. Намсрай гуай гэж нэг өвгөн л хүүхэд бүрийн нэг нэг еэвэн, гайгүй томоо энэ багцааны еэвэн. Тэгээд жагсааж байгаад л ингээд тарааж өгдөг, тэгдэг л байсан юм. Жаахан ажил хийсний хөлс, цаад хүний болвол буянгийн ажил л байсан байхдаа тийм ээ. Энэ еэвэн авах дуртай, бас өнөө юун дээр нь очиж ажиллана.

Д : Намсрай гэдэг хүн нь хятад хүн үү, монгол хүн үү?

Б : Тэр ерөөсөө артель дээр л ажилчин хүн л дээ. Тэр бол тэр артелиас гараагүй байх, тэр еэвэн?

Д : Та нар ямар ажил хийдэг байв?

Б : Аа тэр яахав дээ. Хамгийн гол хэцүү ажилд нь тэр болгон ч очихгүй, хавар нэг газрыг нь хагалж гишгэх, хүрэээр гишгэх үндэс мүндэс тийм юмыг зайлуулж хаядаг байсан байх, чулуу шороогийг нь түүдэг байсан байх. Тэгээд л болоо л доо бидний ажил.

Д : Дотуур байрны хоол энэ тэрд хүүхдүүд цадах уу, бас арай цадахгүй юу бас. Та ямар байв?

Б : Ер нь тэгээд заримдаа өлөндүү л явна даа. Заримдаа ч гайгүй. Тэгээд л төв дээгүүр таньдаг айлаар орно. Бас нэг ороод ганц нэг хааяа эззгий мээзгий ч өгнө, нэг ааруул ч өгнө, ганц хоёр боорцог ч өгчихнө. Өнөөхийгөө тоншчихоод л тэгээд явчих энэ тэр. Тэр болгон ч ороод байхгүй. Хааяа хааяа тиймэрхүү л амьдралтай байж.

Д : Хичээл бол өглөө орох уу үдээс хойш орох уу. Хэдээс хэдэн цаг хүртэл яаж ордог байсан юм бол?

Б : Өглөө есөөс ороод тэр чинь гайгүй урт хичээллэж байсан байлгүй, дөрөв мөрөв хүртэл хичээллэчихэж байсан юм уу.

Д : Аахан, өө бас нилээн.

Б : Харин тийм. Одоо бодоход л тэр Шанхын чинь тэр доод талд нэг “Доод төв” гэж байсан юм. Тэр нь жинхэнэ Баруун хүрээ юм гэнэ лээ. Тэндээр олон айлтай, тэгээд хүүхдүүд ихэнх нь голцуу тэндээс ирнэ. Шөнө болвол, өнөө

болвол харанхуй л явна даа, дээшээ бол шуугилдаад л бөөнөөрөө тэгээд л. Орой тэгээд л нар мар жаргачихсан байхад л ирж байсан санагддаг юм. Тэгэхлээр тэр тав хүртэл шахуу болж байсан юм байлгүй ирэхэд л. Тэр хүүхэд болохлоор замдаа тоглож бариад ноцолдож бариад бас нилээн удаахан явж таараа л даа, тэр нөхөр.

Д : Самбар гэхээр ийм босоо хөлтэй самбар байх уу?

Б : Үгүй үгүй. Ханандаа хадчихсан одоо энэ зурагны хярааны л ийм хар самбар байдаг байсан юм. Ханандаа хадчихсан.

Д : Хоймор хэсэгтээ юу аль хэсэгтээ вэ?

Б : Аа яахав дээ аль нэг тал руугаа л харуулчихна, байшин болохоор хаана нь ч хамаагүй. Тэгээд нөгөө гэрэл мэрлийг нь харж байгаад л багш яадаг байсан байх.

Д : Аа гэрт бол одоо та нар ингээд л нөгөө орон дээрээ суучихсан?

Б : Өө тийм орон дээр суучихсан, самбар хойноо тэгээд л тал талаас ингээд тойроод суучихсан, ингэж хараад л ингэсхээд л.

Д : Багш бол шохойгоор?

Б : Багш шохойгоор.

Д : Та нар бол дэвтэр цаасны, одоо дэвтэр харандааны хүрэлцээ хэр зэрэг байсан юм бол, тэр үед?

Б : За тэгээд бас тийм ч халбиж цалгисан их ч байгаагүй байх. Манай үед бол арай ч нэг янз бүрийн юман дээр бичиж байгаагүй юмаа. Сонингийн зах янз бүрийн бор цаасан дээр бичдэг байсан гэж ярьдаг юм. Биднүүд бол арай тэгж үзээгүй. Ер нь тэгээд дэвтэр ном цаанаас тавьж өгдөг байсан байх. Нээх худалдаж аваад байсныгаа мэдэхгүй юм. Багш л тавьж өгдөг байсан байх. Тэгээд л дэвтэр дээр л бичнэ. Бал харандаагаар, нэгдүгээр ангид бал харандаагаар бичнэ. Хоёрдугаар ангиас чернилээр бичнэ. Чернил нь өнөө ийм шилэн сав, доошоо ийм конусан хонхортой нэг шилэн сав үзсэн үү, та нар.

Д : За, сайн мэдэхгүй байнаа.

Б : Тэгээд ийм дугаргий ийм, одоо энэ байлаа л гэхэд л ингээд доошоо энээ хүртэл ийм конус хонхорхой, тэгээд ганцхан юу үзэгний үзүүр л багтахаар тийм зайтай. Тэгээд өнөөхдөө чернилээ дүрдэг. Өнөөх нь болохоор нөгөө хазайж барихлаар конусныхаа юугаар бас хамаагүй асгаад байхгүй юм л даа, их зайлж барихгүй бол. Аятайхан ингээд эргүүлээд тавьчих юм бол тэр конусаа тойроод л ингээд байж байх. Тийм зориулалттай байсан байх. Ойчсон ч бол барагтай бол цөмөөрөө асгарчихгүй. Тийм савтай, тэгээд л өнөөхийгөө нэг даавуун уутанд хийгээд, ингээд сэнжтэй. Тэгээд л өнөөхийгөө бариад л тэгээд л явна л даа. Тэгээд л өнөө чернил дуусчихвал багш бас нөгөө ууттай чернилтэй, өнөөхөөсөө жоохон хийж өгөөд л өнөөх нь дуусчихна. Сүүлдээ хорын харандаа гээд нэг юм байсан. Тэр нь нөгөө ягаан

усанд уусна, ягаан өнгийн чернил болно. Өнөө чернилэн ягаан гэдэг шүү дээ, тийм чернил болно. Тэгээд л өнөөхийгөө бас бие биенээсээ хугархай мугархай гуйна, зорно. Зорж хийдэг тэгж л тиймэрхүү байсан даа.

Д : Тэр үед дүн тавихдаа одоо нөгөө онц муу гээд, тав гурав хоёр гэсэн тийм юм хэрэглэх үү?

Б : Тийм тийм. Тийм л дүнтэй байна. 5, 4, 3, 2 гээд л.

Д : Тэр үед чинь одоо хүүхдүүд, одоо нас жоохон ахимаг хүмүүс ярихдаа ахмад хүнээс их айдаг байсан гэсэн. Тийм байсан уу тэр үед?

Б : Өө тэгэлгүй яахав. Тэгээд ер нь л төлөв төвшин аятайхан харагдахыг л хичээнэ л дээ ер нь. Ахмад хүн явж байхад бол ер нь тэгээд гайгүй. Тэгээд нүднээс нь далд бол зүггүйтэх ноцолдох янз бүрийн юм бол гарна л даа. Тэрнийг болвол одоо хүүхэд юм болохлоор зүггүйтэлгүй л яахав дээ. Ахмад хүнээс бол айна шүү. Ер нь ахмад хүн бол ер нь жаахан эвгүйхэн яваа хүүхдийг бол загнана. Хүний өөрийн гэхгүй “Чи яасан задарсан тархи вэ! Яаж байгаа чинь энэ вэ? Ингэж явдаг юм уу. Ингэж болохгүй” энэ тэр гээд сургамжийн үг... Тэгэхлээр чинь айна шүү дээ. Хүүхэд юм болохлоороо айж л таараа шүү дээ. Хүн болгон болохгүй гээд байхлаар чинь хүн чинь бас нэг. Хүн болгон болохгүй гээд байхад чинь хүүхэд чинь одоо бас энэ чинь болдоггүй л ажиг байна гэдгийг ойлгоно шүү дээ, ер нь. Тэр ч учраараа бас нэг хүүхэд залуучуудын хүмүүжил ернхийдөө нэг төлөв төвшин тийм ээ. Бас нэг аятайхан хүнтэй нэг мэндэлчих, аятайхан биеэ аваад тийм юм сурдаг байх, сурч байсан байх. Тэгээд ер нь тэгээд гайгүй л дээ. Нээх боловсон баярлаад, уучлаарай энэ тэрээ гээд байхгүй хэрнээ тэгээд зөв л биеэ аваад явдаг байхгүй юу.

Д : Ер нь тэр уучлаарай баярлалаа гэдэг бол оросоос л одоо орж ирсэн юм шиг байгаа юм.

Б : Аа гаднаас л орж ирсэн хэрэг. Зүгээр яахав баярласан юу тохиолдсон үед бас нэг гялайлаа энэ тэр гэж хэлдэг л байсан байлаа л дээ.

Д : Баярлалаа гэж ер нь энэ чинь сүүлийн үеийн үг юм болов уу, одоо гялайлаа гэж хэлдэг байсан юм болов уу?

Б : Тийм гялайлаа л гэж хэлдэг байсан байх. Гялайлаа л гэж, өшөө байз юу билээ. Яахав дээ нэг сайхан боллоо. Тэгээд бас сайхан боллоо энэ тэр гэж ярьна л даа. Тэр чинь одоо нэг баярласныг л тэмдэг, баярласнаа л илэрхийлэж байгаа юм байна л даа. Заримдаа нэг башийж гээд нэг үг байдаг юм. Тэнд нэг яагаав башийгаад гэж, башийлаа даа энэ тэр гэж. Тэрийг би ер нь спасибо гэдэг үгнээс гаралтай үг биш байгаа гэж боддог юм. Тэгэж тэр нь санжраад (сунжраад) басийба болоод, башийба болоод башийлаа болоод.

Д : Таны үед чинь орос хэл үздэг байсан уу одоо, бага ангид байхад?

Б : Бага ангид үзэхгүй. Дунд сургуульд л үзнэ.

Д : Тэгэхэд ер нь орос хүн байсан уу, одоо энэ нутагт?

Б : Өө байхгүй. Ер нь байхгүй ээ, ер нь байхгүй. Харин нэг энэ нэг газрын зурагны улс л байсан юм болов уу даа. Хааяа нэг орос морос хамар дээгүүр энэ тэр морьтой яваад л нэг урт мод барьчихсан явж л байх шиг. Тэгээд тэр харагдаж л байна. Бид нар юун тэрүүнд ойртох, ухаан алдчихна орос явж байвал.

Д : Айх уу?

Б : Айна зугтаана.

Д : Одоо нөгөө өөр зүсний хүн болохоор?

Б : Өөр зүсний хүн болохлоор л айж байгаа юм даа тэр чинь, тэрнээс биш тэр ямар манийг айлгаж сандраах биш. Өөр зүснийх болохлоор бас нэг бишүүрхдэг байсан хэрэг л дээ. Түүнээс биш тэр болгон орос үзэгдэхгүй.

Д : Оросууд ер нь ямархуу байсан бол хүмүүс тэр үед?

Б : Яахав дээ. Орос л гэж байх. Тийм ч их буруу муу сэтгэлгээгүй байсан байх. Гайгүй. Ерөнхийдөө тэр үеийн суртал ухаалга сайн байж. Ерөнхийдөө манайхан чинь орос л гэж нэг сайхан улс, сайн улс гэж итгэчихсэн. Толгойд нь ерөнхийдөө тийм суулгачихсан болохоор тэрийг бол одоо буруушаагаад муухай хараад байх юм байхгүй байх. Тэр ч утгаараа ер нь тэгээд орос хүн бол сайн л гэж бодож явахаас биш. За энэ ч одоо тийм муу юм хийчихнэ ч гэдэг юм уу, тэр үеийн тэр ажиллаж байсан улсууд бол тийм буруу юм хийхээр улс байгаагүй байх. Ер нь тэгээд бас нэг хүний газар яваа, олон дотор яваа улс чинь бас нэг аятайхан л явна. Бас л яахав бас соёлтой эрдэмтэй л улсууд явж байгаа шүү дээ. Газрын зураг аваад тэр бол зураг зурж явсан л улс байх гэж боддог юм. Хамар дээр энэ тэр гараад л мод гозойлгоод л энэ тэр тэгээд л байдаг байсан юм. Тэгээд л хэдүүлээ ч явж байсан юм. Тийм дүр зураг л одоо сэтгэлд байх юм.

Д : Тэр үед та нарт мөнгө төгрөг гэж гар дээр бол юм байдаг байсан уу, дэлгүүрээс нэг юм хум авчих?

Б : Хүүхдэд үү?

Д : Тийм.

Б : За ер нь тун ховорхон. Яахав нэг хөдөөнөөс аав ээж энэ тэр ирэхдээрээ л нэг гурван цаас, нэг таван цаас өгнө. Тэрийг бол одоо амь мэт хадгална даа. Тэгээд л хааяа нэг чихэр жимс, сүүлийн үедээ нэг чавга мавга энэ тэр ирнэ. Аа нэг. ээвэн байна тэрнээс авна. Нэг ээвэн хорин мөнгө. Нэг төгрөгөнд таван ээвэн өгнө шүү дээ. Одоогийн ийм энэ жижигхэн ээвэн чинь. Нэг төгрөгөнд тав ирнэ, тэр чинь под (ок) биздээ. Тэгэхдээр чинь өнөөхийг чинь задлаад дөчин мөнгөөр нэг удаа хоёр, үгүй бол хорин мөнгөөр нэг ингэж цувуулж идэхлээр чинь таван цаас чинь овоо ажил болно доо тийм ээ.

Д : Дөчин мөнгөөр... аа тэгээд тиймээ хоёрыг аваад тийм ээ идчихнэ. Задгайгаар нь нэгийг нь хорин мөнгөөр зарж байдаг. Чихэр жимс гэхээр одоо орос чихэр

жимс байдаг байсан юм уу?

Б : Орос л чихэр жимс. Орос чихрүүд л тэгээд, нэг хил нь тийм олонгүй байсан байх өө. Хилийн чихир байсан юм. Тэрийг бол бид нар хамаагүй авч чадахгүй. Хүн амьтан айлчин гийчэн ирвэл өгвөл өгнө, тэрнээс биш идээд ч ер нь нэг гэдэс дүүргэх биш, нөгөө дүүргэдгээр нь тэр эзвэн танзуур манзуур тиймэрхүү л юм өгнө л дөө.

Д : Тэр үед чинь нөгөө оросын монополь гээд тийм архи байсан уу? Тэгэж дуулддаг юм.

Б : Тийм тэрнийг бол би мэддэггүй юм. Монополь л гэж ярьдаг л байсан юм. Би, чухам намайг яахад байсан юм уу үгүй юм уу. Ер нь тэгээд цагаан архийг бол авахлаар л манахуал авч уулаа л гэж хөгшчүүл л ярьдаг л байсан тэр. Анх л манахуал гэж гарч ирээд тэгээд сүүлдээ цагаан архи. Цагаан архи л манахуал гэж ярьдаг. Тэгэж л байсан.

Д : Миний дуулснаар анх орж ирж байхад нь биеийн, биенд их эрүүл мэндэд сайн энэ тэр гэж тавьж цалин малингаа тавьж өгдөг байсан гэж дуулсан. Тийм юм сонсч... .

Б : Аа тэр болвол яахав хотод л цалин авдаг газар л тиймэрхүү юм л байсан байх. Түүнээс биш хөдөө бол тийм юм байхгүй. Ойр дэлгүүрт цагаан архи ирэх нь ирнэ, авч ууна. Намайг сурч байхад ер нь арван таван цаас хавьцаа байсан байх шүү.

Д : Бас нилээн үнэтэй байж тийм ээ.

Б : Тийм арван таван цаас. Тэгээд сүүлдээ нэмэгдсээр нэмэгдсээр жаран хэдэн оны чинь үед 70-аад оны үед нэг хорин долоо найм болсон байх, тэгээд л гуч гараад тэгээд явсаар байгаад одоо дөрөв таван мянга дээр бууж байх шиг байна.

Д : Таныг одоо тэгээд бага сургууль руу явахад аав ээж ийм тарни марни уншиж бай ч гэдэг юм уу, зангиа мангиа гээд тийм юм зүүж өгч явуулж байсан уу, үгүй юу?

Б : Үгүй ээ үгүй. Ер нь тэгээд тэрнийг хийхээсээ айна л даа. Хамаагүй тэгэж чадахгүй. Манай аав чинь намын гишүүн хүн байсан юм. Тэрийгээ ч бодоод бас хамаагүй тэгж чадахгүй л дээ. Намын гишүүн хүн байж байж хүүхдэдээ сахиус махиус зүүлгэлээ гэж шүүмжлүүлнэ шүү дээ, тийм ээ. Арга хэмжээ авхуулна. Тийм учраас тэрийг бол тэгж чадахгүй байсан байх.

2 Социалист үеийн сүсэг бишрэл ба зан заншил

Д : Таны сурч байх үед хүүхдэд бас сахиус махиустай, тийм мийм нууц мууц авч явдаг тийм хүүхдүүд байсан болов уу?

Б : Ер нь мэдэхгүй. Ерөөсөө тийм юмтай юм үзээгүй. Тэр ч одоо тэгээд сүм хийд нь ороогдоод нилээн хэдэн жил болчихсон, лам нарыг тархай нэг (хаа сайгүй) баривчлаад маривчлаад, янз бүр болгочихсон айлгачихсан. Тэгээд

тэр үед чинь болвол нилээн айдастай, бурхан шашны юугаар болвол айдас ихтэй болохдээр хамаагүй тийм ил юм хийж чадахгүй л дээ, тэр бол тийм нөхцөл байгаагүй байх.

Д : Айлууд ер нь бол бурхан, айлд ороход бол ер нь бурхан шүтээн гэсэн юм бол ер нь бол харагдах уу, яах вэ?

Б : Байна аа, бурхан бол байсан. Айл болгон бурхантай байсан. Тавиад, тавин хэдэн оны үеэс л бас нэг бурхан мурхнаа далд хийлгэх, айлгаж ичээх ажил гар ч л байсан байх. Тэгээд зарим нь далд хийсэн байх. Зарим нэг нь ч хийгээгүй байж байгаад тэгээд л яасан байх даа, өнгөрсөн байх.

Д : Бурхан шүтээнтэй юм чинь тэгээд л нэг зулын хорин таван ч юм уу, тэгээд тэр нэг дүйцэн өдрүүдэд тэгээд тахидаг л байсан байх даа бодвол?

Б : Өө тэгэлгүй яахав, тэр чинь гэртээ болвол бас. Хар гэртээ хаан бор гэртээ богд гэдэг чинь болно шүү дээ, тиймэ ээ. Тэгээд л хүн байхгүй тийм дүйцэн мүйцэн өдрүүдээр чинь айл болгонд ямар төлөөлөгч сууж байх биш. Тэнд чинь тэгээд л зулаа өргөнө. Бас ч одоо ахмад насныхан бол цөмөөрөө л нэг амандаа хэлэх юмтай, уншдаг уншлагатай, тэрнийгээ уншчихна шүү дээ.

Д : Тэр үед одоо бол лам хувцастай хүн байхгүй байсан байх даа?

Б : Байхгүй ёстой байхгүй, лам дээл өмсчихсөн хүн байхгүй.

Д : Артельд ажилдаг лам нар бол одоо үсээ ургуулчихсан байсан уу, эсвэл зүгээр халзан л тийм л?

Б : Зүгээр яахав үсээ хусуулчихаад л тэгээд л явж байна. Халимаг малимаг тавихгүй.

Д : Зарим нь эхнэр хүүхэд авчихсан?

Б : Аа тийм эхнэр хүүхэд авах нь аваад. Тэгээд л ерөнхийдөө хар болчихсон.

Д : Одоо тэгээд бурхан шүтээнээ тахиулахад бол урьд нь лам байсан хүмүүсийг бас залж авчирч юм эд нар уншуулдаг байсан юм болов уу, яадаг байсан юм бол?

Б : Бас нууцаар авчирч уншуулна. Нууцаар авчирч юмаа асууна. Юм болохгүй байнаа гэхэд чинь би яагаад байна юу болчихов энэ тэр гээд асуух юмаа бол бас асуух гэсэн хүнээсээ очиж асууна. Бас багш байлгүй яахав тэр чинь тийм ээ. Тэрнээс чинь бүх хүний толгойг угаагаад, өмнө шинэ тархи хийчхэж байгаа биш тийм ээ. Цөмөөрөнд нь л сүсэг бишрэл болвол байж л байгаа.

Д : Овоо мовоогоо тахина гэсэн юм байсан болов уу тэр үед?

Б : Тэр үед байгаагүй. Овоо тахиж бол ерөөсөө байхгүй. Одоо энэ ерөн хэдэн оноос л эхэлж байгаа юм. Дээх нь бол тахиж л байсан гэсэн, тахидаг байсан гэсэн. Тэгээд тэр уламжлалыг саяхнаас л эхэлж байгаа юм. Түүнээс биш маний үед болвол тийм ойлголт байхгүй. Зүгээр л хөгшин улс ярьж байгаа нь, овооны наадамд очиж барилдаад түрүүлчихээд бас их бяргай болчихсон юм шиг санагдаж билээ ч гэж байх шиг. Овооны наадам дээр тэрүүнтэй барилдаад ойчлоо ч гэх шиг. Овооны наадмын дурсамжууд зөндөө л дөө.

Тэнд тэгэж ингэж морь нь уралдаж түрүүлсэн, овооны наадам дээр ч гэж байх шиг дурсамж болвол их л дээ. Зүгээр маний үед бол овоо ерөөсөө тахиагүй. Овоо тахидаг юм байна гэдэг ойлголт бол байна, чухам яаж тахидаг яадаг ийдэг, бүү мэд тийм л байсан.

Д : Артельд бол лам нар ажиллана, бас хятдууд ажиллана. Өөр бас хүмүүс ажилладаг байсан болов уу?

Б : Аа яахав эмэгтэй улс бас байсан байх. Зүгээр гар оёдол, цагаан ултай гутал энэ тэр хийдэг эмэгтэй улс байсан. Сүүлдээ зөөлөн оёдол моёдолтой болсон байх. Шанхынайн артельд ер нь зөөлөн оёдол байгаагүй байх аа. Хатуу оёдол, тэгээд мод төмөр. Хужиртад нийлснээсээ хойш Хужиртад бол зөөлөн оёдол байсан байх.

Д : Зарим газар чинь лам нарын артель гээд бүр тусдаа байсан юм шиг байгаа юм тийм ээ, тийм байсан юм болов уу?

Б : Бүү мэд. Тэгэж л албадан байгуулагдсан байх, Шанхыайн артель болвол. Лам нарын артель гэж байгуулагдаад л, тэгээд л сүүлдээ орох хүн ороод л, хийх гэсэн хүн хийгээд л тэгээд л болсон байх л даа. Ер нь анх нь болвол тэр лам нарын артель байсан байх л даа. Тэрнээс намайг бага байхад чинь одоо энэ лам нарын артель гэдгийг чинь дуулаагүй. Тэгэж ч дуулаагүй. Тэгэхдээ тэр анхлан байгуулахдаа тэр олон лам ирдэг шиг л байж л лам нарын артель л байгуулсан байх.

Д : Та бага байхдаа ер нь лам гэж ер нь тийм хүн байдаг гэдэг гэсэн тийм юм, одоо тийм төсөөлөл эд нар, тийм юм байсан уу, танд?

Б : Байна аа. Байнаа байна, байлгүй яахав. Мэднэ. Манай дээшээ чинь бас нэг хоёр ч лам хүн байсан юм, настай. Нэг нь тэр богдын зааныг хариулдаг лам байсан юм гэнэ.

Д : Зааныг нь?

Б : Тийм.

Д : Өө за. Хүрээнд байсан байх нь байна шүү дээ.

Б : Тийм. Богдын хүрээнд байсан. Тэгээд л өнөө заан маан ч өнгөрөө биз, сүүлдээ бурхан тахил ч хэрэггүй болноо биз. Тэгээд л манай энд ирсэн хүн байгаа юм гэнэ лээ. Тэр чухам, чухам нутаг нь хаанахын ч хүн байсан юм мэдэхгүй. Бид нар Одгой л гэх. Лам хүн. Аа нэг жоохон гэртэй. Гурван ханатай гэр байсан байх даа, гурван ханатай гэртэй. Бас нэг авгайтай. Авгай нь тусдаа. Бас чинь нэг хоёр ч хүүхэдтэй байсан юм болов уу даа. Тэгээд тэднүүдийг хаяад? явдаг тийм л лам байсан юм. Манайх одоо ойрхон айл аймаг саахалт л явдаг тийм л хүн байсан юм. Сүрхий сайн хүн л гэж улс амьтан мөргөлчин энэ тэр ер нь их ирнэ ээ. Хөдөө газар болохлоор нууцаар, тэгээд л яахав хаанаас ч хамаагүй энэ лүү л, угаасаа энэ руу даваад ч хамаагүй тэндээс ч ирнэ. Энд тэндээс их ирнэ. Энэ зүүн талаасаа голдуу их ирнэ. Тэгдэг л байсан. Голын хойд талд (Орхон гол) биднүүд багш шавь л

байсан, бас нэг мундаг лам байсан. Тэгээд бас л мундаг лам байсан байх ямар ч байсан. Тэгээд л одоо оргож босож тэгсээр яваад л гарчихсан л гэдэг юм (шорон). Тэгээд сайн болоод л толгой мултарч байсан байх. Ер нь их мундаг эрдэмтэй хүн гэж ярьцгаадаг байсан юм.

Д : Танайд бурхан шүтээн гэж байсан уу, таны бага байхад?

Б : Аа манайд аа... Яахав дээ, нэг тийм янз бүрийн гуулин шармал мармал тийм бурхан байгаагүй, зүгээр бурхан байсан даа. Нэг нь юу билээ дээ, хоёр тийм зурмал бурхан байсан.

Д : Тэгэхэд бол танай аав ээж бол намын гишүүн байсан, тэгэхдээ л бурхан тахил нь байсан л юм тийм ээ?

Б : Байж л байсан. Ер нь нээх нууж бариа ч үгүй тэгээд л ер нь байсаар байгаад яасан юм болов уу даа. Сүүлдээ нэг улс амьтан яагаад байхлаар нь бас нэг авдрандаа хийсэн юм болов уу.

Д : Тэр үед тэгээд зул эд нар бас гэртээ?

Б : Аа өргөнө өө өргөнө.

Д : Өргөх үү?

Б : Зөндөө л өргөнө л дөө.

Д : Судар ном байсан болов уу?

Б : Яг манай аавынд судар ном нээх байгаагүй юм аа. Зүгээр л анхны... жижгэвтэр ном байсан, энэ дүүгийнхээр рүү явдаг юм болов уу даа. (дүүгийн дүүгийн байдаг юм болов уу). Өнөө монгол Доржзодов (Sanskrit: Vajracchedika sutra Мон: Очроор огтлогч)... байсан тэрийг нь би авсан. Тэгээд бас нэг Иш үзүүлсэн (ирээдүйг зөгнөсөн)... судар гээд бас нэг монгол жижигхэн ном, Богдын лүндэн (Богдын ирээдүйг зөгнөсөн тухай ном)... тэрнийг нь би авсан. Өөр нээх ч сүрхий ч нээх олон ч юу байгаагүй байх.

Д : Танай аав бас намын гишүүн болохлоор нэг, гаднаа харахад бол нэг сүсэг бишрэл бол нэг харагдахгүй юу?

Б : Харагдахгүй нууц.

Д : Ер нь сүсэг бишрэлтэй байсан юм болов уу?

Б : Аа ер нь бас хоосонгүй л дээ, тэр чинь. Бас нэг нууцаар ном уншуулчих, овоо мовоо дээр очоод ном уншуулчихна. Аа гэртээ нэг “Дөрвөн гэлэнгийн гүнцэг (хоол)өнцөг” гэж ярьдаг байсан юм. Шашны нэг тийм... дөрвөн гэлэн гээд л ном уншуулдаг л ажил байсан юм байна л даа. Тийм юм бол ер нь хийлгэдэг л байсан даа. Жилд ер нь өнжихгүй тэгээд. Заримдаа ч Шанхын хүрээн дээр очоод хийлгэчихнэ. Дөрвөн хүн цуглуулчихаад, нөгөөдүүлийг чинь нэг гэрт цуглуулчихаад, ном уншуулаад л тэгээд идээ будаа тэгээд л хийчихдэг байсан. Тэр бол нууц л явахаас, өөрөө болвол намын гишүүн. Нээх их хувьсгалч... байх... байхгүй? Тэгэхийгээд л яахав намын гишүүн гээд л явж л байсан байх л даа. Ер нь тийм л байсан даа.

Д : Удирдах ажил хийдэг... байсан уу?

Б : Үгүй үгүй малчин. Цэргээс халагдаж ирээд багийн дарга, нөгөө Шанхын хоршооны дарга энэ тэр нэг хийж байгаад, өөрөө ч дургүй байсан юм уу яасан юм, тэгээд хөдөө гараад тэгээд мал дээр малчин болоод.

Д : Танай ээж бол ийм тарни марни танд зааж өгөөгүй юу?

Б : Үгүй үгүй. Ер нь манай ээж аав чинь ер нь тэгээд надад нээх ном зааж өгөөгүй юм шүү дээ. Би сургуульд суухаасаа өмнө энэ тав зургаатай, зургаатай мургаатай байсан юм болов уу өвөөгийн дөхөө л байсан. Тэгээд өвөөгийн эмээ маань л дарь эх зааж өгөөд, нөгөө нэг дунд нь оруулж өгч байгаад. Тэгээд гүйцээж чадаагүй л цээжилчихсэн л явсан ухаантай байгаа юм, хагас тарни. Өнөө сургуульд суугаад л жинхэнэ улаан хувьсгалч болчихгүй юу. Тэгээд мартчихсан.

Д : Төвдөөр цээжлэсэн үү, монголоор цээжлэсэн үү?

Б : Төвдөөр.

Д : Та эмээ өвөө дээрээ нилээн их дотно?

Б : Тийм. Эмээ өвөө дээрээ өссөн. Арван дөрөв хүртлээ эмээ өвөө дээрээ байсан. Тэгээд сүүлд нь төрсөн гэртээ очиж эрийн цээнд хүрсэн ухаантай. Арван дөрөв тавтай л төрсөн гэртээ очсон байх даа.

Д : Эмээ өвөө бол одоо бурхан тахил одоо тийм юм шүтэж ер нь хийх үү?

Б : Аа байна, байна. Манай өвөө ч бас нэг монгол бичигтэй байсан юм шиг байгаа юм. Өө нэг сан ман тийм юмаа бол нэг монголоороо уншчихдаг. Өөрөө цээжтэй. Цээжээрээ л уншчихна. Номоо ч нээх хараад байх биш. Өөрийнхөө юмыг өөртөө тэгээд. Хоёр гурван бурхантай. Ер нь бол тэгээд төрийн хар хүн. Лам мам болж яваагүй. Тийм л хүн байсан байна лээ. Гээгтэй, тав гээгтэй.

Д : Нөгөө урд?

Б : Тийм урдуудаа халзан. Тэрнээс хойш гээгтэй, гурваар сүлжээд, үзүүр дээр нь сураар нь зангидаад л годойтлоо хойш нь чулуудчихна. Тийм л хүн байсан юм. Бас нэлээн эрт нас барсан. Ер шахаж байж өнгөрсөн байх. Наян долоо молоо хүрсэн юм уу. Морьноос ойчоод. Уг нь моринд их дуртай хүн байсан юм гэсэн тэгээд. Далан хэдтэй мориноос ойчиж гэмтчихээд. Тэгээд одоо бодоход энэ сүүжний өнөө ордог нөгөө бондгор яс, тэрүүгээрээ л хугарсан байсан юм шиг байгаа юм. Тэгээд ямар ч юу байхгүй тэгээд л, ер нь ер шахсан даа. Хориод шахуу жил хэвтэрт байж байгаад, тэгээд асаргаа сувилгаа сайтай байсан байх даа.

Д : Тэр үед одоо эмнэлэг ямархуу, одоо энэ одоогийн оросын анагаах ухаан орж ирсэн байсан юм уу, эсвэл лам нар бас ингээд л хүн амьтан үздэг байсан болов уу, яадаг байсан бол?

Б : Анагаах ухаан орж ирсэн, орж ирэлгүй яахав. Сумын эмч гээд бага эмч байна. Тэгээд ер нь сумын эмч л ирнэ л дээ. Түүнээс за яахав төвд эмнэлэг уламжлалт эмнэлэг бол мэддэггүүд нь ганц нэг юм хийлгэдэг л байсан байх.

Тэр бол тийм ил биш, нууц л хийнэ л дээ. Одоо ард түмнийг мунхрууллаа гэнэ шүү дээ. Тиймэрхүү л ажил.

Д : Талх эд нарыг бол талх, талх бол одоо сүүлд л орж ирсэн үү?

Б : Тийм ээ. Талх бол яахав тавь, тавин хэд оны үед бол талхыг иддэг мэддэг болчихсон байж л дээ. Тавиад оны үед арай төв суурин газар, манай Шанх дээр бол арай жижиг газар болохлоороо бас нэг талх барьж байсан юм болов уу одоо, би сайн мэдэхгүй юм. Нарийн боов моов хийдэг л байсан, артельд. Талх бариад, артелийн талх гэж байсныг би ерөөсөө санахгүй л байна. Мэдэхгүй. Хужирт энэ тэр бол талхтай л байсан. Хужиртаас бол талх ирдэг байсан.

Д : Анх идэхэд ямар, сонин уу?

Б : Аа сонин, гоё л доо тэр чинь. Нарийн боов л гэсэн үг. Одоо талх нарийн боов шүү дээ, ерөөсөө л. Тэгээд л өнөөхийг чинь зүсээд л хуваагаад л өгнө. Бас л нарийн боов л идэж байгаа гэсэн үг.

Д : Бага сургуульд сурч байхад шашин муу, лам нар муу эд нар гэсэн тийм юм ярих уу?

Б : Өө ярина, ярилгүй яахав дээ. Аа тэгээд энэ шар хар феодалууд эсэргүүний үлдэгдэл энэ тэр гээд л. Жаахан болохгүйгаа загнана шүү дээ, дарга нар. За ер нь тэгээд ажил хийхгүй одоо ингээд л ажилгүй энэ тэр, тиймэрхүүг нэг тиймэрхүүгээр л загнаж явна шүү. Яахав хүнээсээ болно л доо тэр чинь. Хүний өөрийн төрх ямар байна. Өөрөө нэг жаахан төрхгүй тааруухан хүн дарга болно гэдэг чинь бас их аюул байгаа юм, ер нь бол. Аль ч үед хаа ч гэсэн. Туршлагагай нуруутай, бас нэг юмыг бодож цэгнэдэг тийм хүн ер нь удирдагч байх надад бол одоо зөв юм. Ээ дээ тэр төрх муутай хүн гэдэг үү. Ер нь тэгээд төрийн ч дайсан ард түмний ч дайсан болчихно.

Д : Өөрийн ч дайсан?

Б : Өөрөө ч дайсан. Тэр төрх муутай, төрх муу хүн гэдэг их хэцүү. Юмний түрүүнд хашигчиж загнаад л.

Д : Артелийн лам нарыг бол лам нар байсан гэж мэддэг л байсан байхдаа тэ, та бага байхдаа бол?

Б : Өө мэдэлгүй яахав.

Д : Тэгэхлээр тэд нар одоо лам нар гээд дургүй байх уу, тэр хүмүүст?

Б : Үгүй үгүй тэгэхгүй л дээ тэр чинь. Яахав дээ тэр чинь нэгэнт орон нутагтаа байгаа лам нар, ах дүү амраг садан нь ингээд нийлээд л ингээд л хөдөө гадаагүй ингээд байгаа. Ижий ахайнууд шүү дээ тэр чинь. Тэгэхдээ мань мэт бол одоо “Аа энэ муу лам нар феодал энэ тэр” гээд л тэгэж үзэх юм бол маньд бол байхгүй шүү дээ. Тэр гуай энэ гуай л гэж явахаас. Уул нь лам байсан юм одоо гарчихсан юмю тийм л сэтгэхүй байхаас биш. Тэрийг бол үзэн ядах тэр, ангийн талаас нь тэр үзэн ядах тиймэрхүү асуудал бол байхгүй шүү дээ. Ерөөсөө л байдаг л ах дүү нар, таньдаг л нутгийн өвгөд

хөгшиг гэж үзэхээс биш тэрнийг бол тэр ангийн дугаараар харна гэж байхгүй.

Д : Зарим лам нар нь одоо ганц биеэрээ явсан, тийм лам нар эд нар байдаг байсан болов уу?

Б : Өө зөндөө байлгүй яахав. Авгай аваагүй тэр чигээрээ явсан улсууд байж л байна. Зөндөө л хүн байна.

Д : Миний сонсоход нөгөө нууцаар номоо уншаад, хүнд мэдэгдэхгүй гээд харанхуй шөнө мөнөөр л уншдаг байсан гэсэн, тэгдэг байсан юм болов уу?

Б : Тийм тийм, тэр үнэн. Тэр үнэн. Шөнө хаалгаа түгжчихэж, хашааныхаа хаалгыг түгжчихээд гэрийнхээ хаалгыг түгжчихээд л зулаа бариад л сангаа уугиулна. Тэгээд л номоо уншаад суучихна шүү дээ, тэд нар чинь бол. Тэгээд л тэр өдөртөө ямар унших вэ, тэр чинь нэг уншлага гэж байгаа юм. Тэр нь өдөр болгон уншиж байх тийм, багшаасаа авчихсан тийм ном байдаг юм шиг байна лээ. Тэрийгээ бол өдөр болгон уншина. Тэгээд л өнөөхийгөө гүйцээж уншихын тулд тэгээд нөгөө өдрийн хөл, хүн амьтны хөл тасраад ингээд амралтын цаг болохлоор чинь өнөөхийгөө уншаад суудаг байна л даа. Манай энэ Шанхын хүрээнд тэр үед чинь лам нар бас өдрийн хурал гэж өдөр тутам хурдаг байнгын хурал гэж байдаг юм байна. Тэрнийгээ бол ер нь таслаагүй уншиж байсан гэж ерөөсөө л сүм хийдийг сэргээхэд тэгж ярьж байсан шүү. Нэг гэртээ орчихоод л ерөөсөө таслаагүй гэж. Тэгэхээр л мундаг л байхгүй юу. Тэгээд л тэр шашны эдлэлүүд бурхан тахил эд нарыг чинь ер нь тэгээд л нилээн л авч үлдсэн байх. Өөрсдөд нь ч зөндөө л байсан байх. Бурхантай айлууд зөндөө л байдаг юм чинь тийм ээ. Тэр үеийн хийдийн юмнаас авч үлдсэн, нарийн нандин юм авч үлдсэн л юм шиг байгаа юм. Тэгээд л тэр үед чинь одоо ингээд л байгуулахад чинь, тэгээд л нөгөөдүүлийг чинь тал талаасаа авчирахад ингээд бурхан тахилтайгаа л болчихож байгаа юм. Сүйтгэсэн юм бол асар их, тоо томшгүй.

Д : Таныг бага байхад энэ сүм хийд, баруун Шанхын хүрээний туурь энэ тэр байдаг байсан байх даа тэ?

Б : Тийм. Тэр Доод төв гэдэг нь тэр доороо, одоо байгаа хийдээс энэ одоо тэр доод голын зах хавтгай дээр Баруун хүрээ гэдэг нь байсан юм. Тэр нь бол хамгийн том хүрээ нь л дээ. Тэнд болвол хичнээн ч дугана байсан юм. Одоо ингээд л хонь хариулж яваад харахад чинь олон дуганы буйр байгаа юм. Намайг сургуульд суухад тэр хойно нэг гурван суварга ингээд нураагаад хаячихсан, ингээд нэг овойж шовойсон юмнууд байдаг байсан. Тэгээд бусад дуганыг бол ерөнхийд нь ул мөргүй алга болгосон байсан шүү. Аа тэгээд л тэр алтан шармал гуулин бурхнууд энд тэндгүй л хэвтнэ. Ингээд л гар хөлийг нь тастчихсан толгойгы нь яачихсан цавч цохичихсон. Их байдаг байсан намайг бага байхад сургуульд сурч байхад. Энд тэндгүй л хэвтэж байна. Одоо бол ёстой үртэс ч үзэгдэхээ байж. Сая ерэн хэдэн оны үед нэг

бас баахан ухсан байх. Тэгээд янз бүрийн шавар баримал бурхан, бүтэн ч юм байхгүй. Зүгээр нэг ийм жижигхэн уут хийгээд зүүчихдэг, жижигхэн эд нар бүтэн олдсон л юм байна лээ. Одоо тийм мэтийн юмыг бол олсон, тэгэхдээ тэр яаж олдсон бэ гэхдээр тэр дуганыг шатаагаад газар ухаж байгаад булсан юм байна. Тэгээд тэр шатсан нуранги юунаас л улс олж авсан юм шиг байгаа юм. Тэгээд тэрийг нь одоо очоод харахад үнстэй модны хог мого, тэгээд л үнс тэгээд л тэр шавар бурхнууд чинь шатчихсан, одоо нэг ийм шавар байгаа шүү дээ. Будаг нь байхгүй болчихсон янз бүр арай том бурхныг чинь одоо гар хөл, одоо тэгээд янз бүрийн хэсэг мэсэг ингээд л тасарсан бадан мадан ингээд тасарсан иймэрхүү өөдөснүүд л байгаа юм л даа. Тэгээд цөмөөрөнг ингээд үйрүүлээд хэмхчээд гал руу чулуудаад, нүх ухаад л заримыг нь булаад л. Зарим нь ч яахав ингээд гадаа хийсч барьж байгаад л, тэгээд дээгүүр нь шороо бүрхээд л тэгээд л далд орчихсон юм шиг байгаа юм. Тиймэрхүү л. Тэгээд ер нь бол тэр асар их юм сүйтгэсэн. Ном бол одоо ерөөсөө хийсгээд хийсгээд хаячихсан шүү дээ.

Д : Тэр үед хүүхэд төрөхөд нэр эд нар өгөхөд лам эд нарт үзүүлж, одоо нэр авдаг байсан юм болов уу, одоо яадаг байсан юм бол?

Б : Аа авна аа. Бас нэг гайгүй хүнээс л очиж авна шүү дээ. Тэр чинь бас нэг сахил санваартай хуучин лам байсан сайн хүн гэсэн хүнээсээ л авна бас, арай гайгүй л гэсэн хүнээсээ л авна шүү дээ.

Аав ээж 2 болвол авдаг л... магадгүй л байсан байх. Бас тэр болгон хамаагүй өөрснөө өгөхгүй шүү... Ер нь тэгээд тэр гуайгаас л нэр авъя, тэр гуайгаар нэг сан тавиулаад тэр авчихъя. Аа нөгөө хүн хүрч ирээд л сан тавиад, чөлөөтэй гайгүй шиг ажил байхын бол хүрч ирээд л, сан тавиад нэр хайрлачихаад л яваад өгнө. Аа боломгүй шиг байвал гэртээ сан тавиад л нэрийг нь өгөөд л явуулна. Тэгээд л болоо.

Д : Хүн хөдөөллүүлэх одоо нас барахад гээд л бас, зан үйлийг нь алтан сав нээлгэх энэ тэр гээд л тийм юм болдог байсан юм болов уу?

Б : Болно. Болно болно. Тэр бол болно. Нууцаар болвол ерөөсөө тэгээд л. Тэрнийг болвол хаяагүй шүү. Алтан сав нээлгэх тэгээд зүг чиг гаргах, гаргах одоо өдөр судар цаг магий чинь одоо ер нь тэгээд хүнээс л очиж асууна. Тэгээд одоо Шанх руу л очно шүү дээ. Аа яахав хөдөөнийхөө энд байгаа э... Орхныхоо хойд талд бурханч гээд нэг тэр хоёр ламаасаа асуучихаж байсан байх. Аа тэгээд заримдаа Шанх руу явчихна. Тэгээд л байсан. Ер нь тэр болвол тэр алтан сав нээлгэх, тэр янз бүрийн юм болвол ерөөсөө хувь хүн толгой мэдээд, тэгээд тэнд аваачаад оршуулчихна гэх юм бол байхгүй. Заавал нэг тэр нь дээр, тийшээ явсан нь дээр. Заавал асуулттай хариулттай тийм л байсан байх. Ер нь одоо би мэдэхгүй байна даа, нээх тэгэж дур мэдэж яагаагүй байх. Ер нь алтан савыг нээлгэсэн л гэж ярьна шүү. Тэгэж гэнээ л ярьна. Нээдэг улсууд тэнд дотор чинь том хүрээ хийдээс тэр чинь авахуулаад

ер нь тэгээд урд чинь зөндөө л байгаа шүү дээ. Тиймээ. Зарим нь чаддаггүй юм аа гэхэд ер нь ихэнх нь чадаж л байгаа шүү дээ. Тэр бол ер нь тэгээд тасраагүй байх аа.

Д : Хүн хөдөөлүүлэхдээ одоо газар ингэж ухдаг байсан юм уу ер, нь ер нь дээхнэ үе яадаг байсан юм. Ер нь шууд л хөдөө хээр тавьчихдаг байсан юм уу?

Б : Хээр тавьчихна. Ер нь ухдаггүй. Ил л тавчихна. Тэгээд л ил тавьчихаад л.

Д : Хэдий үеэс одоо ингэж яадаг болчихсон юм бол?

Б : Энэ чинь ер нь тэгээд нэг тавин хэдэн оны сүүлч, 60-аад оны үеэс л эхэлсэн байх. Тавин хэдэн оноос ер нь юу яах гээд л, манай энд... чинь бас нэг хүн хөдөөлүүлдэг нэг газар байсан. Тэнд хүртэл хэдэн нүх ухуулаад л, өнөөдүүлдээ хүнээ авчирч хийгээрэй тэгэж л байсан. Тэрэнд чухам юм хийгээгүй. Тэр нүх одоо тэгээд байж л байдаг юм. Тэгээд ер нь тавин хэдэн оноос л эхэлсэн ажил. Тэрнээс өмнө бол ер нь тэгээд л... Намайг сургуульд байх үед бол ер нь л задгай даа. Би чинь 53 онд төгссөн. Бага сургуульд тэр үед ер нь бол ер нь задгай, тэрнээс хойш ер нь тэгээд удалгүй төв газрынх нь бас далд оршуулаад. Хөдөө холхон шиг хүн амьтнаас зайдуухан нэг нь бол ил л тавчихаж байсан. Тийм л байх гэж би бол бодож байна.

Д : Тэр үед чинь хэдэн онд Чойбалсан генерал (маршал) чинь нэг цагаан сарын эхээр больдог чинь, хэдэн оноос билээ?

Б : За тэр чинь одоо 53 он байсан юм уу, 52 бил үү 53 бил үү. Яг цагаан сараар, битүүнд ч нас барсан юм уу.

Д : Харин нэг тийм.

Б : Битүүнд нас барсан. Би л цагаан сар болно гээд харьчихсан байсан. Манай ангийн багш л хойноос очиж намайг авч байсан юм. Цагаан сар болохгүй гээд л болгохгүй гээд л тийм яриа гараад л байсан. Дөнгөж цагаан сар өнгөрсний дараахан намайг авсан юм болов уу, тэр одоо. Яг цагаан сарын өдөр л дагаж л яваагүй юм даа. Цагаан сарын дараахан л явсан байх даа. Тэгээд л багийн хурал хийгээд л, тэр замд нэг багийн хурал хийж байгаа гээд л, тэрүүгээр тойруулаад л багш нар дагуулаад л явж байсан санагдаж байна.

Д : Та бол гэртээ харьчихсан, тэгсэн багш хойноос ирээд авсан?

Б : Тийм багш хойноос ирээд авчихаж байсан.

Д : Аа цагаан сар ерөнхийдөө болгуулахгүй гээд.

Б : Тийм. Тэгээд бүх айл өрхийг цагаан сар болгуулахгүй гээд. Тэгээд тэр үед нь маршал өнгөрчихсөн байсан байхдаа. Тэр хооронд багш ирж авахад бол би аль хэдийнээ ажлаа гүйцээчихсэн айлаа хэсчихсэн, өнгөрсөн байсан байх. Тэрнээс нэг яг цагаан сар хийлгэлгүй намайг аваад явсан бол бас сэтгэлд нилээн юм үлдэх ёстой. Тэгээд тэр үлдээгүй байгаа юм. Зүгээр дагаад явж байсан санагдааг байгаа юм. Тэгэхлээр гайгүй өнгөрсөн... байлгүй.

Д : Бага байхад цагаан сар болоход сайхан уу?

Б : Сайхан л даа одоо ер нь. Тэгээд цагаан сарыг чинь тоолоод хүлээнэ шүү дээ, хоног тоолоод хүлээнэ. Тэгээд ер нь сайхан л даа. Одоогоор сайхан шүү дээ. Одоо ч гэсэн цагаан сар сайхан шүү дээ. Тийм ээ. Тэгээд ер нь монголын уламжлалт үндэсний баяр, ер нь тэгээд наадмаас илүү хамгийн түрүүний баяр байх шүү. Тийм ээ. Наадам бол яахав янз бүрийн үед болдог л байсан. Яахав баярлаж цэнгэж л байгаа юм л даа. Тэгэхдээ энүүн шиг ингэж яг эртнээсээ эхлээд тогтсон өдөр сараараа явдаг баяр бол нэг л байхгүй юу. Аа дээхнэ бол наадам бол, дээхнэ бол долоон хошуу даншиг гэж болж байж. Тэр бол тэдэн сарын тэдний өдөр гэсэн тогтсон юм байхгүй, улирлынхаа байдлыг харж байгаад л зуны дэлгэр сайхан цагт, ер нь намар голдуу байдаг байсан. Аа тэр арван засгийн наадам гэдэг бас тэгэж л байж. Аа юу нь хошуу наадам гэдэг нь бас тэрнийхээ чөлөөт цагийг хараад бас наадам хийдэг л байсан. Тэгэхдээ одоо энэ цагаан сар шиг тэр дээр үеэсээ уламжлаж ирсэн биш юм л даа. Цагаан сар бол дээрээс одоо цагаан сарыг хэдэн оноос эхэлж тэмдэглэсэн юм. Одоо Чингис чинь одоо эхлээд ямар жилийн, юу билээ цагаан сарыг яагаад Бөртэ үжин дээр золголоо гээд ингэдэг биз дээ, мөргөлөө гээд. Тэрнээс л бараг эхтэй байх. Тэр Чингис хамгийн анхлан тэгээгүй бол, тэрнээс өмнө намар хийж байсан гэж ярьж байгаа юм. Тэгэхлээр намар хийж байхад бас л золгож цагаан сар болж л байсан юм. Тэгэхлээр хаврын тэргүүн сарын шинийн нэгэнд хийнэ тэдэг чинь Чингис л анх эхэлсэн юм болов уу гэж бодоод байгаа юм. Тэрнээс өмнө бол тэр намар мамар янз бүрийн цаг улиралд бас хийдэг байснаараа хийж л байна. Тэгээд сүүлд нь Чингис хаврын тэргүүн сарын шинийн нэгэнд л цагаан сарыг одоо энд л хийж бай гэж ингэж тогтоосон юм байх л гэж би бодоод байдаг шүү дээ. Тийм ээ. Тэгээд тэрнээс л хойш одоо ямар ч байсан 800 жил энийг яаж байна. Тийм ээ. Тэгэхлээр ер нь хамгийн том баяр, энэ чинь одоо онд мэнд орсны баяр, ажил амжилтаа тэмдэглэж байгаа, ахан дүүстэй уулзаж учирна, аав ижийдээ очиж золгоно, өргөнө хүндэлнэ. Тэгээд ер нь золгоно гэдэг чинь хүндэлж л яваа үг шүү дээ тийм ээ.

Д : Ёolk гээд энэ баяр одоо хэдийнээс орж ирсэн бол?

Б : Өө энэ чинь бас л тавин хэдэн оны үед орж ирсэн байх тэгээд намайг сургүүльд байхад бас ёolk тоглох нь тоглож л байсан. Багш нар өвгөн болоод л хэдэн арай нэг юу хүүхдүүд нь нөгөөн амьтан баавгай болоод л хэдэн арай нэг юу хүүхдүүд нь нөгөө амьтан баавгай туулай муулай 12 жил болгох шиг. Тэгээд хийдэг л байсан. Уулнаас хуш авчирч, залуу хуш тасдаж ирээд л. Тэгээд чимэглээд л хийнэ ээ. Тавин хэдэн оноос л эхэлсэн. Манай энд л лав тэгэж эхэлсэн.

3 Дайны дараахь үеийн ахуй байдал

Д : Дайны үеэр бол та бол, дайны үед нэг ийм бас дайн болж байна энэ тэр гэж

бага байхад бас тэр мэдрэгдэх үү, том хүмүүс ярьдаг байсан уу?

Б : Би чинь тэгэхэд 41 онд төрсөн гэхлээр чинь, 45 онд дөрвөн настай хүүхэд юугаа мэдэх вэ зүгээр. Харин өнөө нэг тусгаар тогтносныг тунхаглаж монголын бүх ард түмэн гарын үсэг зурлаа гээд л, зурсан гээд л 45 онд, тийм ээ. Тэрнийг харин муухан санадаг юм. Тэгээд улс татаж ирээд одоо би энэнээс арай, тэр бандиас арай бага байж. Энэ одоо зургаатай энэнээс арай л бага байж. Тэгээд улс ирээд л нэг юу яагаад л, тэгээд л эмэгтэйчүүд нь хуруун дээр минь бэх түрхээд л зүгээр ингээд даруулаад байсан санагддаг юм. Тэгээд би өнөөхийг харж их шохоорхож байсан юм байх л даа. Энэ бас дарах гэж байх шиг байна. Бас л хараад байна энэ, бас л ижилхэн дарах гээд байгаа хүн юм энэ тэр гээд л харж байсан нэг тийм юм л санаанд төрдөг юм. Тэгээд ер нь бол яахав дээ юм ховор байсан, Дөчин долоо, найм, есөн он хүртэл чинь тэгээд 50-иад оны үед шахуу ховорхон байсан шүү дээ. Идэж уух юм гурил будаа эд нар чинь ерөнхийдөө тэгээд одоотой адилгүй ховор ховорхон. Гурил авна гэхэд чинь шуудайгаар нь авдаг хүн ер нь ховорхон шүү дээ. Тав арван хилээр л зөөгөөд байна. Ер нь тэгээд тав гурван хилээр л, шуудайгаар өгчих тийм их гурил ч бас хоршоонд байхгүй. Айл болгон л шуудайгаар гурил авна гэх юм бол тэр бол дийлэхгүй л дээ. Тэгээд л яахав таван хил гурил, тэгээд арай чадалтай нь нэг арван хил. Тэгээд будаа нэг хоёр гурван хил. За элсэн сахар бол бараг хэрэглэхгүй, амтлаг нарийн тансаг юм бол тэр болгон хэрэглэж чадахгүй л дээ. Цагаан сарынхаа боовонд хийчихнэ. Зүгээр энгийн үед бол бас боов ч нээх хийгээд байхгүй л дээ. Нэг чадалтайнууд нь хийдэг л байсан байх. Чадал муутай нь бол тэгээд, бол боов хийх чадалгүй шүү дээ. Өнөө мал чинь бол ерөнхийдөө хүн болгонд л цөөхөн. Одоотой адил айл болгон л арав хорь л гэж ярихгүй, хоёр гурван зуугаар нь ярихгүй. Арав хорин малтай л гэнэ. Тэр чинь амьдралд хүрч ядна. Өнөөх дээр чинь албан татвар байна. Аа юу ноогдол, үс ноос хялгас, за тэгээд эвэр туурай үс нэхий цөм тоотой тэр үед бол. Аа тэрнийг чинь гүйцээх гэж хэцүү юм болно доо. Бүгдийг авна. Тэгээд хурга тугалан дээрээс авна даа. Ямааны бүх арьс ишигний арьс хүртэл авна. Бүх л малаас гарч байгаа бүх эдийг бол бараг л цөмөөрөнг нь авна даа. Аа тэгээд тэнд одоо би санаж л байна. Анхдугаар таван жилийн төлөвлөгөө гэдгээр нь юм шиг л байна даа. Юу яасан юм, малтай улс нэг хэсэг юу яагаад. Аа тэр чинь төлөвлөгөө ч биш юм, улсын намын бодлого явагдсан юм. Тэгээд анх эхлээд өнөө ноос ноолуур юундаа арай цөөхөн малтайгууд нь нэрвэгдээд байдаг байсан байхгүй юу. Тэгээд одоо өнөө мах авна бас. Танайх төчнөөн хоньтой, төчнөөн хил хонины мах, төчнөөн үхэртэй, төчнөөн хил үхрийн мах яг тоогор нь толгойд нь тогтоосон юутай тоотой. Өнөөхөөр нь үржүүлээд л нөгөө махаа нэхнэ. Аа ноос ноолуурыг ч ижилхэн. Аа тэгээд өнөөх чинь хүрэхгүй. Тэгээд хүрэхээ байх дээр чинь зэрэг одоо торгоно үгүй бол. Аа

торгоод дахиад дээрээс нь авна. За ингэхдээр чинь зэрэг өнөөдүүл ингээд мөргөлдөөд ирэхлээр зэрэг дахиад нэг хуулийг шинэчлээд эхэлчихнэ. Тэгэхлээр нь яаж байгаа вэ гэхлээр малтай иргэдийг малыг тоолоод ингээд хэд хэд таслаад, хоёр гурав таслаад групп тогтоогоод. Хамгийн дээд талынх нь болвол нэг хүнээс бол хуучин нэг хил ноос авдаг байсан бол хоёр хил болно. Аа дундах нь багасна. Тэрний доод талынх нь арай багасгаад. Аа тэгээд мал махыг бол бас тэгэж тогтооно. За тэгэхдээр чинь зэрэг өнөө олон малтай улс чинь... Өнөө байхгүй юманд чинь юм нэхээд, тэгэхээр чинь хавчигдна шүү дээ. Аа ингээд л тэгээд л ерөнхийдөө тэр нэгдэлд орохын учир шалтгаан бол тэрнээс болоод, тэрнээс болж орж байгаа юм, гол нь малтай улс. Яагаад гэвэл өнөө албан журмыг нь дийлэхээ больсон. Тэгэхлээр ялтай мал, за энэ ялтай малнаас. Ерөөсөө тийм хэллэг гарчихсан байсан “ялтай малнаас салъя. Нэгдэлд оръё” гэсэн тийм хэллэг гарчихсан байсан. Тэгэж л. Тэгээд хамгийн эхнийх нь болохтойгоо зэрэг юу байсан юм, анхдугаар 5 жилийн төлөвлөгөө гэдэг чинь байна шүү дээ. Энэ жил манайх таван эм хонь байна тийм ээ. За ганцхан хонин дээр жишье л дээ тийм ээ. Таван эм хонь хавар хургална, таван хурга гарна тийм ээ. Аа ингээд арван хоньтой болно зөв үү. Аа тэгэхдээр зэрэг арван хонины. Ноднин намар дөхөхөд чинь намарт ордог, 9 сарын 1-нд тоолдог байсан. Тэгээд тооны байсан малыг хойтон нь ноогдол авахдаа төлтэй нь хамт ингэж авна. Тэгээд нөгөө жижгүүд нь ингээд сүйрчихгүй юу. Тэгээд арай олон малтай, арай чадалтайгууд нь болохлоороо бас тэрнийгээ даадаг байхгүй юу. Тэгээд даагаад нөгөө мал бие чинь бүтэн даагаад яваад байтал, өнөөдүүл нь чирэгдэхээрээ “Энэ муусайн баячууд ерөөсөө болохгүй нь. Эднийг гүйцээ” Тэгээд групп тогтоогоод тэгээд ялтай мал болчихгүй юу. Тэгээд ялтай мал болоод, тэгээд өнөөхөөсөө хагацахын тулд, за тэгээд нэгдэлжих хөдөлгөөн өрнүүлээд, төр засгаас одоо нам засгаас нэгдэлжих хөдөлгөөн өрнүүлээд. Тэгэхдээр чинь зэрэг орох нь орно орохгүй нь... Уг нь сайн дурын үндсэн дээр гэж лоозогноод байгаа юм. Тэгэхдээр зэрэг сайн дурын үндсэн дээр юм бол орохгүй болохлоор хавчаад байгаа юм. За тэгэхлээр өнөө малын, өнөө ашиг шимийг өгөх ажил дээр чинь тэгээд ерөнхийдөө ноосон дээрээ ял болж байгаа юм. Жишээ л татахад одоо манайх, өөрөө амьд жишээ бол манайх байгаа юм. Манай эмээ бол ихээ малтай овоо малтай айл байсан, тэгээд ноос дутчихгүй юу. Нөгөө ноос нь яагаад ч хүрдэггүй. Аа ингээд шүүхээр орно. Шүүхэд дуудагдаад одоо шийтгэнэ дээ. Тэгээд торгоод тэгээд дахиад өнөө дутуу ноосыг олж өг. Тэрний татвар гэнэ ээ дээ. Ингээд олж өгөхөөр болоод. Аа тэгээд гурван азарга адуу байсан, тэрнээс нэг азаргыг нь лав ноосонд өгсөн.

Д : Аа тэгшитгээд тийм ээ.

Б : Тэгшитгэж байгаа юм биш. Өнөө ноосонд адуугаа арван хил ноос нэг гүү,

тарган гүү тэгээд арван хил ноос тохоод ирнэ. Тэгээд уургаа барьж очоод нэг гүү барьж өгнө. Ингэж байгаад нэг азарга адуугаа дуусгаж байсан юм. Иймэрхүү л жишээтэй. Тэгээд л өнөө ялтай мал болно. Тэгээд манай Шанхад чинь нэгдэл бас байгуулагдаж өгдөггүй ээ. Өнөө эмээ чинь одоо энэ одоо энийг нэг засаг төрд нь өгье зүгээр, больё энийг одоо юүхэв зүгээр бушуухан тэр засагт нь өгчихөөд нэг яс амрая гээд. Ингээд Шанхад нэгдэл байгуулагдаж... тэгэхлээр Хужиргад байгуулагдахна байгуулагдахна гээд. Өө тэгвэл тэр Хужирт луу чинь орьё, тэр нэгдэлд нь л орьё. Ингээд Хужирт луу орохоор болсон чинь нөгөө сумын захиргаанаас зөвшөөрдөггүй. Ингээд тарчилчихна. За тэгээд сүүлд нь яахав нэг юм нэгдэл байгуулагдаж, 56 онд нэг нэгдэл байгуулагдаж өнөө нэг хэдэн малын чинь яс амарч байгаа юм. Тийм л ажил болсон. Тэр эхний тэр байхгүй малд төдий болно гэж... өгдөг юу бол бас аюултай. Дарааны тэр групп бас аюултай. Ерөөсөө л аюулгүй юм байгаагүй. Ерөөсөө тэгээд ер нь туйлдуулаад л. Аа тэгээд түүхий эдийн үнэ бас их муу л даа. Ер нь тэр тавин хэдэн онд хил нь бол ер нь гурав дөрвөн цаас байсан юм уу, одоо би сайн мэдэхгүй юм зүгээр. Нилээн сүүлд жаран хэдэн оны үеэр есөн цаас болсон байх. Тэгэхлээр тавин хэдэн онд бол юмгүй л байсан. Ноос ноолуур эд нар чинь юмгүй шүү дээ, мах ч гэсэн өнөө албан журмаар авч байгаа юм чинь. Албан журмын ноогдол гэж бүр нэртэй бүр тэр чинь өөрөө. Бичгэн дээрээ тийм нэртэй албан журмын ноогдол. Тэр чинь ер нь тэгээд сүрхий л дээ. Тэр чинь сүүлдээ нэгдэл нийгэм болоод л, мал чинь ч яахав тодорхой тооны тоо хэмжээний малтай тэгээд нэгдэл бол хангайд тавь, говьд далан тав бил үү, завсрын бүст далан тав бил үү. Хангайд тавь байсан байх. Өрхөд нэг тийм малын юу гарсан шүү дээ, жаран хэдэн онд. Тэгэхэд л манай САА чинь өнөө улсын САА бас явж, нэгдэл биш. Тийм учраас нэгдэл САА-н ажилчин малчин ч бай нийт л харьяалагдаж байгаа арван зургаан толгой ноогдно. Тэгээд тэрнээс илүү гарвал тэгээд янз бүрийн юм авна. Үгүй бол тэр санд тушаана иймэрхүү чигтэй. Нээх тушааж бариад ч байгаагүй байх аа даа. Тэгэхдээ яахав тэгээд улсад хүн чинь амьд хүн аргатай, бас аргалаад дарах барих тийм ээ. Нэг хашаа хороонд ч хийчэх ч юм уу, нуучих нөгөө кинон дээр модоо чирээд л ирдэг шүү дээ. Тэрнээс л үүдэлтэй юм шүү дээ. Ерөөсөө тийм л ажил. Тэрнээс зүгээр байгаа малыг зүгээр тоолоод л явчихдаг байвал юу гэж тэрнийг дараад л хүн амьтнаас нуугаад ингэж явхав дээ. Тэгээд тэр чинь хэрвээ баригдвал шийтгэх гээд л торгуулна, шоронд орно, тэгээд юм юмтай л даа. Тийм л байж. Тэгээд сүүл хэрдээ ч яахав дээ, тэгээд жаран хэдэн онд намайг одоо том болчихсон ажиллаж байхад бол түүхий эдийн үнэ арай өсөх нь өсчихсөн л байсан. Тэгэхдээ юмгүй л дээ. Хил ноолуур нэгдүгээр ноолуур нэг есөн цаас хэдэн мөнгө, үнэтэй болж байна гэж ярьж байсан юм. Есөн цаас гэдэг чинь нэг тэр үеэр бол нэг, дугуй булантай цай арай авч чадахгүй. Дугуй булантай цай

арван цаас тийм л байсан. За яахав нэг есөн хил гурил авах юм. Гурил болвол нэг нэг төгрөг байсан. Тэгээд ер нь юмгүй л дээ.

Тэгээд түүхий эд ерөөсөө хойшоо урагшаа хил руугээ ээлжлээд л гараад байх болж. За яахав заримдаа гайгүй гарч байгаа байх урагшаа. Хойшоо бол бас түүхий эд бол бас ч тийм хөөрхөн сайхан (ашигтай) явуулчаагүй байх гэж би боддог юм. Ер нь хамгийн хямд үнээр одоо бас... нэг хавсрага түүхий эдийн бааз байсан юм болов уу гэж би одоо боддог шүү их дээ. Түүнээс биш тэр нээх. За яахав ээ тэтгэх нь тэтгэсэн социализм бол, бас ч соёлжуулаад монгол орныг соёлжуулсан л даа. Соёлжихын хувьд бол сайн соёлжсон. их Ер нь гайгүй. Тэгэхдээ бас тэгшхэн юм болгон дээр тэгшхэн байгаагүй юм. Манайхан л байхгүй юу даа, ээ дээ бас хэдийний тийм байсан.

4 Цэргийн амьдрал

Б :Тэгээд би 62 онд цэрэгт яваад тэгээд намар нь энэ вьетнамуудад нэг бэлгийн мал гэж өгсөн юм, хонь. Тэгээд явсан юмаа намар. Манийг явахад чинь бас яахав дээ бас, армийн улс төрийн газар, тэгээд л армийн удирдлага штабаас янз бүрийн үүрэг даалгавар өгөөд л санамж сэрэмж авахуулаад л. Тэр үед бас нөгөө хятдын улаан хувьсгал гэдэг бас эхэлчихсэн байсан байх. “Тэгээд ер нь та нар сонор сэрэмжтэй яв”. Аа тэгээд бас дээр нь бас хятад энэтхэг хоёр байлдаж байгаа юм. Тийм үе таарсан. “Та нар одоо хамаагүй явж болохгүй, сонор сэрэмжтэй яв” энэ тэр л гэж захиж л байсан. “Ер нь бол хятад орон бол хөгжлөөр их дорой, их бүдүүлэг байгаа шүү, та нар. Та нар бол тэнд соёлыг л түгээж яваа улс” гэж ингэж захиж л байсан л даа. Тэгээд үнэндээ бас ямар бид нар ямар тэр амьдрал дундуур орох биш, төмөр замаар л ингээд хонь аччихсан таваарын вагонд суучихсан л тэр тэр гээд л хүрч байгаа юм чинь. Тэгээд амьдралыг бол яаж мэдэхэв дээ,мэдэхгүй шүү дээ. Тэгээд яахав тэр юм чинь нэг юмны зах бол бас захаасаа харагдна шүү дээ. Тэгээд нэг буудал дээр буучихсан байхад чинь. Эрээн дээр л анх эхлээд очиход чинь нэг залуу хүрээд ирж байгаа юм. Цагдаа юм л даа, тэгээд өнөөхтэй жаахан юм ярьсан. Тэр бол “би монгол хүн”. Хятад уу гэсэн чинь, “үгүй ээ би монгол хүн, тэгээд намайг Намсрай гэдэг би монгол хүн”. Жинхэнэ үндэсний үзэлтэй эр байх гэж байгаа юм л даа тийм ээ. Тэгээд цаана нь тэр юу, бас цаана нь нэг Зинэн гэдэг нэг буудал дээр очиж нөгөө малаа вогоноо замаа сольсон. Тэрэн дээр байж байхад биднүүд чинь нэг цэрэг ногоон комбинзонтой, одоо хуучнаар терминал?, терминал нь арай биш танк ногоон гэж байсан юм. Хоёр төрлийн материал байсан юм л даа тэр үед. Тийм комбинзонтой байхдаа нөгөө хүмүүс чинь ингээд байж байтал, бас нэг 2 өвөр монгол хүрээд ирдэг юм. Тэр миний комбинзонд шунаж байна гэдэг жигтэйхэн. Жаахан байж байгаад л, яасан энэ бас сайн... бөс вэ гээд л. Тэгээд ерөнхийдөө тэр өмссөн зүүсэн энэ тэр нь бол ер нь сүрхий л дээ.

Ер нь хятад хүн гэдэг чинь юмыг ачаа барааг зөөхдөө дандаа мөрөн дээрээ шүү дээ. Үүрнэ ингээд барьна гэж байхгүй. Дандаа л мөрөн дээрээ ингээд л дамнуурга хийчихсэн. Ер нь хоёр мөр бол нөхөөсгүй хувьтай мөртэй хятад бол байгаагүй. Шийдэв л гэж. Алгадаад л гүйгээд байна. Арав, хорь, гуч, дөч ч байдаг юм уу? Тэр нэг хятад хүн чинь нэг формтой байсан шүү дээ.

Д : Нэг цэнхэр?

Б : Хөх даалимбан өмд цамцтай. Өөр хувцас өмсгөл нээх байхгүй байсан юм байлгүй. Нэг тийм л юм байсан юм. Тийм л байдаг байсан. Ер нь тэгээд ядмаг байсан. Тэгээд одоо тэр төмөр замын буудалд зогсоол дээр чинь, зогсчихоод л бас мал хуйгаа услана. Худгаас хувингаар ус зөөнө. Өнөөхөд чинь бас тэндээс нь хоёр гурван хүн хүч гаргаад бас туслалцуулна. Олон вагоноос нөгөө ус зөөлцнө. Тэгээд л харж байхад чинь ер нь өмссөн зүүсэн талаар нилээн ядмаг талдаа. Аа тэгээд нөгөө консерв. Биднүүд хоол унд бол хуурай хэрэглэлтэй, худгаас авчирсан усаа уугаад л цэргийн хүн чинь одоо яахав дээ. Хуурай хэрэглэл идчихнэ. Консерв боов моов тийм юм л хуурай хэрэглэл тавьчихсан. Тэгээд өнөө консерво идчихээд л өнөө лаазаа замын буудал дээр чулуудчихаж байгаа юм л даа, зогсоол дээр нь. Аа тэгээд л яг харж байхад, хэн тэр лаазыг харнав тэр хүн бол авахгүй л тал гэж байхгүй. Аа нэг өвс хонинд өгдөг өвс боосон прессний төмөр. Аа тэрийг ингээд л гаргаад чулуудчихна. Хэн л тааралдна шүүрч аваад л яваад өгнө. Тэрнийг бол дээгүүр нь алхаад юм уу хажуу тийш нь ингэчихээд явна гэсэн ойлголт байхгүй. Тэр хэрэг л болдог биз тийм ээ. Хэрэг болдог учраас л авч байгаа юм. Юм ховор л байна гэсэн үг. Тийм л байх. Тэгдэг л байсан даа. Бид нар тэр хятдын цаад Дусянь гэдэг дээр очиж хонио тушаачихаад л тэгээд л буцаж ирсэн. Буцаад наашаа 11 сарын 7-нд тэр Ухань гэж нээх л айхтар том хот байгаа болтой. Тэрний дундаар л захаар нь явж байгаа юм уу. Тэгээд одоо манайхан чинь октябрийн баярыг чинь туг лоозон, байшин болгон л тугтай байна шүү дээ. Тэгээд тийм байдаг юм байх гээд тэр хотыг харж явтал ерөөсөө ганц туг л харагдахгүй юм. Тэгээд тэр бас юутай л бас жинхэнэ улаан улс шүү дээ тийм ээ. Тэгэхэд чинь тийм туг муггүй ерөөсөө харагдахгүй л юм байна лээ, октябрийн баяраар. Ер нь л ядуу байсан. Одоо бол энэ кино минон дээрээс харж байхад хачин юм билээ. Тэр Бээжинд нэг ирэхдээ нэг гурав хоносон. Тэр “Энхтайван” зочид буудал гээд арван хэдэн давхар барилга байдаг, арван нэг хоёр давхар барилга. Тэрүүнд нэг гурав хоноод, тэр хааны өвлийн ордон, зоопарк энэ тэрийг үзсэн юмаа. Нэг өдөр нэг дэлгүүрээр, уул нь зах л байсан юм шиг байна лээ л дээ. Нүхний дэлгүүр л гэж ярьдаг юм гэж байсан, үргэлжилсэн юм. Доогуураа бол хана туурга байхгүй, бараг манай хархорины зах дагуу шиг шахуу юм. Арай үгүй шиг л байгаадаа. Нэг тийм юм руу орчихсон явж явж л, аль нэг талаараа хашаа л хамаагүй гарна, ингэж чөлөөтэй хаалганууд гэж байхгүй. Тийм юмаар нэг

өдөр тэнэж байсан. Тэгээд л харж байхад ер нь бээжиндээ бол бас арай дээр хувцас хунар, тэр тэгээд хөдөө тал руугаа бол луг л даа тэгээд (хэцүү). Тэр чинь нөгөө намар ургац хурааж явсан цаг, өвөл хурааж байгаа юм шиг байгаа юм. Өнөө гар тэрэгнүүдтэй, өнөөх дээрээ нэвсийтэл ингээд аччихсан. Тэгээд ингээд л цуваад л нэг тэргээ чирээд явж байгаа юм. Манайхан нэг үхэр тэргэ хөллөөд ингээд юу ячихаад ингээд цуваад явдаг шүү дээ. Яг л тэрүүн шиг. Тэгээд л өнөөх чинь цуваад, дугуй нь тачигнаад л өнөөхийгөө тэгээд л хүлээгээд л зогсно. Тийм л байдаг юм.

Д : Хэдий хэмжээний хоньтой байсан бэ? Хэдэн толгойны?

Б : Аа нэг мянган. Манай нутгийн нэг мянган толгой хүргэсэн байх. Нэг вагон яшикэнд л нэг далан хоёроор л, зарим нь далан гурав энэ тэр гэж нэг яшикэнд хийгээд л. Хоёр хаалганы түгжээгээр нь ингээд сараалж хийгээд л, хоёр тал руу нь хонио хийгээд л. Тэр дундах юунд нь өвс ингээд таазанд тултал нь, хоёр талд нь юу хийгээд онгоц тавиад л, тэгээд өнөө өвсөн дээрээ л амьдарч байгаа юм даа. Тэгээд яахав дээ шөнө унтахдаа хаалгаа хаачихаад л унтаад өгнө. Өдөр нь болвол залуу ч байж, юм ч үзэх сонирхолтой тэр дотор сууна гэсэн юм байхгүй ээ. Хаалга өвсөн дээр нь цонх онгойлгочоод тэн дэр гараад зогсчихно. Тэгээд л юм хараад л энд тэндэх үзээгүй газар орны сонин байгаль зайгаль, тэгээд хот орон суурин хүмүүсийн аж амьдрал тийм л юм харж суух юм чинь. Бараг гэгээ орсноос хойш л харанхуй болтол, тэгээд л нөгөө хониндоо нөгөө өвсийг нь цагчихаад л тэгээд л тэрнийг л харж явах. Тиймэрхүү л явсан даа.

Д : Хэдэн хүн явсан юм бэ?

Б : Хорин хэдэн хүн. Ер нь тэгээд дарга цэрэг нийлээд гуч орчим байх.

Д : Өө за за.

Б : Нэг штаб нэг цуваа л явж байгаа юм л даа. Урд жил нь бас нэг хүргэсэн юм гэнэ лээ. Юу, мал. Хоёр дах жилд нь биднүүд явсан байхгүй. Тэр хэдэн жил ч явсан юм мэдэхгүй. Хэд хэд хүргэлээ. Жилийн хэд. Юу, Цэдэнбал дарга вьетнамд айлчлаад зуун мянган хонь бэлэглэсэн юм. Тэгээд тэрнийг л хүргэж өгч байгаа юм.

Д : Тэр ямар учиртай хонь вэ? Яах учиртай хонь байсан юм?

Б : Зүгээр өсгөх, мал болгох. Тийм л учиртай хонь.

Д : Вьетнамд та тэгээд хятад нутгаар дамжаад Вьетнам орсон байх нь байна шүү дээ?

Б : Вьетнам ороогүй. Манайхаар бол одоо хятдын Замын-Үүд юм даа тэр. Тэр хилийн наана тэр... Тэнд би хүлээлгэж өгөөд л буцсан. Тэр яагаад вэ гэхлээр урд жил нь би цэрэгт яваагүй байсан байхгүй юу. Тэгсэн манай аав багийн ахлах ухуулагч, багийн сонинг тараана. Тэгээд баахан сонин ирнэ л дээ, тэр чинь тэгээд тийм ээ. Намын “Үнэн”-гээс авахуулаад “Хөдөлмөр” “Залуучуудын үнэн”. Аа тэгээд өвөрхангайн “Хөдөлмөрийн төлөө” ингээд л

баахан сонингууд. Өнөөхийг чинь би уншиж өгнө дөө. Тэгсэн нэг сонин дээр, америкийн ямар ч сонинд ч билээ монголын зуун мянган цэрэг Вьетнамд орж ирлээ гээд бичсэн байна. Бичжээ. Тэр нэг тийм юм дөрөвдүгээр нүүрэнд, үгүй энэ нэг хөрөнгөтөн улс гэдэг ерөөсөө янзын хүүрнүүд юмаа ёстой нэг, дандаа худлаа юм бичиж байх юм. Тэрэн дээр, гэртээ хүүхдүүдтэй л одоо үеийнхэнтэйгээ яриад тэгэж бичсэн байна ингэж бичсэн байна. Тэгсэн чинь тэр сүүлд ойлгохноо юу юм. Зуун мянган хонь вьетнамд хүргэж өгөхөөр болсныг зуун мянган цэрэг гэж даваадуулж бичээд. Уул нь цэрэг хувцастай цэргүүд хүргэж өгсөн юм байна, тэр хонийг. Цэрэг хувцастайгаа явж хүргэж өгсөн юм. Тэгээд манай цэргийг харчихаад “Өө өнөө зуун мянган цэрэг гэдэг нь энэ байх нь дээ” гэж бичихгүй юу. Тэгээд даваадуулах нь даваадуулсан. Тэгэхдээ миний хувьд. Тэгээд тэрнээс хойш хойтон нь болох дээр зэрэг, биднүүд чинь бас тийм ийм цагаан даавуугаар оёсон ийм тонгороотой цагаан малгай өмсүүлчихээд, тэгээд цэргийг л нууж байгаа юм биз дээ, ухаан нь. Тэгээд бусад хувцас бас юу яагаагүй тэр чинь нээх, сүрхий яасан юм байхгүй. Бусад нь хэвээрээ тэгээд. Мэдэгдэлгүй яахав дээ. Тэгээд хөдөө аж ахуйн сургуулийн оюутан гэж хэлээрэй гээд, ингээд явсан юм. Тэгээд ерөнхийдөө нууцалсан ухаантай явж байгаа нь тэр. Тэгээд цаашаа өнөөхөөс болоод, бас өнөө цэрэг оруулна гэж бас бичигднэ гэхээс айсан юм байгаа биз. Тэгээд ороогүй наад хил дээрээс нь өгчихөөд буцсан байхгүй юу. Тэгээд тэр зуун мянган цэргийг л лав тэр санаанаас гардаггүй юм, Зуун мянган цэргийн нэг нь болж явж.

Д : Тийм байна. Их сонин юм байна. Тэр үед чинь хятдуудтай бас гайгүй харьцаатай байсан байх даа?

Б : Гайгүй, тэгээд өнөө нэг бас нэг жаахан ам муруйчихсан, эхэлчихсэн байсан. Ам муруйгаад эхэлчихсэн. Бас нэг үзэл нь нэг айгаад. Аа бас нээх ч лутгүй зүгээр. Тэгээд л тэр үед чинь нөгөө хятад, барилга дээр байсан хятад ажилчид эд нарыг явуулна, буцаагаад тэгээд л байсан үе л дээ. Ер нь тэгээд жаахан эвгүй болчихсон үе юм. “Хай Цэдэнбал муу байна аа, муу байна аа” зарим хятдууд санаа алдаад тэгэж л байдаг сан. Цэрэг дээрээ бас нэг арматур энэ тэр дээр нэг хоёр гурван хятад цөөхөн хугацаагаар л хэд хоногоор л ажил нь бүтэхгүй авчирч хийлгэж байсан юм болов уу даа. Тэгэж л байдагсан. “Аа Цэдэнбал сайн, Мао муу” гээд л биднүүд бас тэгэж л. Тэгээд тэрчээ биднүүдтэй ажиллаж байсан тэр настайвтар хижээлдүү дөч тавиад л насны улс байхдаа, хөгшин улс л байх шиг байдаг байсан. Нэг л дөч тавь хавьцааны юм байсан юм байгаа биз. Хөдөлмөрийн насны тийм л улс байсан. Тэднүүд чинь уурлаад л сүйд болохгүй. Тэгэж л байдагсан.

Д : Нэг сайн үедээ чинь бүр Мао чинь, бүр дуу муугий нь дуулдаг байсан гэсэн тийм ээ.

Б : Өө сургуулийн концерт монцертон дээр чинь дуулна. “Дорно зүгээс наран

мандлаа. Хятадд Мао Зе Дун төрлөө” гээд л хангинуулж өгнө шүү дээ. Тэр бол ер нь тэгээд дуулж л байдаг дууны нэг концерт... . Одоо хүүхдийн концерт болохлоор чинь янз бүрийн янаг амрагийн хайрын дуу бол дуулахгүй. Тэгээд өөр л дуу дуулна. Тэгэхлээр л тэр нөгөө улс төрийн Ленин багш, эцэг Чойбалсан ч гэж байх шиг тиймэрхүү л дуунууд. Шүлэг ч байсан тиймэрхүү шүлэг уншина. За нэг тиймэрхүү дээ ер нь. Одоо чинь бол хүүхдүүд цэцэрлэгийн хүүхэд ч хайрын дуу дуулаад л тийм ээ.

Д : Та хотод байхдаа гандангаар орж байсан уу, орж үзсэн үү?

Б : Үзсэн үзсэн. Цэрэг байхдаа бол тэр гайгүй гандангаар орж гүйнэ. Манай үеийн чинь цэрэг бас нэг задгайдуухан, тийм танхайвтар байсан юм. Миний үеийнхэн чинь. Манай батальон бас нэг тийм нилээн танхай болчихсон анги байсан юм. Зүгээр зодоон цохион байгаагүй юм миний үед. Бие биенээ дээрэлхнэ барьна гэж байхгүй. Тэгээд л гадуур тэнээд л алга болчихдог, нэг тийм өвчтэй. Тиймэрхүү л байсан юм. Тэгээд л бас л тэр мэрийн л нэг болоод л, гадагшаа гараад л, бараг жаахан уйдаад л гадагшаа гараад л. Хагас бүтэн сайнаар энэ тэр. Заримдаа ажлаа пялна аа бас. Тэгээд алга болчихно. Тэгэхдээ орой нь ирж хононо. Аа нэг хагас бүтэн сайн өдөр бол яахав бас нэг таньдаг айлдаа хоновол нэг хоночихоод л. Тэгээд хүрээд ирнэ. Тэгээд нээх хол явахгүй л дээ тэр. Хотоор бол... хот ч одоог бодвол сийрэгхэн ч амар ч байж. Хааяадаа ордог дэлгүүрүүдтэй. Аа өнөөхөөрөө орж жаахан юм хум нүдээ хужирлана. Цэргийн хүн чинь аваад байх ч юм юу байхав. Хааяа нэг чихэр жимсхэн. Янз бүрийн архи дарс ч тэр үед уух биш, гайгүй л дээ. Пүүшиг авч татаж нээх гангарах гээд л гол нь. Тэр үед бас тамхи татдаг л үе байсан юм. Тэр хятад руу явж байж л бас нэг эх суурийг нь тавьчихсан юм. Бага байхдаа нэг саваагүйтэж аавынхаа тамхинаас нууж авч татдаг, хонин дээр татдаг л байсан. Сүүлдээ хаячихаад тэгээд цэрэг явсан. Татдаггүй явсан чинь өдрийн нэг пүүшиг нормонд өгдөг байхгүй юу, татдаг татдаггүй. Өнөөхийг нь нөгөө хятдуудад гайхуулж байгаа гэж зууж вагоны аман дээр, яшикны аман дээр зогсчихоод. Тэгээд хүн иртэл тааралдахаар өгнө. Өө чухам хятад чинь өнөө пүүшиг байхгүй. Дандаа янжуур. Энэ пүүшиг чинь болвол ерөөсөө юу юм шүү дээ, оросын л юм байна лээ шүү дээ. Тэгээд ер нь бусад оронд мэдэхгүй. Тэгээд л өнөөхийгөө өнөө, хүүхэн ч байсан дуудаад л май гэж өгнө, нэг хүн ч явж байсан май гээд л өгнө. Аа өнөөдүүл чинь сонирхоод л ингэж шагайж хараад л, нүх рүү нь хараад л, тэгээд аваад л баярлаад л. Тэгэж байгаад бас нэг жаахан морио унах тал руугаа орж. Тэгээд сүүлд ч одоо яахав дээ, цэргийн улс чинь татдаггүй байхад татдаг бас байх... . Бие биенийгээ дуудаад л “чи тамхи тат май май” гээд л. Тэгээд өнөө өвлийн хүйтэнд чинь газар шорооны ажил хийж байгаа, бас дулаацах байр нэртэй юм байх. Өнөөдхдөө ороод суухдаар “чи энэнээс тат” гээд. Тэгээд дэмий яриад суухаар, өнөө л дулаацахын юунд өнөөхөөсөө ганц нэг сорж

байгаад тэгээд ерөнхийдөө бас л тамхидаад ирж байгаа юм, тэр чинь тэгэж л.

Д : Тамхи одоо оросоос орж ирдэг байсан уу? өнөө дүнсэн тамхи бол?

Б : Тэгнэ. Оросоос л орж ирнэ. Тавин хэд, тавиад оны үед хятадас дүнсэн тамхи гэж орж ирдэг байсан. Тэр нь ногоон дүнс, тэр ногоон өнгөтэй их тостой тийм дүнс байсан. Тэгээд л нөгөө гадуурх боодлынхоо цаасыг, доторх гялгар цаас эд нараа нэвтэлчихсэн тос, тийм тамхи ирдэг байсан юм. Дээр үеийн бүүр хууччуул нь болохлоороо, их дээр үеийн нь хятад дүнс гэж бас сонирхож авна. Тэгээд нилээн тийм нягтдуу тослогтой юм болоод чимхэхэд нягтарчихдаг, тийм л тамхи байсан санагдаж байна. За татдаг л байсан байх. Зарим нь болохлоор ханиалгадаг гээд улаан тамхиа татна. Тэгээд ерөнхийдөө өнөө хятад дүнснээс хөндийрөөд, бас нилээн хэдэн жил болчихсон юм шиг байгаа юм. Тэгээд сүүлд өнөө 49 онд чинь өнөө ардчилсан улс гэж хувьсгалт улс болоод хятад чинь. Тэгээд манай хоёр сайн болоод. Сүүлдээ худалдааны арилжаа янз бүрийн юм хөгжөөд ирэхдээрээ, худалдааны арилжаа болох дээрээ нөгөө тамхи мамхи янз бүрийн бараа хятад бараа их орж ирж байгаа юм, тэр үеэс чинь. Тэгээд л зөндөө хятад бараагаар л бас хангагдсан даа. Хятад торго дурдан гээд л авгай хүүхэд чинь хятад торго дурдангаар гоёно. Тэгээд ерөнхийдөө хятдын торго дурдан эд нар нь бол оросынхоос илүү чанартай гэж ярьдаг л байсан шүү дээ. Бид нар бол ямар тэрнийг мэдэх биш. Чанартай хятдын юм сайхан гэж л ярих. Түрүүний хуучин гээд бас л сэтгэл дундуур л ярих. Сүүл хэрдээ одоо бол ер нь оросын юм л чанартай шүү дээ тийм ээ.

Д : Тэгэж ярьдаг бас тийм.

Б : Тэгээд төмөр нь л гэхэд хятад төмөр бол ер нь тэгэхийгээд хугарах талдаа, хат муутай нэг тиймэрхүү л төмөр. Тэгээд л орос төмөр бол хат сайтай, ган ихтэй тийм л төмөр байдаг юм байна. Орос төмөр сайн гэж л байдаг, тийм л байдаг байсан юм.

Д : Та Гандан хийдэд хотод ороход ямархуу байсан та, ямархуу байсан бол. Тэр үед чинь одоо хурал ном хурж байсан уу, тэр үед таныг байхад?

Б : Хуралгүй яахав. Одоогийн яг л энэ шүү дээ. Энэ л маягаараа, ерөөсөө л энэ маягаараа. Аа яахав сонирхох журмаар л орох юм даа. Мөргөж бариад явахаа ч мэддэггүй, залуу ч байж. Бас нэг шашин хэрэггүй гэсэн юм энэ дотор орчихсон тэр чинь. бас их сэхүүн маягтай. Тэгээд яахав нэг орж үзчихээд л, тэгээд л тиймэрхүү л явж дээ. Ер нь одооны л одоо энэ байгаа, ер нь энэ л байгаа.

Д : Залуу, настай хүмүүс хурж байсан болов уу, залуу хүмүүс байсан болов уу тэр үед?

Б : Шашны сургууль байгуулагдчихсан байсан.

Д : Өө за.

Б : Тэгээд шашны залуу сурагчид байсан, тэднүүд чинь ордог л байсан. Настай хүмүүс нилээн байсан шүү ер нь, ер нь нилээн түлхүү. Настай улсууд л ер нь байсан. Тэгээд сүүлдээ л тэр шашны сургууль байгуулагдчихсан, залуучууд орж эхэлсэн байх, шашны сургуульд сурдаг юм байна гээд л. Чухам хэдэн онд ч байгуулагдсан юм одоо мэдэхгүй зүгээр. Шашны сургуульд сурдаг гээд л залуухан лам зөндөө таардаг. Тийм л байсан л даа.

Д : Тэр залуучууд бол гадуур бол лам хувцастайгаа явах уу, эсвэл зүгээр энгийн хувцастай л явах уу?

Б : Заримдаа л лам хувцастайгаа явдаг л байсан шүү дээ, тэр чинь одоо. Лам хувцастай явахад нь лам байна гэж мэдэхээс, энгийн хувцастай яваагийг нь бол юугаа мэдэх вэ. Өмсдөг л байсан байлгүй.

Д : Далай лам анх монголд айлчилж байхад та тэр талаар мэдсэн үү?

Б : Аа сураг л дуулсан юм. Тэгэхэд чинь одоо хөдөө ч байсан даа ер нь тэгээд. Анх байтугай сүүлийнхэнд нь ч одоо би ер нь очиж үзээгүй шүү дээ. Телевизээр л харж байхад.

Д : Өвөр монголчууд ер нь монголд ямархуу байсан бол, таныг тэгээд л явж байхад?

Б : Ер нь их элэгтэй. Их элэгтэй монголд, их элэгтэй юм шиг байдаг юм. Тэгээд би монгол л гээд өөдөөс дайраад байхаас. Ер нь элэгтэй юм шиг байна лээ, тэр олон хүнтэй уулзсан ер нь элэгтэй шүү.

Д : Таны үед бол өвөр монголын талаар ямархуу ойлголттой байсан юм бэ, манайхан ер нь?

Б : Ер нь одоо Өвөр монгол одоо яахав дээ манай монголчууд, нэг тасархай нэг хэсэг нь өвөр монгол л гэж ярьдаг ойлголт байхаас биш. Аа дараа нь яахав өнөө соёлын хувьсгал болоод л монголчуудыг их хавчиж гэнэ, их сүйд хийдэг нь байх л гэж ярьдаг бичдэг л байсан. Тэр ч үнэн ч байх. Бүр роман хүртэл гарч байв. “Гишгэх газаргүй хөл” гэж хэний зохиолчынх бил ээ. Нэг тийм роман эд нар гарсан юм шүү. Өвөр монголын нэг сэхээтэн хүн... янз бүрийн нөгөө хэлмэгдэлтэнд орж тэгээд гадаадад гараад л, сүүлд нь буцаж ирж байгаа билүү дээ, нэг тийм роман байсан юм. Тэр манай монголчуудын, наана говьд гэсэн биш байгаа даа. Тийм “Гишгэх газаргүй хөл” гэж ном далаад оны үед гарсан байсан юм аа. Тэгээд уншиж л байсан одоо мартчихаж. Манай нэг, би чинь гурилын үйлдвэрийн ажилчин байсан. Тэгээд тэрүүгээр ортол нэг залуу ном уншаад сууж байна. Манай оны цэрэг, бас нэг мастер хийдэг өнөөх өрөөндөө сууж байна. Ном уншаад сууж байна, өнөөх маань. Ямар ном вэ гээд үзсэн чинь тэр ном. Тэгэхдээр нь булааж аваад “Хөөе чи наад ном, би уншиж байна” “Үгүй үгүй би авчирч өгнө” гээд. Тэгээд л шөнжөнгөө уншаад л, нойргүй уншаад л. Өглөө ч найм ч болсон би ч дууссан. Тэгээд нэг унд уугаад л аваачиж өгч байсан юм.

Д : Тэр үед ном их уншина биз.

Б : Аа би их уншдаг байсан. Ер нь номноос л салдаггүй. Ном нилээн уншдаг. Гайгүй ч олон номтой болсон. Сүүлдээ нөгөө хөдөө гараад, төвд орхичихоод явчихсан., тэгээд үрэгдээд алга болсон. Гайгүй гайгүй аятайхан аятайхан роман моман янз бүрийн юм бол. Гайгүй овоо номтой болчихсон байсан юм аа, хэрэндээ. Ажилчин хүний хувьд болвол дажгүй л номтой болчихсон.

5 Соёлын довтолгоон

Д : Дээхнэ чинь нэг соёлын довтолгоон гэж нэг бол луу?

Б : Өө тийм. Тэр чинь одоо яахав дээ. Тэр бол зүйтэй ажил байсан юм.

Д : Тэр ямар учиртай юм байсан юм?

Б : Тэр яахав өнөө хоцрогдлоос л гаргах. Ерөнхийдөө бас хоцрогдмол л байж л дээ, манайхан чинь тэгээд л. Одоо гэр орныг нь будуулах, тэгээд одоо тоостой хиртэйгийг нь угаалгах тиймэрхүү л ажил л даа. Тэр бол ер нь зөв зүйтэй ажил байсан юм. Тэр бол ер нь их хэрэгтэй ажил байсан байх гэж би боддог. Тэгээд л одоо зарим бүдүүлэгдүүхэншгүүд нь бол явдалтай л байсан л даа, тавин хэдэн оны үед болвол. Тэгээд л тэрийг л арилгах соёлын довтолгоо гэж явуулж байсан. Тэрүүгээр болвол бас нилээн, айл амьтан бас нилээн цэвэршиж, нилээн бас өнгө зүс орж аятайхан болсон юм шүү дээ. Тэр бол аргагүй хэрэгтэй ажил. Тэгээд л одоо намайг бага байхад одоо, би өвөө эмээ хоёртойгоо байсан гэж ярьсан тийм ээ. Тэгэхэд чинь манай өвөө эмээ хоёр чинь л одоо анхлан айл гэр болоод л барьсан гэр тийм ээ, тэрэнтэйгээ л байгаа байхгүй юу. Тэрийг шинэчлэнэ барьна гэсэн тийм ойлголт байхгүй. Шаардлага байхгүй. Барьж болж байна, сууж болж байна. Тэгээд өнөө ил галтай байсан, зуух байхгүй. Тэгэхлээр өнөө юу гэдэг чинь, гэр гэдэг чинь утаа идээд, идсээр байгаад одоо тэгээд унь энэ тэр чинь одоо нүүхэд чинь болвол. Одоо ингээд унийг ингээд өлгөнө авна, тэгэхэд чинь одоо утааны чинь одоо юу гарт наалдаад, ингээд шав шав гээд наалдаад байна шүү дээ. Тэгтлээ одоо утаатай байдаг, бүр ийм өнгөр тогтчихсон утаа нь. Аа тэгээд л өнөө юу чинь, эсгий цаваг гэж ярьна, дотуурх. Тэр чинь дарайсан өнгөр тогтоод утааны. Тийм л байдаг байсан байхгүй юу. Тэгээд тэрнээс салгахын тулд тэрнийг чинь угаалгаад л, тэрийг чинь хусуулаад л угаалгаад л. Тэгээд чадалтай нэг нь будаг зос түрхээд л, чадалтай нэг нь будаг түрхнэ. Тэгэж байгаад ахин ахисаар байгаад бүр буддаг болоод л, өнөө цаваг дээвэр чинь бас нэг угаагдаад бас нэг арай хөнгөрнө. Тэгээд бас нэг дагаад аятайхан болж ирнэ. Тэгээд дотуур цагаан бүрээстэй болно, гадуур цагаан бүрээстэй болно. Тэгээд бас яах вэ тэгээд амьдрал дээшилж л байгаа юм, дээшлээд л байгаа юм тэр чинь. Хэдий тийм ядмаг юм шиг мөртлөө бас дээшилж л байсан. Тэгээд дээшлээд л байгаа. Бас чадалтайгууд нь бэржээнхтэй болно. Анх эхлээд нэг хэсэг бэржээнхэн бүрээс гарахаас өмнө чинь, манай энд чинь хангай газар болохдоороо хуш ингэж нимгэхэн зүсээд,

за нэг санж хагас (1.5см) байсан юм болов уу. Тиймээр зүсээд нэг банзан туурга гэж нэг гэрийнхээ гадуур нэг гэрээ тойруулаад... босгоод ингээд дөрвөлжлөөд тагчихна. Бороо шорооноос нэгдүгээрт бүрээсээ хайрлаж байгаа юм. Хоёрдугаарт бүрээс муутай, тийм бүрээстэй. Тэгээд банзан туурга гэж нэг тийм юм нэг хэсэг хэрэглэсэн юм. Жаран хэдэн он хүртэл хэрэглэсэн байх. Жаран дөрөв таван оны үед тэгэсхийгээд л тэр бол алга болсон байх. Тэгэж л байсан юм. Тэгээд амьдрал дээшлэхийн хэрээр, бас хүнийн чинь амьдрал жоохон жоохноор. “Тунгалаг тамир” дээр гардаг шүү дээ. Хэний гэр анхлан бор байснаа, сүүлдээ хойд дээвэр нь нэг цагаан болоод, сүүлдээ гадуур нь цагаан болоод. Тэр тиймэрхүү л ерөөсөө нэг тийм л ажил болсон юм шүү дээ. Тэгээд л одоо аяга шаазангаа угаадаггүй хөгшин настай, тийм жаахан бүдүүлэгдүү тийм улс чинь бол тэр болгон аяга шаазангаа угаадаггүй байсан бол угаалгадаг болгоод. Тэгээд л ерөнхийдөө дотуур хувцас цамцгүй байсан бол цамцтай болгоод, дотуур өмдгүй байсан бол өмдтэй болгоод... Аа тэгээд хөнжилтэй болохлоор нь цагаан даавуутай болгоод л. Биднийг соёлжуулсан ажил юм шүү дээ тэр чинь. Бас их үр дүнгээ өгсөн юм. Тэгээд л тэрүүгээр чинь бас нилээн соёлжиж бас нилээн аятайхан болсон. Сүүлд нь яахав тэгээд жараад он хүртэл явсан даа, тэр соёлын довтолгоон чинь. Бас нэг ном унших. Тэгээд сүүлдээ арай гайгүй болоод, нөгөөдүүл нь гайгүй болоод ирэхдээр зэрэг соёл тал руугаа ороод ном уншуулдаг, уншсан номоо хөтөл, тэмдэглэл хийлгэдэг болоод. Нэр мэрийг нь бичүүлдээ ингээд, жагсаагаад ингээд бичүүлдэг шиг маягтай болгоод, өнөөхийгөө бас шалгаж үзэх маягтай тэгээд. Жаран хэдэн оны чинь үед бас нэг тиймэрхүү болсон юм. Тэгээд хүн болгон ном уншдаг, ийм ном уншсан гээд. Тэгээд бол болж л байгаа юм, тийм ээ. Шалгаад л тэр чинь бас, хүчээр хүч хэрэглэж байгаа ч гэсэн бас зөв л асуудал л даа тэр чинь. Хүний толгойд юм орно. Ном уншсан хүн гэдэг чинь бас юухан хийхэн ойлгохтойгоо болно. Номны цаад наад учрыг их юм өгнө шүү дээ. Аа тэгээд тэр үеийн чинь уран зохиол бол ерөнхийдөө тэгээд л нэг л юманд сургасан, ахуй амьдралд сургасан, сайн мууг заасан сургасан тиймэрхүү л ажил байлаа шүү дээ. Тэр бол ер нь тэгээд бас зөв талдаа, хүний хүмүүжилд бол их хэрэгтэй л юм. Аа тэгээд тэр янз бүрийн буруу зөрүү юмыг кино минонд гаргахгүй, жүжиг шийнд гаргахгүй. За тэгээд өнөө алаан хядаантай янз бүрийн юм чинь бол бас...

“Аа сайхан ёстой сайхан сайхан алж байна”. Тэгээд бас хүний энэ рүү зохих ёсоор бас буруу юм орж л байгаа. Зарим нь, нэг хэсэгтээ ч ер нь, одоо кино үзээд тэрнээсээ болоод хийж гэнэ гээд, бас нэг хэсэг радиогоор ярьдаг л байлаа. Одоо харин тэгэхээ болчихож. Тэгснийг нь хэлхээ болчихсан юм уу, үнэхээр болчихсон юм уу хэн мэдэх вэ, бүү мэд шүү дээ.

6 Ардчилсан үйл явц

Д : Наяад оны сүүлд тэгээд ерээд оны үеэр ардчилал гарах үед та юу бодож байв. Энэ ер нь хүмүүс ер нь юу яриад, та ер нь юу гэж бодож байв?

Б : За даа анхлан би нэг төв ороод ирсэн. Тэгсэн чинь телевизтэй айлд ороод, тэгсэн чинь телевизээр гарч байна. Анхны нэг ардчилсан холбооны анхны нэг цуглаан болох гээд. Ер нь л хамгийн анхны шахуу юм аа даа. Нилээн л эхний юм. Нэг тийм юм яриад. Тэгээд тэр манай үйлдвэрийн дарга байсан юм бас. “Үгүй энэ одоо ямар хачин юм бэ, хаашаа юм бэ”. Би чинь ер нь одоо тэгээд арай л, бас л гайхаад “Биднүүд чинь ардчилсан улс биз дээ, манайх чинь ардчилсан улс гэж ярьдаг шүү дээ. Ардчилсандаа бас ардчилсан гэж яриад байдаг, хаашаа юм”. Би бол ингэж бодож байлаа. Тэгээд тэрнээс түрүүнд нь бас нэг сэхээтэн залуугаас, бас тэр залуу болвол бас ардчилсан уур амьсгал орчихсон л хүн явсан юм байна лээ л дээ. Уул нь манай үйлдвэрт бас дарга эд нар байсан механик байсан хүн байгаа юм. Адаг сүүлд нь энэ хотод том алба хийгээд явдаг болчихсон байсан юм. Ерөнхийлөгчийн зөвлөх болчихсон байх аа, Энхбаярын үед сая, тэгээд одоо буугаа биз. Одоо ч тэтгэвэртээ гарч байгаа байх. Тэр хүн л “Үгүй энэ одоо ер нь тэгээд тахиж шүтдэг юмыг нь хаачихаад, ямар ч хүнд одоо ямар нэг итгэх итгэл байхгүй ийм болчихоор одоо энэ янз бүрийн ийм юм гараад байна. Бас нэг хэрэг төвөг гардаг л байсан даа. Тэрнээс болж тэгээд бие биенийгээ биширч шүтдэг тахиж, бас энэ нь болдог энэ нь болохгүй гэсэн нэг тийм юмтай байвал. Энэ бас харваас гайгүй болох л ёстой юм байгаа байх” гэж ярьж байсан юм. Тэгээд тэд бас сэтгэлд ойрхон, тэр л болох нь... бодогдож л байсан л даа. Ер нь бол улс янз бүрээр л үзэж байсан. Зарим нь бол хувьсгалт нам... Энэнээс сайхан юм гэж хаа байхав, зарим нь болвол “Аа хувьсгалт нам ч хэрэг байхгүй, манай өвөг дээдсийг хядсан алсан буудсан. Аа маний малыг хураасан ингэсэн” гээд л ийм л. Тэгээд цөмөөрөө сурсан зангаараа хэр байдлынхаа хэмжээгээр л тавин толгой мал үлдээгээд л, хамгаа малаа туулгаад л явуулчихаж байсан. Тэр бүхэн бол малчин хүнд бас л том цохилт л байхгүй юу, тийм ээ. Тэгээд яахав тэгээд л эргүүлээд л өнөө малаа аваад л маллаж л байгаа юм. Аа тэгээд нэгдлийн хөдөлмөр өдрийн хөлс гэж авна. Тэр юмгүй л дээ. Ер нь хаашаа ч юм авч байсан юм. Тэр нь тавь жаран цаас. Тэгээд нилээн олон молныг авсан нь зуун хорь морь авсан юм уу. Би одоо нэгдэлд нээх удаан жил мал малласан. Хамаг мал өгөөд тэгээд САА болсон доо. Нэг жил нь хэдэн баронк хурга хариулсан юм байгаа юм. Нэг хавар. Тэгээд л одоо гайгүй шиг... өгчихсөн юм. Тэгэж л байсан. Ер нь тэгээд хавьгай лут ч юм. Ер нь тэгээд малын ашиг шим нь юу бол бидний үед ч гэсэн, социализмын үед болвол одоо мал маллахад, сааль сүү саахад тэрний хөдөлмөрийн өнөө хөлс мөлс муу шүү дээ. Ер нь тааруухан... Үгүй яахав САА бол нэгдлийг бодвол цалинтай, улсын гэдгээрээ өндөр цалинтай гурван

зуу, тэгээд бүр олноор нь одоо мянга шахуу хүргээд маллавал долоо найман зууг авчихна. Тиймэрхүү л байсан. САА бол бас илүү байсан юм. Тэгээд би чинь одоо тавдугаар зэрэгтэй гагнуурчин, гурилын үйлдвэрт бол одоо дээд талын зэрэг дээ. Зургаадугаар зэрэг арай аваагүй юм байгаа юм. Тавдугаар зэрэгтэй байж байгаад гарсан. Тэр чинь найм естэй гарлуу даа. Мал дээр гарсан. Тэгээд гарахад чинь би нэг зэргээр цалин чинь, бүтэн цагтай сард бол нөгөө таван зуун гучин хэд, жаран хэд хүргэж авна. Цаг цөөтэй жил бол сард болвол яахав нэг дөрвөн зуу гаргаад авчихдаг тийм ээ. Тэр бол ажилчин хүний цалиндаа бол бас ч гайгүй. Ер нь дээд талын л цалин. Манай энэ хөгшин чинь бас худалдааны байгууллагад олон жил ажилчихсан. Худалдагчаас нь аваад нярвыг нь хүртэл ажилчихсан. Бас нэг дөрвөн зуу гаран цаас тоншчихно доо хоёулаа. Зарим сард нэг есөн зуугаад гаран цаас, зарим сард нэг найман зуу гаран цаас ингэж авчихдаг хоёр цалинтай хүмүүс байж байнаа. Хоёулаа гэв гэнэт мал малладаг болоод гараад ухасхийдэг байхгүй юу. За тэгээд улс ч янз бүрээр хэлсэн байх. Энэ хоёр шиг тэнэг амьтан байхгүй л гээ биз. Аа тэгээд л очоод малаа маллаа. Үхэр авлаа. Гурав гурван үнээ саалаа манай хүн. Би ч өөрөө бас нэг долоо найман үнээтэй. Өнөөх нь... Энэ чинь ганцаараа саана. Би өнөө хэдэн үхэртэйгээ тачигнаад л... Адуу хонь нь өнөө... үхэртэйгээ ер нь тэгээд таараад байх юм. Үнээ мүнээтэйгээ сувай үхэртэй, наяд үхэр байлуу, зуугаад үхэр байсан юм уу. Тэгээд эхний сарын цалин авах болоод л болов оо. За овоо л юм авах байх даа гээд давхиад очсон чинь. Авсан чинь өнөө хариулга өнөө саалтай нийлээд хоёр зуу хүрдэггүй цаас авдаг байхгүй юу.

Д : Тэгсэн чинь САА-н мал маллаад?

Б : Гурлийн үйлдвэрийн туслах аж ахуй. Тэгээд л ер нь жаахан эвгүй л санагдаж байв. Хоёр зуу гаран цаас л болсон байх. Тэр нь тэгээд нэг хоёр зуугаад цаас даа. Тэгээд малын ашиг шимийг ашиглаж юу яасны хөлс бол тун тааруу байхгүй юу. Тийм л байсан. Тэгээд яахав тэр чигтээ нэгэнт л гарна гэснээрээ гараад л малыг малласан, малчин болоод л буцаж очиж орё ч гэсэнгүй. Тэгээд би чинь дөчин долоотой хөдөө гарсан юм байхаа даа, тэр ч бас залуу л, тэгээд гурван жил болоход ардчилалын салхи үлээгээд л, ферм болоод иртэл тэгээд иртэл, өнөө олон хүүхэдтэй эхчүүдийг өнөө нэг олноор нь аваачиж тэтгэвэрт нь гаргаад л. Аа тэгсэн чинь өнөө тэтгэврийн насныхыг чинь насыг нь нааш нь татаад л баахан улс ажилгүй болсон шүү дээ. Тэрүүнд чинь орохоор болчихлоо. Би ч одоо тавь хүрлээ. Тавин настай ардын нэгдэлд ажиллаж байсан хүн, тавин настай гарна гээд тэтгэврийн хууль гараад. Тэгэхлээр нь бушуухан тэтгэвэртээ гараад овоо мөнгө авдаг амьтан. Тэгээд гүйлээ гүйгээд л гурилын үйлдвэрээр ороод л цалингийнхаа... энэ тэрийг шүүж байгаад л биччихлээ. Цалингийн жагсаалт гаргаж ирээд. Тэгээд л тэтгэвэр тогтоолголоо яахав. Гайгүй ээ 91 онд орж байгаа юм. 91

онд тавь хүрч байгаа юм, тэгээд долоон зуу гаран цаасны тэтгэвэр. Мөнгө нугларчихсан байсан. Уул нь бол гурван зуу гаруй цаас, тэр чинь бол өндөр тэтгэвэр л дээ, өндөр тэтгэвэр байгаа юм. Ийм тэтгэвэр тогтоолгочихлоо. За яахав болж байна. Тэтгэвэр тогтоолгохлоороо өөрийнхөө нэрэн дээр, өөрийнхөө нэрэн дээр малаа шилжүүлчихээд, өөрөө тэтгэврээ аваад л, ингээд л өнөө малыг чинь маллаад л тачигначихна. Тэгээд л байсан чинь өнөө хорь дугаар тогтоол гардаг, сүүлдээ бас нэг хааяа хааяа цалин нэмэх юм аа. Минийх нэмдэггүй ээ. Яасан бэ болсон чинь. Аа аминдаа хэдэн малтай ч гэдэг юм уу, хөдөө байдаг ч гэдэг юм уу. Янз бүрийн арга саам хэлээд ер нь их цөөхөн удаа нэмсэн. Тэгээд сүүлд нь өнөө хамгийн сүүлийн наян нэг дээр очиж, саяын энэ тэгшитгэл гэдгээр ерэн тав болоод л тэгээд л байж байгаа. Тэгээд бас намайг алаад хячихсан юм шиг байгаа юм. Тэр өндөр байхад чинь тэгээд л доош нь буулгасаар байгаад, манай хөгшин бид чинь хоёулаа тэгээд доошоо буусан. Энэ нэг муу наян нэгтэйгээ ингээд л, ингээд буулгаад ирдэг юм. Тэгээд учрыг нь олдоггүй юм.

Д : Тэгээд тэр малыг малчдад гэхэд л та тийм мал хувьчилж өгсөн үү танд?

Б : Үгүй.

Д : Өгөөгүй юу? Өө та чинь тэгвэл өөрийнхөө хүчээр одоо мянгат малчин болсон байх нь байна.

Б : Надад яахав, нөгөө мал дээр байсан нөгөө туслах аж ахуйнхаа малыг бас нэг тараасан шүү болж өгсөн юм аа, тэгээд. Үгүй туслах аж ахуйнхаа малыг ер нь тараагаагүй юм. Үгүй малчиндаа нэг ганц нэг морь, гурван хонь өглүү дээ. Ямаа байгаагүй юм, тэгэхэд чинь. Тэгээд манай САА, энэ хархорины САА чинь ерөөсөө тараагаагүй юм. Улсын цөм сүргийг чинь өнөө бас нэг сайжруулчихсан. Хонь нь болохлоороо “Хангай” үүлдрийн хоньтой болчихсон байсан юм. Тэгээд тэр үеийн дарга нь яагаад, эндхийн ард түмэн ч бас нээх тэрнийг хувааж авъя гэж нээх хөөцөлдөж нээх босоогүй. Хэрүүл хийгээгүй. Аа тэгдэг л юм байх. За яахав энэ хэдэн малын... ингээд хувийн компани болоод задраад, ингээд хэд хэдэн компани болж задраад. Өнөөдүүл нь малаа хувааж аваад, малчид өнөө... тэрүүн шигээ цалингаа аваад л ингээд л байх юм бодсон. Тэгээд ер малчид бол нээх малыг хувааж авна, та нар энийг өг энэ тэр гэж ер нь нээх тэгэж хашгичиж босч ирээгүй юм. Тэгээд ерөөсөө хуваагаагүй, тэгээд өнгөрсөн байхгүй юу. Тэгээд өнгөрөөд тэгээд сүүлдээ янз бүрийн шугамаар өнөөх... өнөө компаниуд нь ийш тийш нь зарсан байх. Заримд нь ч шилжүүлсэн байх. За тэгээд бас нэг зарим дарга цэрэг янз бүрийн юм нь сэмхэн авсан юм шиг байгаа юм. Тэгээд дуусчихсан. Тэгээд хархориныхон бол ер нь ерөнхийдөө юугаар. Хамгийн их олон хүүхэдтэй, хамгийн олон жил мал малласан малчингуудад нэг арван зургаан толгой мал өгсөн юм, САА. Би бол гурилын үйлдвэрийнх болохдоороо зүгээр нэг морь, хоёр гурван хонь тэгэхийгээд л дуусч байгаа юм даа.

Тиймэрхүү. Тэгээд хархорин бол ерөөсөө мал хувьчлаагүй юм байгаа юм. Тэгээд энэ хархорины мал чинь болвол ер нь тэгээд ард түмэн өөрснөө л, өөрснийхөө хүч чадлаар л өсгөж байгаа юм шүү. Түүнээс бол нэгдлүүд болвол ерөөсөө тэгээд байж байгаа малаа сүүлдээр нь, тэгээд тэр чигээр нь аваад үлдсэн шүү дээ. Манайх чинь энэтээ талдаа одоо энэ Хужиртын сумтай ингээд хиллэдэг. Би чинь одоо яг захад нь ингээд хамт байж, байгаа одоо малаа наашаа цаашаа... хүн байхгүй юу. Тэгээд энэ талын улсууд бол харж байхад, ингээд ямар мал авсан, тэгээд тэрнийгээ олон хүүхдийн бөөн бөөнөөр нь, тэгээд бүр дээрээс нь нэмж аваад, ингээд авчихаж байгаа юм. Хархорин бол тийм юм байхгүй, тэгээд л дуусчихсан.

Д : Тэгээд нэгдлийн малууд тэгээд үрэгдээд?

Б : Аа тийм тэгээд л хүмүүст л оччихож байгаа юм л даа, ард түмэнд л оччихож байгаа юм. Аа САА-н мал бол ерөнхийдөө үрэгдэх талдаа орчихсон. Янз бүрийн хоёр гурван ч компани ч билүү, хэдэн ч компани байж саллаа. Тэгээд өнөө компанууд чинь хувааж аваад. Тэгээд өнөөхийг чинь зарж үрээд, ийш нь тийш нь болгоод, тэгээд янз бүр болсон байх л даа. Тэрийг бол ямар бид дотор нь орсон биш. Тэгэж л ярьдаг юм байна лээ. Тэгээд өнгөрсөн юм аа.

Д : Өө тэгвэл САА чинь малаа яаж чадаагүй, нэгдэл л малчиддаа өгсөн юм байна шүү дээ.

Б : Манай Хархорин л лав өгөөгүй тэгээд. Бусад САА яасан юм бүү мэд. Зүгээр Хархорин...

Д : Эндэх бол тэгсэн юм байна тэ?

Б : Эндэхийх бол яахав малчиддаа нэг арван зургааг л өгсөн байх. Тэрнээс илүү гараагүй.

Д : Одоо билчээр булаацалдах, энэ тэр гээд тийм юм гарч ирж байна. Ер нь билчээрийн талаар тэр үед ямар?

Б : Тэр үед чинь ерөнхийдөө байсан шүүдээ. Одоо ерөнхийдөө одоо САА-н мал л байна. САА-н мал чинь бас тоотой хэмжээтэй байсан юм тэгээд. Амины мал гэхээр юмгүй. Айл болгон л арван зургаан толгой мал, ихдээ тэгэхлээр чинь юу болов. Тэгэхлээр чинь төвийнхөн мал байхгүй шахуу болдог. Тэгээд яахав мань мэтийн нэг нутаг орны ийм юмнууд бол хааяа нэг хэдэн малтай. Тэр нэг аав ээж дээр, ах дүү дээр л байна. Жоохон холхноос ирснүүд нь бол тийм мал байхгүй шүү дээ.

Д : Одоо бол малын билчээр асуудалтай юу, ер нь хүмүүс бас булаацалдах уу гайгүй юу?

Б : Асуудалтай. Тэгээд манай энд бол нээх булаацалдаад сүйд болохгүй. Ерөнхийдөө бол малын билчээр асуудалтай. Ер тэгээд билчээр бол хомсдож байна. Мал их өссөн, хамгийн гол нь мал их өссөн. Ямаа их өссөн.

Д : Аа ямаа ашигтай болохоор тэ?

Б : Аа тийм. Тэгээд ерөнхийдөө мал болвол олон талдаа, олдох талдаа. Тийм

учраас малын билчээр болвол хэцүү талдаа.

Аа тэгээд мал хувьчилж аваагүй урдны, байсан малаа л өсгөөд явж байгаа юм байна шүү дээ.

Д : Тийм. Ямар малтай вэ та?

Б : Аа яахав. Адуу үхэр хонь ямаа л байна даа.

Д : Малын билчээр бол одоо хэцүү болж байна уу?

Б : Хэцүү. Ерөнхийдөө тэгээд л тэнгэр хур бороогоо хайрлахгүй болохлоор ер нь тэгээд л хэцүү талдаа. Манай энд чинь болвол хангай тал байхгүй юу. Хангай газар шүү дээ. Тэгэхэд чинь ер нь жаахан л ган болох юм болвол, тэгээд л өвөс ногоо ургахгүй тэгээд ер нь хэцүү талдаа. Одоо ерэн хэдэн оны үед бас цөлжилт, ер нь одоо хойшоо болоод байна. Хэдэн жилийн дараа хангай руу одоо түрж орж ирэхнэ гэж хэвлэлд бичиж байгааг уншиж л байсан. Манай энд ч арай ч болоогүй байх аа... .

Д : Харин тийм байх тэ.

Б : Тэгж л би бодож байсан байхгүй юу. Тэгсэн чинь ерөөсөө л дорхноо одоо ер нь нүдэн дээр цөлжиж байна. Тэр дээр үед ургаж байсан тэр ургамал ногоо, цэцэг мэцэг ганц нэг таньдаг өвс ургамал чинь одоо байхгүй шүү дээ. Хуу тэр чигээрээ устаад алга болчихоод байна. Одоо манай энд цахираа л гэж ярих юм. Тэх тохой гэж мал их сайн таргалуулдаг тийм, ширдэг шиг л ургадаг байсан. Тэр бас одоо ерөөсөө үзэгдэхгүй, гэх мэтчилэн.

Д : Энэ юунаас болоод алга болоод байна?

Б : Энэ яахав чийг орохгүй.

Д : Аа хур бороо орохгүй.

Б : Хур бороо орохгүй, хуурайшаад ирэхлээр тэр ус чийг илүү хэрэглэдэг ногоо чинь, тийм ээ. Тэгээд л ер нь чийг ганг тэсвэрлэдгээр лууль шарилж тийм юм нь арай нэг ургах маягтай. Тэгээд зарим лууль шарилж ч бас ургахгүй. Лууль шарилж тэгэхлээр ургаж байгаа нь юу гэхдээр, энэ нэг хамхуул гээд нэг юм байгаа. Тэр илүү ургах юм. Тэр мал идэхэд бас л нэг бүдүү хадуун. Бүр өлссөн мал бол идээд л байгаа юм л даа, малын хоол болоод л байдаг байх. Тэгээд л ер нь тэгээд нарийн ширийн тэр нөгөө аятайхан байдаг байх. Тэгээд л ер нь их ховор. Аа тэгээд ургаж байгаа газрын бүрхүүл, ургамлын бүрхүүлийн хувьд ярихад чинь бол энэ юуны аньсны навч шиг л ингээд нил хавтгай л ургадаг, манай энд бол тийм л ургадаг. Одоо бол бут бутар, жоохон жоохон тэгээд тав арван санж ядахнаа тав арван санж зайтай ургаж байна. Тэгээд л тэрний хооронд чинь нэг шороо нь гарчихсан. Тэгээд л өнөө хүчтэй салхи үлээхээр чинь л өнөөхийн чинь шороо босоод л, тэгээд газар чийггүй болохлоор шороогий нь босгоод л, өнөөхийг чинь салхи гарахын тоолонд л өнөө өвсний чинь ёзоор аваачиж шороогий нь хийсгээд. Тэгээд л өнөө өвс чинь үндэс нь ил гарч ирээд л. Тэгээд ургах чадвар нь муудаад л. Тэгээд л ургахаа байгаад л. Тэгээд л зарим газраа болвол, зарим нэг хонхор

шуудуу тийм газрын чинь энгэр хэсгийг нь элсээрээ дараад л, тэгээд өнөө ургамал нь нөгөө нэг газраас нэвтэрч гарч ирж чадахгүй бас нэг шороо болж байна. Тэгээд янз бүрээр л.

7 Ардчилалын дараахь амьдрал

Д : Энд чинь Шанхын хүрээ хэзээ нээгдсэн бэ?

Б : За энэ Шанхын хүрээ, одоо энэ байгаа хүрээ бол сүүлд нээгдсэн юм байна лээ. Анхлан тэр “Баруунхүрээ” гэж тэр нь болохлоороо Өндөр гэгээн 11 настай байхдаа байгуулсан гэж, тэгэж ярьдаг юм байна лээ. Тэгээд сүүлд нь тэр ноён лам, нэг лам л тэр одоо энэ байгаа дугануудын чинь барьж, өөрөө тэндээ байршиж байсан, тийм хийд л дээ. Түүнээс анхлан тэр Баруунхүрээ гэдэг бол одоо буйр нь байгаа, тэрнээс өөр одоо юу ч байхгүй.

Д : Дахиж 90-ээд оноос хойш сэргээгдэв үү?

Б : Сэргээгдсэн. Энд чинь гурван дуган сэргээчихээд байгаа юм. Уул нь арай нураачихаагүй. Дунд талын, гурван дуганы дунд тал нь арай тийм өндөр 2 давхар нэг ийм байгууламжтай юм байна лээ. Тэгээд намайг сургуульд суухад оройг нь буулгаад хаячихсан. Тэгээд сүүлд нь ингээд бөөрөнхийлөөд ийм бөмбөгөр оройтой болгоод нэг давхрын болгоод... байсныг нь, тэгээд ингээд банзаар дээвэрлээд, тэгээд сүүлд нь хоршооны барааны агуулах, түүхий эдийн агуулах хийчихсэн юм. Тэгээд тэр гурван дуган нь хоршооны мэдэлд үлдээсэн юм. Тэгээд байж байгаад сүүлдээ нэгдэл ч татан буугаад САА-тай нийлж. Шанх ч ерөнхийдөө сумын төв гэдэг юугаа алдаад ирэхдээрээ зэрэг бригадын төв маягийн юм болсон юм уу даа. Тэгээд л нэг тиймэрхүү байгаад байсан, яахав оршин суугчид нь хэдэн настай өнөө хуучин лам нар байсан улсууд, хэдэн настай суурьшчихсан тийм хэдэн настайвтарууд нь байгаад байсан. Сүүлдээ аргагүй л амьдралын эрхээр өнөө үр хүүхэд нь төв ороод ирэх юм. Тэгээд өнөөдүүлийгээ дагаад тэгээд юм хуманд ойртох болоод, ингээд явсаар нүүсээр байгаад, хорогдсоор хорогдсоор байгаад тэгээд доод дуган нь алга болчихсон. Тэр дээр төв дээр болвол бас яахав нэг бригад мригадын төв маягтай, тэгээд бас нэг арай, арай дээр байж байсан. Сүүлд нь өнөө хүрээ хийдээ сэргээх болохлоор, сэргээх болоод. Тэр захын хоёр дуган нь арай гайгүй, дундах нь тэгээд оройг нь нураачихсан байсан. Тэгээд хоёр жижиг захын дуганыг нь жаахан сэлбээд, тэгээд орж хурал номоо эхэлсэн юм. Тэгээд дараа нь тэр дунд дуганыг нь хуучин байдлаар нь болгож сэргээлгээд, тэгээд нэг гурван дуган л байдаг юм. Энэ бол уг нь гайгүй, арай нэг нураачихаагүй бүр. Энэтээ талд нь тэр би түрүүнд ярьж байсан, дотуур байрны хүүхдүүдийн юу байсан гэж, гал тогооны өрөө байсан гэж 2 жижиг дуган байсан. Тэр хоёр нь сүүлдээ нэгдэл склад хийчихсэн байгаад л байдаг байсан. Тэгээд одоо ор сураг байгүй. Тэр нь яасан бэ гэхдээр зэрэг энэ Хархорин руу зөөгөөд, энэ хархорины энд барьж

байгаа барилга марилга энэ тэр рүү нурааж зөөгөөд л, тэгээд л туйпуугий нь ашиглаад, чулуун довжоо нь одоо энэ клубын үүдийн чулуун довжоо байна шүү дээ. Энэ чинь л одоо Шанхын хийдийн дугануудын довжоо тэгээд, энэ Зуугийн довжоонууд эд нар байхгүй юу. Энийг авчраад ингээд ашиглаад хийчихсэн юм.

За тэр Шанхын хийд чинь бүр сүүлд одоо наян хэдэн, далан хэдэн онд шахуу гадуураа нэг нимгэхэн тийм түүхий тоосгон хэрэмтэй байсан юм. Тэгээд одоо нэг төмрөөр дархалсан... шиг тийм хөх тоосгоор хийчихсэн. Тэгээд дунд нь түүхий тоосгоор яачихсан, тийм хэрэмтэй байсан. Тэрийг нь хүртэл нурааж аваад, тэгээд энд тэр нөгөө, манай энд тэр сүүлдээ гавъяат барилгачин байсан юм, энд байж байгаад, барилгын Гомбо гэж нэг өвгөн байсан юм. Тэр л энэ барилгын ажил хийж байгаа нь гэж ерөнхийдөө нураах ажлыг хийсэн байх. Тэгээд л нааш нь зөөгөөд л нэг болохгүй байна... нам захиргааны удирдлага тэгээ биз. Тэр үед чинь нам л гэж урдаар ярьдаг, тэгээд төр гэж л дараа нь ярьдаг л байв. Тэр юу шашин номын суртал нэвтрүүлж байгаа юмыг нураа л гээ биз. Тэгээд нураагаад л, тэгээд зөөдгийг нь зөөгөөд л. Уг нь энэ чинь нэгдлийн төв байсан юм. Хөөрхөн захиргаа махиргаатай гайгүй том клубтэй дүнзэн модоор барьчихсан, шургаагаар барьчихсан гайгүй томоо, хөдөө суман дээр болвол дажгүй хөөрхөн клуб млубтай. Тэгээд сургууль мургууль тэгээд л юм юм л байлгүй яахав дээ, нэгдлийн төв юм чинь. Тийм байсан. Тэгээд л өнөө САА-тай нийлсэн болохлоор сүүлд өнөөдүүлийг нь цөмөөрнг нь буулгаад, хааш нь ч зөөдөг юм тэгээд ийш нь тийш нь зөөгөөд л тэгээд үрэн таран алга болчихсон. Тэгээд нөгөө хийд байгуулаад л, бас нөгөө овоо улс суурьшаад л, одоогоор ч нэг багийн төв байгаа юм л даа. Тэгээд л байсан. Тэгээд бас бус хүүхдүүдээ хийдэд суулгаад л, гайгүй овоо болоод яах вэ нэг үеэ бодвол бас улс амьтан суугаад ингээд байснаа, тэгээд бас дахиад л нүүгээд л буцаад наашаа. Тэнд нь яахав одоо нэг дэлгүүр байх. Өнөөх нь эндэхээс илүү үнэтэй болчихно, эндээс зөөж очихлоор. За тэгээд юм юм л хашчих юм байна л даа. Тэгээд одоо нэг цөөхөн айл, хорин хэдэн айл байдаг юм уу хаашаа юм. Хориод л айл байдаг юм шиг байна лээ. Тийм болчихоод байгаа юм.

Д : Нээгдсэн сүм маань, одоо хийд маань ажиллаж байна уу, одоо?

Б : Ажиллана, цөөхөн хүн. Арван хэдэн лам нар, ер нь дансаараан бол нэг хорин хэдэн лам л байдаг юм шиг. Одоо тэгээд настайчууд нь сууж чадахаа больчихсон юм. Нэг залуувтар залуу хүүхдүүд нь, нөгөө хуучин сууж байсан, эхэлж сууж байснууд нь одоо том том лам нар болоод, тэгээд хот руу яваад өгсөн. Ихэнх нь хотод. Зарим нь бүр шашны сургуулийн багш ч болчихсон байх. Зарим нь одоо янз бүрийн хийдэд л байдаг болтой юм байна лээ. Тийм л байх. Тэгээд одоо ер нь энд лам болоод суугаад байна гэхлээр бөглүү газар тийм ээ. Хөгжил юунаас хол. Байнга цахилгаантай яахав,

зурагттай л байгаа юм. Аа тэгээд өнөө лам чинь өнөө хийдэд суугаад ингээд, хурал хураад ингээд суугаад байна. Тэгээд авдаг цалин мөнгө гэж өчүүхэн. Хорь гучин мянга байдаг юм уу хайшаа юм. Тэгэхлээр чинь өнөө залуучууд чинь яаж тогтох вэ дээ. Бас нэг авгай хүүхэд авчихсан, хүүхэд гарчихсан. Тэгээд өнөө өөрийгөө тэжээх гэр бүлээ тэжээх мөнгөний шаардлага гарна даа. Тэгээд л хот руу яваад өгнө. Тэр Гэсэр сүмийн тэнд нилээн байдаг юм гэнэ лээ, манай эндэхийн лам нар. Тэгээд л энд тэнд сүмүүдэд л суудаг юм гэсэн. Гайгүй гайгүй лам нар байдаг болтой юм байна лээ, уул нь.

Д : Та бол хааяа сүм хийд орж ном уншуулах уу?

Б : Уншуулна.

Д : Хаана очиж уншуулах вэ?

Б : Шанх дээр уншуулчихдаг юм. Энд ч уншуулна. Хоёр талд л даа. Шанх буюу Баруунхүрээ гэдэг чинь манай өвөг дээдсүүдийн сууж байсан хүрээ, багадаа шавилж сууж байсан хүрээ.

Д : Танай?

Б : Аав ах нар, одоо өвөг дээдсүүд энэ хүрээнд сууж байсан. Тэр утгаараа би бас энэ рүү явна. Ерөнхийдөө манайхны харьяалсан газар байхгүй юу. Энд энэ рүү очихлоороо энд оршин сууж байгаа гэдэг утгаараа. Тэгээд алинд нь ч ижилхэн очно л доо.

Д : Одоо ч бас социализмыг бодвол бас арай л өргөн дэлгэр болж дээ тэ, шашин шүтлэг.

Б : Өө өргөн л дөө. Хэлж байгаа хэргээр явсан бол болж л байгаа юм. Зарим зарим нь бас арай буруу яваад байна уу гэмээр байдаг л харагдаж л байдаг юм. Зүгээр наанаа нэр зүүчихээд л яваад байх ч хаашаа ч юм дээ. Янз бүрийн нэг сүм хийдэд харьяагдахгүй явж байгаа улс ч байх шиг л байх. Тэгээд өөрийн хувийн ашиг сонирхлыг хараад, тэгээд яахав өөрснөө чаддаг мэддэг л юм байна. Тийм учраас улс очоод байгаа тийм ээ. Тэгэхгүй, юм мэддэггүй бол юу гэж очхов дээ. Тэгээд ерөнхийдөө миний бодлоор болвол нэг сүм хийддээ харьяалагдаад, тэгээд тэн дээр номоо унших итгэлээ хийгээд явж л байвал уул нь зүгээр баймаар санагдах юм. Миний хувьд шүүмжлэлтэй хандахад. Аа тэгээд хувийн ашиг сонирхлоо хараад бас зарим нь яваад. Тэгээд өөрснөө чаддаг болохлоор болж л байгаа хэрэг л дээ тэр. Тэгээд бүр очих газаргүй байх л даа, тэгээд зах зээл болсон бол буруу үгүй гэх л байгаа тэ.

Д : Одоо энэ лам нар бурхны шашины, одоо ер нь бурхны шашины талаар ийм тийм байдаг юм шүү, энэ тэр гээд нэг тийм сургалт ч гэх юм уу, одоо сургах мургах тийм юм явдаг юм болов уу?

Б : Явахгүй. Манай энд бол тийм юм явахгүй. Ард түмэн өөрснөө л өөрийнхөө сүсэг бишрэлээр очиж буян номоо үйлдэж хурааж, зөвлөгөө өгч ингэж л явж байна.

Д : Та бол одоо бурхны шашин гэхээр одоо иймэрхүү шашин ном байна даа гэсэн ямархуу ойлголттой байдаг вэ?

Б : Өө яахав дээ. Энэ бол ер нь тэгээд бурхны шашин бол ер нь хамгийн нигүүлсэнгүй, хамгийн одоо юу шашин юм л даа. Бас шинжлэх ухаан ч гэж ярих болж дээ бурхны шашныг ер нь тэгэж ярих, үнэн ч байх. Ер нь тэгээд аль ч шашныг бол яахав дээ. Бүр хааяа нэг хэвлэлийн судар эд нартай тааралдаж байхад, хааяа нэг сөхөж харахад бас яахав хүний сайн сайхны төлөө л шашин болгон тийм л талтай юм шиг. Тэгээд ер нь “Очир огтлогч” гээд америкийн нэг буддын шашинтай хүн бичсэн нэг ном байна. Хуучин “Доржзодов” л доо. Тэрнийг ч өөрийг нь орчуулсан байна. Доржзодовыг ашиглаж их амжилтанд хүрсэн. Энэ бол одоо ерөөсөө хамгийн дээд л гэж тэгсэн байна. Тэгээд юу, одоо энэ бурхны шашны номыг чинь одоо монгол хэл дээр уншвал бид нар бас ойлгохгүй. Их гүн ухааны их лут агуулгатай ном, барагтай бол ойлгохгүй. Яг мөрийг нь хөөгөөд хөөцөлдөөд цаашаа явдаг хүн бол одоо ойлгодог. Аа яахав мань мэтийн ийм захын улс бол яахав дээ зөв л шашин гэж бодож явах. Тэгээд ер нь аль ч шашин байсан хүний сайн сайхны төлөө л явдаг номлодог. Тэрнийгээ гүйцээх арга ондоо юм гэж тэр хүн бичиж байна лээ, гүйцэлдүүлэх арга нь. Ер нь бол монгол хүн бурхныхаа шашныг шүтэж явах нь зөв байх гэж би бодож л явдаг юм. Янз бүрийн шашин орж ирэх юм. Янз бүрийн шашин орж ирлээ л гээд байгаа юм. Тэр лал мал нь чухам нээх байдаг юм уу үгүй юм уу мэдэхгүй юм. Христ л нилээн орж ирж байгаа юм аа даа янз нь.

Д : Харин тэгэж. Тэгэж л одоо ер нь л нилээн орж ирж байна даа бас.

Б : Тийм нилээн орж ирж байгаа юм шиг л яриад л байх юм. Тийм татах арга ихтэй юм байна л даа. Яаж байна гэх дээр зэрэг нөгөө орох оронгүй өлссөн ядарсан юмнуудыг аваачаад хооллож ундалчихдаг. Бас нэг юухан ч хийлгэчихдэг юм уу даа, тэгээд илүү дутуу улсыг нилээн цуглуучихдаг болтой юм. Тэрүүгээр их татдаг юм байна. Манай бурхны шашин бол тэгдэггүй, тэгээд л яахав өөрснийнөө сүсэг бишэрлээр хүрч ирээд л тэгээд болоод байна гэж үздэг юм болов уу даа гэж. Тэгээд одоо тэр христ шүтсэн улсууд бол одоо бас их лут шүтлэгтэй юм шиг болтой юм шиг байгаа юм. Манай нэг дүүгийн хоёр хүүхэд хэлгүй байдаг юм хотод. Тэр хоёр тэр христийн сүмд явдаг болтой юм. Бурхны шашин хэрэггүй л гэнэ. Аа нэг нь бол их сайн болтой юм. Бас л толгойд нь юм хийж чадаж байна л даа тийм ээ. Тэгээд харин тэднүүдээс авах юм, нэг авах юм байна. Нэг банди нь нэг гэр барьсан, байшин барьсан, хотод байгаа. Тэгээд тэнд очсон юм. Тэгээд очход яахав хүнээрээ л болдог байх. Тэр залуучууд дандаа хэлгүй, нөгөө хэлгүйн сургуулиар яваад, тэгээд төгсөөд тэгээд гарчихсан банди нар охидууд юм байна л даа, баахан хэлгүй юм ирэх юм. Тэгээд дараа нь нөгөөдүүлийгээ оруулж ирэх юм байна л даа. Нөгөө зүгээр улстай

хутгалдахаар тэр чинь ямар ч утгагүй болчих юм. Тэгээд ангийнхан л сүүлд нь цөмөөрөө орж ирлээ. Аа өнөөдүүл чинь нэг ингэсэн юмнууд л хөхрөлдөөд байх юм. Би чинь дэргэд нь хэлгүй. Тэгээд ороод ч нэмэр алга. Хааяа нэг орчихоод л хааяа нэг наагуур нэг наагуур цаагуур явах юм. Тэгээд хөхрөлдсөн бөөн хөгжилдсэн, архи уухгүй, ерөөсөө архи уухгүй. Тэгээд ууж идээд л нөгөө ундаа мундаа тийм юмаа уугаад, тэгээд сайхан хоол хийж идээд л тэгээд л шуугилдаад байх юм. Тэгээд архи уухгүй, архи бол муу ерөөсөө архи ууж болохгүй. Ганц нэг бас уудаг байдаг болтой байна. Тэднүүд чинь тэр дотор бас ганцаараа яаж уух вэ, зүгээр гадуур л уудаг болтой юм. Түүнээс тэр болгон уухгүй. Ер нь тэгээд тэр залуучүүд тэр нь их сайхан, хамгийн гол нь, тэр архи уулгахгүй байгаа нь. Бүр ингэхээр өөрсдөд нь сэтгэл санааг хольно, архи бол хэрэггүй гэдэг бас нэг ойлголт төрсөн юм шиг санагдаж билээ. Тэр болвол сайхан л байна, тэр бол бас болж л байна. Аль болох? дүлий юмнууд чинь архи уугаад л янз бүр болоод л явбал ямар байх вэ дээ. Гэхдээ ухаантай эрдэмтэй номтой мөртлөө архинд ороод яаж яваа билээ тийм ээ. Тэгэхэд чинь тэднүүдийг тэгээд бас нэг зөв замд нь оруулчихна гэдэг нь бас нэг олзуурхууштай юм. Аа бусад нь бол одоо хэн мэдэхэв дээ, тэгээд тэр ном момыг нь мэдэх биш. Тэр байтугай өөрийнхөө шашны номыг ч мэдэх биш.

Д : Хөдөө орон нутгаар бол одоо христийн шашины хүмүүс явах уу?

Б : Явахгүй зүгээр. Манай энд нэг, энэ төв дээр нэг юу байдаг юм гэсэн. Христийн бас нэг тийм салбар малбар. Зүгээр сүм ч гэхэд хаашаа юм, нэг юм байдаг гэсэн. Чухам ямар ч юм байдаг юм, би ер нь сонирхдоггүй юм. Мэдэхгүй, зүгээр байдаг гэж ярьдаг. Сум мум тойрч яадаг юм уу бас, нэг л байдаг л болтой юм.

Д : Одоо ч олон шашин орж ирж байна даа, монголд.

Б : Монголд олон шашин гээд байх юм. Чухам тэр Мохамед бил үү юу бил ээ, лал ч гэж л ярьдаг. Мэдэхээс лал христ хоёрыг л мэдэх юм даа. Дөрөв таван шашин байдаг гэдэг бил үү. Тэднүүд нь бусдууд нь аль зэрэг орж ирдэг юм мэдэх биш, одоо ялгах ч биш. Зүгээр лал бол одоо казакууд л шүтэж байгаа байх.

Д : Ер нь бол олон шашинтай байсан нь дээр юм болов уу, эсвэл одоо ингээд урдны бурхны шашинтайгаа байж байсан дээр үү, аль нь дээр юм бол, таны бодлоор бол?

Б : За яахав дээ. Зохицоод, хоорондоо зохицоод, эв зүйгээ олоод, нээх дээр доороо орохгүй нэг зиндаанд тэгээд байж байвал, одоо тэрнийг нээх хөөж хориод байх ч яахав дээ тийм ээ. Аа зүгээр нэг янз бүрийн, шашны хагарал мөргөлдөөн гээд янз бүрийн юм ярьдаг, тиймэрхүү юм болоод ирэх юм бол бас нэг л онцгүй л ажил л даа, тийм ээ. Тэгэхгүйгээр нэг зэрэгцээ ингээд байж байвал одоо яахав. Яахав дээ тэгээд байж л байхаас, тэгэхээс тэрнийг

энэ муухай тэр сайхан гээд хөөж туугаад байх юм алга. Надад хэрэг ч үгүй. Бас нэг хагаралын л нэмэр болно биз, тийм ээ.

Д : Таны үед гэр бүл болоход аав ээж нь танилцуулдаг байсан уу, өөрсдөө танилцчихдаг байсан уу?

Б : Өө өөрснөө өөрснөө. Тэр үед чинь болвол аав ээж оролцоо байхгүй. Маний үед чинь харин тэр бол их нээлттэй байсан шүү дээ. Янз бүрийн тэр баян хоосны ялгаа энэ тэр гэж байхгүй. Өөрөө нэг энэ нэг зиндааны хурим... байхаас биш. Хөрөнгөтэй баян улс байлгүй яхав. Манай хөдөө талд бол ерөнхийдөө тэр, нэг зиндааны маягийн л шүү дээ. Малгайтай нь малгайтай, цөөн нь цөөн, олон нь олон, юмгүй нь юмгүй л байсан. Тэгэхдээ тэр нээх тийм хориг саад тавиад л тэрэнтэй болохгүй, энэнтэй суу заавал энэ тэр гэсэн тийм юм бол байхгүй. Тэгээд л өөрснөө сэтгэл санаа нийлвэл заавал... Тэр бол, одоо чинь болвол харин баян хоосон хүнтэй суулгахгүй гэдэг тэр юм хотод бол бүр лут юм биш үү. Энэ кино миногоор харж байхад, үнэн л байх гэж боддог юм. Тэр хоосон юм бас гараагүй, юм чинь заавал нэг эхтэй. Зөгнөлт зохиол л биш бол, тийм үү. Зөгнөлт зохиол бол ондоо юм. Одоо энэ гараад байгаа “Хэцүү анги” гээд энэ чинь нэг тиймэрхүү юм бас цухалзаад л байх юм байна шүү дээ.

Д : Тийм шүү, тэр ч одоо.

Б : Тэр ч үнэн ч байх. Ер нь тэгээд хөдөөний хүүхэд эд нарыг бол бас тоохгүй ч байж магадгүй. За тоосон байгаа гэхэд хот газрын улсын чинь нарийн ширийн бас тэр хөдөөнийхтэй ер нь нийлэхгүй шүү дээ. Ер нь ондоо шүү дээ. Хөдөөнийхөн бол ерөнхийдөө тэгээд нэг гол нуруугаа бас нэг гайгүй. Юмыг нээх янз бүрээр алагчлаад байхгүй, тэр бас байдаг нь байдаг л байх. Нээх алагчилаад энэ тэр гэр хоосон ч гэдэг юм уу янз бүрээ тэгээд хамаагүй бас алагчилаад байхгүй. Аа янз бүрийн нэг тийм ашиглах, ашиглаад байх тиймэрхүү сэтгэхүй бол бас бага. Хотын чинь одоо залуучуудын харж байхад чинь зарим нь одоо ашиглагчаад, ашиг нь өнгөрвөл тэгээд найзаа ч бай нөхрөө ч бай ханиа ч бай болье гэх маягийн тийм сэтгэхүйтэй болчихсон юм биш үү, ай.

Д : Тийм, тийм юм харагдаж байгаа шүү бас.

Б : Тийм юм харагдаад байх шиг байгаа юм. Тэгээд ер нь буруу хүмүүжил, тэгээд эд хөрөнгө гэдэг айхтар юм болохлоор за яхав дээ, бас тэр мөнгөтэй хүн амьдардаг, мөнгөтэй хүн гоё харагддаг. Одоо гоёгүй ч хүн гэж байхгүй. Гоё явахын тулд юу хэрэгтэй вэ, мөнгө. Аа мөнгийг яаж олох вэ гэдэг асуудал гарч орно. Тэгээд тэр асуудал дээр очихлоороо бас их өрөөсгөл байна. Би чинь одоо мөнгө хэрэгтэй болвол, одоо за байз юу хийгээд нэг мөнгө олчих бол гэж бодогдох. Тэгвэл одооны чинь зарим хүмүүс яаж аргалаад хүнээс нэг хэдэг мөнгө зээлчих вэ, тийм ээ. Ийм л сэтгэхүйтэй. Түүнээс биш юм хийгээд олчихно гэсэн сэтгэхүй байхгүй. Хөгшин би бол

өчнөөн юу хийгээд юу олох вэ дээ. Үйлдвэр байгуулья чадахгүй, мэдэхгүй, юм хийхлээрээ нэг л сур элднэ биз дээ. За тэгээд гараараа нэг юухан хийнэ, хийвэл хийх л юм. За нэг зөөлөн чулуу олдвол юухан сийлбэл сийлэх юм. Тэрнийг би хаана ч аваачиж зарах вэ. Уг нь би хийвэл бас нэг муухан юм хийчихдэг юм. Юухан хийхэн хийчэхнээ бас. Төмрөөр бол бас, нимгэн төмрөөр бол би бас 5-р зэрэгтэй бас дажгүй төмөрчин. Цэрэгт байхдаа сурсан юм. Тэгээд энэ гурилын үйлдвэрт гагнуурын хажуугаар хамт хийж байгаад бас одоо дажгүй сурчихсан бас. Баргийн салхивчны тооцоог бол эхнээс нь шугам нь гараад ирсэн байвал, дараачийнхуудыг нь бол иймэрхүү гээд залгачихаж мэднэ. Янз бүрийн тохиргоо мохиргоо бол хийчихэж чадна. Аа гагнуур бас бол яахав хүний дор орохооргүй гагначихна бас. Тэгээд одоо надад хийгээд байх юу байхав. Би хөгшин хүн одоо өвлийн хүйтэнд гадаа гудамжинд сууж байлтай нь биш. Хэрвээ одоо нэг дөч тавиад насных бол нэг гагнуурын будка барьчихаад юм гагнаад байхад над дээр хүн ирээд л юм гагнуулаад л байна. Би хүнээс дор гагнахгүй болохлоор хийгээд л байна тийм ээ. Одоо 70 хүрч байгаа хүн чинь одоо яаж тэгэж чадах вэ дээ тийм ээ. Аа залуучууд болохлоор за яахав зарим нь хийж л байна. Тэр болгон хүн болгон одоо энийг хийвэл тав арван цаас олох нээ но гэсэн сэтгэхүй одоо алга байна. Явал амар мөнгө олчих бол гэж. Амархан мөнгө олох, их гоё явах, архи уух, гоё тамхи татах иймэрхүү л юм бодогдно. Тэгээд л тэрнийгээ яаж олох вэ гэхдээрээ, тэн дээр очоод ерөөсөө байхгүй.

Д : Энэ орон нутгаар ер нь хутагт хувилгаан гэж хүн байсан болов уу, яригддаг, орон нутгийн хүмүүст яригддаг?

Б : Манай энэ хавьд болвол байгаагүй байх. Энэ хоёр хүрээний том лам нар л мундаг байсан гэж ярьдаг юм. Миний түрүүний тэр хоёр лам байсан гэдгийн нэг нь бол бүр хутагт хувилгаан нэртэй байгаагүй байх. Гэхдээ мундаг лам байсан гэж ярьдаг юм. Гандан манданд л сууж байсан их эрдэмтэй лам л байсан гэж ярьдаг л байсан. Одоо мэдэхгүй. Мэдэхгүй юм. Зүгээр байх нь байсан л байх даа. Зүгээр яг тийм хутагт мутагт гэж нээх байгаагүй байх. Болуу даа. Энд нэг домог байдаг юм. “Эдгийн гэлэн” гэж нэг гэлэн байсан гээднэ. Манайхны байдгийн энүүхэн энгэрт Эдгийн энгэр гэж. Тэнд нэг гэлэн хүн байсан гэж ярьдаг юм. Нэг домог байдаг юмаа. Тэр нэг тийм нээх ядуу амьдралтай тийм хөгшинтэйгээ хоёулаа, нэг таван ямаатай нэг тийм л хөрөнгөтэй хүн байж л дээ. Тэгээд аль ч үед юм, аль ч үед нь байсан хүн юм тэр бол домог болчихсон байх, учир битүүлэг. Тэгээд Богд дуудаж ир гэж. Тэгээд өнөө хоёулаа хоёр хөгшин л одоо таван ямаагаа туугаад Богдын хүрээ ордог юм биз дээ. Тэгээд ороод, ингээд Богдын хүрээнд очоод л нөгөө таван ямаагаа саагаад л тараг мараг бүрээд л, бас жоохон хурааж тэгээ л биз дээ. Жоохон борви шиг ч юм уу борви л байгаа байлгүй, тийм жаахан саванд хийгээд очиж. Тэгээд л өнөөхийгөө өнөө Гандангийнх саванд хийсэн чинь

өнөө сав нь дүүрч байсан гэж, өнөө сав нь. Өнөө жаахан юмнаас нь ингээд л юүлээд л байсан чинь дүүрч байсан гэж, тэгэж байсан гэж. Тэгээд л их л мундаг хүн байсан юм гэлээ гэж. Тэгээд яагаад ч юм бас тэр хэлмэгдэл тийм үе л бас биш байх, нэг баригдаж тавигдахаар ч болсон юм уу. Яасан ч юм бол нэг буруут болсон юм уу. Тэгээд очсон чинь энд тэндгүй л эдгийн гэлэн гүүд суугаад байсан гээд л. Тэнд ч нэг гэлэн, энд ч нэг гэлэн энд тэндгүй баахан олон эдгийн гэлэн болчихсон гээд л. Тэгээд алийг нь гэж барьж чадахгүй тэгээд буцаж байсан юм гэнэ лээ энэ тэр гээд тиймэрхүү домог. Домгийн юм л даа. Тэгээд эднийн тэр хойд энгэрт тэнд нэг жаахан ийм өндөр энгэр уулын өвөр дээр нь нэг ийм жоохон толгойрхуу нэг ийм жоохон овгор юм, нэг хадтай толгойрхуу л юм даа, тийм юмны өвөрт нэг хэсэг ийм овоо байдаг юм. Тэгээд тэрнийг л тэр хүний шарил байх л гэж ярьдаг юм байна лээ, тэгэж ярьдаг юм. Тэгээд тэр хэдий үед ч амьдарч байсан юм бүү мэд.

Д : Эдгийн гэлэн. За тэрнийг судлаж үзэх хэрэгтэй юм байна тийм ээ. Ямар хүн байсан юм тэр?

Б : Тэгээд тэр Богд дээр тэгэж очиж байсан юм гэнэ лээ. Тэгээд л өнөө номоо уншаад л тэгээд нэг ид шидээ нэг үзүүлэх гэж нөгөө бусад нь. Богд л мэдэхээс бусад хүн ч нээх мэддэггүй нарийн тэгээд мэдэхгүй болохлоор улс тоохгүй л байхгүй юу. Бусад лам нар нь ч сайн мэдэхгүй байгаа биз. Тэгээд за та нэг шидээ нэг үзүүлэх гэж Тэгээд өнөө унзад хоолойгоор нээх ном уншсан юм биз дээ, айхтар одоо ямар ч хэмнэлтэй байдаг юм. Дуганы нь орой ингээд салгалаж чичирч, бас дээрээс нь шороо мороо ч бас орчих юм уу тийм ээ. За за одоо болно одоо, та одоо ингээд боль боль гэж Ббогд тэгэж байсан юм гэнэ лээ. Тэгээд л нэг тиймэрхүү юм. Ярьдаг юм. Тэр тэгээд нээх эрдэм ном хөөгөөд л одоо ном мом бичээд л юм уу тэгээд ч байгаагүй хүн байх. Тэгээд тэр өөр нэрээр явж байхыг хэн мэдэх вэ дээ тийм ээ. Гэхдээ л нэг тийм ид шидтэй ч байсан юм уу нэг чадалтай л хүн байжээ тэ. Тийм ээ. Тэгэж л ярьдаг юм.

Д : Өөр одоо тийм яригддаг орон нутагт яригддаг, тийм лам хуварга хүн байдаг болов уу?

Б : Мэдэхгүй. Ер нь нээх мэдэгддэггүй юм зүгээр.

Д : Одоо сүүлийн үед ингээд л овоо усаа тахиад байхаар хур бороо ер нь орох юм уу ер нь тэрэнтэй холбоотой байна уу, байхгүй нь уу?

Б : Үгүй ер нь тэгээд нэг жаахан юм ч орох юм орчих гээд байдаг юм шүү.

Д : Тахихаар уу?

Б : Мм. Тахиж байгаад ер нь жаахан нэг хорь гучин минутын үед нэг жаахан юм орчих, ядахнаа нэг салхи гараад нэг хэдэн ширүүн юм чулуудчихна. За тэгээд тэгэхлээр нь за энэ ч буруу л тахичихав уу гээд бас биенийгээ шоолох, үгүй ядахдаа тэгэж л байх юм байна шүү дээ. Тэгээд бас юм хаяна шүү. Орох

нь орно. Бас юм их юм эс болохнээ бас жоохон юм, жоохон ч болохноо юм үзүүлчихээд л байх шиг байгаа юм даа. Тэгээд тэр нь ер нь бас болж байгаа юм болов уу гэх сэтгэл төрж байгаа юм.

Д : Та бол гэртээ сан хүж уугиулчих уу?

Б : Уугиулчихна аа. Монголоор бол монгол ном байвал уншчихна, монголоор уншчихдаг юм.

Д : Өө та яаж сурав?

Б : Би өөрөө бие даагаад л тэгээд оролдож байгаад сурсан.

Д : Юу социализмын үед үү?

Б : Тийм. Тэгээд ер нь батжих нь юугаар. Энэ хөдөө гарснаасаа хойш нилээн оролдсон тэгээд гайгүй ээ, бас уншчихна. Монгол ном бас хэцүү, зарим нь. Барын Оройн ном (wooden printing book) бол өнөө өмнө нь байдаг на га гийн цэг таслал байхгүй тийм байдаг юм. Тэгээд уншаад жаахан харж байгаад яахлаараа, тэгээд цагаашраад ирэхлээрээ уншчихна. Бичмэл ном бол бас тиймэрхүү таслалтай хэрнээ бас хүн хүний бичиг өөр. Тэр үед чинь бас нөгөө нэг кирил шиг одоо тэр үсгийн ард заавал ийм юм гэж байх ёстой гэж байхгүй, бас хүн хүн өөр өөрийнхөө янзаар бичнэ. Аа заримдаа болохлоор юу яана, өнөө нэр үгнүүд адил дуудлагатай үгнүүд болохлоороо адил хэлдэг үгнүүд байна шүү дээ, тийм үгнүүд болохлоороо тэднүүдийг цөмөөрөнг нь ялгаж бичсэн. Тэр болвол үсгээр ялгаад биччихсэн, тийм байдаг юм. Тэгэхлээр тэрнийг болвол би тэр болгон толь бичиг биш болохлоор бас яг ингээд бичих юм бол чадахгүй. Аа унших юм бол, аа тэр нь ингээд ижил дуудлагатай үгнүүдийг чинь одоо тэгэж. Тэгээд бас хэдэн ном судар хуулж авсан, үгүй яахав дээ сонирхлоор, хобби гэгчээр. Өвөл одоо өнөө зурагт мурагтгүй раажав маажав л (радио) мадио л сонсно. Раажав (Радио) л сонсоно доо биднүүд. Раажав (Радио) чинь ер нь хамгийн их мэдээлэл өгдөг юм шүү дээ, зурагтаас илүү. Ер нь тэгээд өдөрт нь юмаа хийгээд сууж байхад ярьж л байна... чагнаад л сууж байна. Мэдээлэл авч л байна. Тэгээд л тэр мэтийг чинь зогссоноос хойш өнөөхийг чинь лааны гэрэл тавьж байгаад л нүдний шил хийж байгаад тэгээд л хуулаад л. Яахав ээ хэд хэдэн судар Алтангэрэл (Sanskrit: Suvarna-prabhasottama-sutra), Банзрагч (Sanskrit: Pancha-raksha), Таравчимбэ (Sanskrit: Arya-ghanaja-mahabhricaphulukarma-avirnasodhaya-bhudharakusumasancaya-sutra.) Даравжам тэгээд Найман гэгээн мэгээн гээд л хэдэн судрууд хуулж авсан. Хааяа нэг салхи оруулах юм, тэгээд тэр болгон ч уншаад байхгүй юм. Одоо үед чинь болохоор жаргал нь ташуураад зурагт руу гөлрөөд ерөөсөө ном уншиж чадахгүй юм. Зүгээр ном ч байсан одоо, би бол их уншдаг хүн байсан, уншиж чадахаа байгаад байгаа юм, энийг хараад. Аа нэг хэрэггүй нэг америк солонгос кино харж, өнөөхдөө алалцсаар байгаад, нүгэл л хураагаад байгаа юм. Энийг цохичихоосой энийг ч цохичихоосой гээд л. Ерөнхийдөө өнөө бие хэл сэтгэл гурвын нүгэл гэдэг

чинь, тэр чинь сэтгэлийн нүгэл хураагаад байгаа хэрэг. Арван хар нүгэл гэдэг чинь энэ гурав дээр л байгаа юм гэнэ лээ. Энэ чинь хэлнийх нь дөрвөн нүгэлтэй, сэтгэл биенийх нь гурав гурван нүгэлтэй. Ингээд 10 хар нүгэл энэ биенээс чинь тэр л гарч байгаа юм гэнэ лээ. Тэгвэл тэрнийг чинь хараад энийг л алчихаасай гээд сууж байх чинь сэтгэлийн нэг нүглийг л үйлдээд байгаа гэсэн үг шүү дээ. Бурхны ном манай дээр үеийн гүүш нар агуу орчуулдаг байж. Тэр орчуулсан ном нь бол яг л төрөлх хэл дээр, төрөлх хүн л зохиосон юм шиг бичигдсэн байна шүү дээ. Тэгээд ер нь тэгээд тэр мэргэн цэцэн байгаа тэр, янзын гоё юм л даа.

Д : Одооны яг хуучин монголоос нь шинэ монгол руу буулгачихаар бас орчин үеийн хүмүүс ойлгохгүй байна гэж, тийм бас яриад байх юм тийм ээ?

Б : Тийм яг үг үсэглээд ойлгогчихвол буулгачихвал ойлгохгүй. Утгачлаад яг сайхан Дамдинсүрэн гуайн өнөө Нууц товчоог монгол хэлэнд буулгана гэдэг шиг тэгэж орчуулах юм бол ойлгох л байх, тийм монгол юм чинь. Тэгэхлээрээ тэр орчуулагчийн чадал мэдэж байгаа асуудал. Одоо тэгээд хийдийнхэн, тэр бурхан багшийн сургааль гээд одоо нэг Энхбаярын орчуулга байна уу даа. Тэрнийг чинь уншихад бол ерөөсөө бурхны ном ерөөсөө сонсогдохгүй байгаа юм шүү дээ. Ингээд уншихад яг Библи, Библи орчуулчихсан юм шиг.

Д : За, за за.

Б : Орчуулга нь тийм гологдож байгаа юм. Бурхны ном гэдэг чинь бол ингээд гүйгээд л байна шүү дээ. Энэ үг хэл нь, тэр чинь ямар эрдэмгүй мань мэтийн юм орчуулж байгаа биш шүү дээ. Тиймээ эрдэмтэй мундаг хүн тийм ээ, орчуулгын дээд талын эрдэмтэй хүн байгаа шүү дээ, Энхбаяр. Тэгэхэд чинь тэгэж гологддог юм байна. Тэгээд нэг Библи л судар уншиж байгаа ном шиг санагдаад байхаар, тийм л санагдаж байна лээ. Харин тэр энэ америк ламын бичсэн номыг, ингэж харагдаж байсан, монгол хүн орчуулсан байна лээ, тэр болвол харин дажгүй орчуулсан байна лээ, сайхан орчуулчихсан байна лээ.

Д : Тийм кирил үсгээр гаргасан ном бас хэрэгтэй байгаа тийм ээ бас?

Б : Аа тийм, хэрэгтэй л дээ. Ер нь тэгээд шашин шүтэе гэж байгаа бол сүсэг бишрэлтэй бол номоо мэдэхгүй бас боогдож байгаа тал байгаа л даа. Тэр бол байж л байгаа. Аа монгол хэл дээр байгаа номыг бол бас ойлгохгүй л дээ. Ер нь тэгээд бурхны номыг бол кирилл дээр байсан ч бас ойлгохгүй л дээ, гүн ухааны номнуудыг бол ойлгохгүй. Зүгээр тэр хялбарчилсан тэр сургаалийн ном бол янз бүрийн сургаалууд их байдаг юм байна шүү дээ. Тэднүүд бол ойлгомжтой. Бадамсамбуу (Padmasambhava) багшийн сургааль гэж нэг жижигхэн ном байгаа. Тэрийг бол бол ерөөсөө яруу найраг. Тэгээд л тэр хүний сайн муу явах юуг л, бүхэлдээ сургааль л юм л ном л даа. Тэр бол тэгж явах хэрэгтэй, энэ нь бол. Ерөөсөө л сургааль. Тэгээд ерөөсөө тэгэж л яруу найраг. Жигтэйхэн гоё орчуулгатай. Нэгэнт л Бадамсамбуу багш гэдэг хүн одоо арван хэддүгээр зууны үед юм дээ, бараг Чингисийн үеийн ч хүн

юм уу, тийм төвд хүн юм байна. Тэрнээс ч өмнөх үе. Энэ юу нь байж л байдаг юм, би тогтоохгүй юм. Тэр хүний бичсэнийг тэр өөрөө бичээд л монгол хүн орчуулсан болоод л гайхамшигтай орчуулга тэр гэж бодогдоод байдаг юм. Зүгээр монгол хүн тэр хүний нэрээр бичсэн болвол тэр яруу найрагч хүн бас л их мундаг хүн. Тэгэж л ерөөсөө хаашаа ч харсан ер нь их гоё л доо.

Д : За тэгээд сайхан ярилцлага өглөө. Их гялайлаа.

Б : За их бурлаа даа. Ер нь ч их олон төрлийн сэдэв хамарчихав уу даа.

Д : Тэглээ.

Б : Бурхан шашин.

Д : Ер нь тийм л дээ одоо. Их сонирхолтой. Энэ бүхэн чинь бас монголын түүх болон үлдэж байна.

Б : Социализмын үед бол ер нь их хураана барина гэх юм байхгүй. Зүгээр яахав тийм ухаантайгууд нь хурааж хумиж л байсан байх. За хэрвээ хурааж хумидгийгаа бас ад үзэх “Аа энэ муу шуналтай, шуналтай, цаадах чинь шунаж л яваа” гэж маягтай. За дарга нар бол бүр үзэхгүй, энэ шуналтай нөхөр. Аа тэгээд өөрснөө ч бас нэг тиймэрхүү сэтгэхүйтэй, тийм байсан шүү дээ. Тэгээд л яахав дээ таван зуу гаруй, гурван зуу гаруй энэ тэр цалингаа аваад сардаа хүргэчээд л. Яахав нэг далын даавуу гэж байлаа, жаран хэдэн онд. Тэгээд янз бүрийн үнэтэй даавуу байх. Энүүгээр эрчүүд нь гоёно. Торго дурдан арван хэд, хорин хэд, гучин хэдийн торго байна, эмэгтэйчүүд нь гоёно. За тэгээд тэрнийгээ аваад л... хоол унд түлээ түншээ бэлднэ, тэгээд л амьдрал болоо. Сайхан жаргаж явна, иймэрхүү сэтгэхүйтэй байлаа шүү дээ, биднүүд чинь. Ер нь тэгэж л залуу насаа өнгөрөөж. Одоо болвол жаахан юм олсон нь бүүр олж бүүр ийм болгох гээд л. Зарим нь олох гэж явж ингэж ойчоод л, буруу зөрүү ингээд мацаад л байна. Зарим нь бол одоо яахав дээ тэгээд байгаагаараа, мань мэтийн юм бол байгаагаараа, тэрнийгээ бөөрөнхийлөөд л тэгээд идэж хэрэглэж байна л даа. Тэгээд энэ хоёр нийгэм болоод, эрс тэс хоёр нийгэм болоод манайхан бол бас нэг хэсэг их цочирдлоо шүү дээ ер нь. Одоогоороо ч цочроо нь гараагүй л байна. Зарим тааруухан нь болвол ер нь тэгээд их ядуу, их л ядуу байгаа байх. Ямар сайндаа л тэр траншей мараншейний нүх рүү очоод л, хүүхэд шуухдаа тэр гудамжинд хаяад л явах вэ дээ тэ. Ядарсан л хэрэг.

Д : Таны үед одоо идэш мидэш бэлдэх, сааль сүүгээ, малынхаа сааль сүүг өөрсдөө хувьдаа хэрэглэх тийм юм байсан болов уу?

Б : Аа байлгүй яахав, тэр чинь. Мань мэт бол хөдөө гадаагай, аав ээж дээр нэг хэдэн мал байна, өнөөхөөсөө л иднэ шүү дээ. За тэгээд өнөөхөөрөө хүрэхгүй бол САА-аас цохуулна. Хонь мал цохуулж иднэ. Малчид нь САА-н ажилчид үхэр адуугаа цохуулж иднэ. Тэр данс нь ямар байна, тэрүүгээрээ цохуулаад морь злэн дээрээсээ хөөгөөд л ингээд идчихнэ, тийм л байсан. Зүгээр нэг

хүнсний хомсдолд бол бас нээх халгиж цалгиагүй хэрнээ бас нээх хомсдоод ядраагүй юм шүү дээ ер нь. Хүсний хомсдол. Ер нь тэгээд монгол орон гэдэг чинь болвол хүн турж үхэхгүй газар байгаа юм. Энэ хэдэн мал энэ л байгаа юм. За би чамд нэг онцгой жишээ хэлье. Хоёр ядуу хүн нэг баян хүний мал маллаж, мөн үү. Нөгөө хоёр одоо юу ч байхгүй. Одоо тэр хонь төллүүлэх үеэр малласан юм байлгүй. Тэр юуны өнгөнөөс харахад, тэгээд өнөө хоёр хонио төллүүлээд бужигнаад байдаг. Тэгээд өнөө баян хүн боджээ “За энэ хоёр ерөөсөө ямар ч идэх юм байхгүй. Энэ хоёр одоо миний хониноос л идэж байгаа даа. Хариулж байгаа хониноос арай болоогүйг нь гаргаж идсэн байх ёстой. Өөр идэх юм байхгүй юм чинь юугаа идэх юм энэ хоёр. Чимээгүй байх л юм энэ хоёр яг идэж байгаа”. Ингээд нэг шөнө очжээ. Үдэш л очоод гэрийн нь гадаа чагнасан чинь л тооноор нь уур савсаад л хоол хийж болтой байгаа юм гэнэ дээ. “За яг даа” гэж бодно биз дээ. Ингээд л очоод чагнасан чинь хоёулаа ярьж байна гэнэ. “Ээ чи бид хоёр буянтай хүний хүчинд мөн сайхан жаргаж байна аа” гээд хоёулаа ярьж байна. “За энэ хоёр одоо яг л идчихэж одоо барьна даа” тийм ээ. Давхиад орчихож. Тэгсэн чинь яасан гэхлээр зэрэг хургалсан хониныхоо хальсыг чанаж идээд. Тэгээд “энэ буянтай хүний хүчээр чи бид хоёр жаргаж байна аа” гэж. Хүний сэтгэл гэдэг тийм гоё байхгүй юу. Одоо тэр наад харуулж байгаа малнаасаа алах, тэрнээс одоо шамшигдуулах тийм сэтгэхүй алга байна. Тийм их сайхан сэтгэлтэй. Тэгээд өнөө хүн баярлаад “За та нар энийгээ ингээд ав” гээд тэр чигээр нь өгч байсан юм гэнэ лээ. Тэгэхлээр монгол хүн турж үхэхгүй шүү дээ. Одоо нэг бас нэг яриа байна. Хоёр монгол хятад орчихоод, тэгээд яасан ч юм унаа унашгүй болж л дээ. Хоёулаа тэгээд л наашаа нэг хятдаас л наашаа явган мацаж, тэгээд л өнөө урд говьд л явж байж. Хоёулаа ер нь өлсөж үхэх гэнэ ээ дээ ер нь. Идэх юм байдаггүй одоо ер нь яалт ч байхгүй ер нь өлсөж үхэх гээд л. Тэгээд явж байсан нэг адууны толгой, сэгний толгой таарч гэнэ. Тэгээд өнөөхийг аваад л жоохон гал түлээд, өнөө ясаа ингээд гал дээр бариад байхдаар яс нь түлэгдээд дороосоо хална биз дээ. Халаад ингээд байж байтал өнөө тархи ерөнхийдөө болж эхэлнэ биз дээ. Тэгээд хоёулаа идэж, тэгээд тамир тэнхээ ороод ирж байсан юм гэнэ. Тэгэхлээр чинь борог нь хүртэл тийм байхгүй юу, тийм ээ. Борогийг нь хүртэл идэхэд одоо юу гэдэг нь. Одоо ухаан нь. Аа биднүүд одоо ярья даа, одоо зүгээр ер нь өөрснөө болвол идэхдээ сурсан л байдаг л байх, зүгээр. Мань бол одоо хорхой шавьж тэгэж иднэ ээ (never). Монгол хүн ер нь тун л бага иднэ ээ дээ, тийм ээ. Голио ч бай царцаа ч бай, янз бүрийн хорхой шоргоолж ч бай иддэг л гэж ярьдаг. Ном зохиол дээр байж л байх юм байна шүү дээ. Тэгэхэд чинь бол манайхан тэрнийг тоож идэхгүй байгаа шүү дээ, тийм ээ. За байз хонь үхрийн мах, тэгээд ахихлаараа тарганыг нь, туранхайг идэхгүй. Илжигний мах идэж байна гэж дуулсан уу?

Д : Ёстой дуулаагүй юм байна.

Б : Тийм. Монгол зохиол байсан байхдаа, хятад арай биш байсан юм болов уу, одоо. Нэг л зохиол л юм даа, уншсан. Нэг ядуу хятад яахав нэг ганц илжигтэй байгаад л. Тэгээд өнөөх нь насны туйл болоод л тураад үхэж гэнэ. Тэгээд өнөөхийг янз бүрийн ногоотой холиод л өнөөхийгөө буцалгаад л байж буцалгаад л байж. Өнөөх чинь бантан болоод л өнөө цэлцгий болно биз дээ. Тиймэрхүү юм болоод ирэхлээр нь баахан юу ногоо хийгээд л, ингээд л хоол амтлагч хийсэн байгаа юм. Тэгээд өнөөхийг чинь л одоо сүүлдээ юу яагаад, өнөө хоолонд чинь арай бас нэг чадалтай, өнөөхийгөө зарж ирсэн юм байгаа биз. Бас нэг хоол хийх маягтай болоод, тэгээд өнөөхдөө нэг савхаар нэг өнөө ваартай, нөгөө хүнд хоол хийгээд өгнө мөнгөөр өгнө тиймээ, өнөөхөөсөө савхаараа нэг дүрээд л хутгахлаар өнөө хоол янзын гоё амттай. Мань бол илжиг байтлаа үхэр үхсэн ч тэрнийг хаяна шүү дээ, тийм ээ. Хэрвээ тэр хүн шиг сэтгээд манайхан үхсэн үхрийнхээ махыг энэ одоо, энэ ирж байгаа янз бүрийн амтлагчийг хийгээд, ингээд нэг зутан юм болгоод л тийм амтлагч хийчихвэл тэрнээс юу нь дутах вэ, тийм ээ. Тэгээд амьдарвал, монгол хүнд бол амьдарвал идэх юм бол их байгаа юм. Өөрснөө хэрэглэхгүй өөрснөө чадахгүй л болохоос биш. Залхуу байна, үнэндээ залхуу байна одооны залуучууд. Ерөөсөө залхуу, айхтар залхуу. Ер нь тэгээд бэлэн л, бэлэн л юмаар амьдрах гээд байх шиг санагдаад байх юм даа. Би л бол одоо тэгэж л бодоод байгаа юм.

Д : Одоо чинь хөдөөнөөс, одоо юу гэдэг юм, бүр хөдөө малладаг бол сумын төв рүүгээ ороод, сумын төвөөсөө аймгийн төв, аймгийн төвөөсөө хот руу орох нэг ийм л.

Б : Тийм тийм. Нэг төв суурин бараадвал, нэг л биеийн амраар л жаргалтай сайхан л амьдрах ийм сэтгэхүйтэй л юмаа даа.

Д : Хөдөө одоо мал маллахад хэцүү болоод хүмүүс нүүж орж ирээд байна уу, яагаад хүмүүс орж ирээд байна?

Б : Ерөнхийдөө ч одоо хэцүү нь ч хэцүү. Ер нь хэцүү л дээ мал дээр ажил бол. Тун чөлөөгүй Таван жил үгүй шүү дээ. Аа нэг цаг улирлын сайхан, зүны дэлгэр цаг болоод нэг мал хуй нь таргалаад, ингээд нэг айраг цагаа нь дэлгэрчихээд байгаа үед бол малчин хүн шиг жаргалтай эрх мэдэлтэй, ууж идсэн хүн харагдахгүй. Энд ч хуруудаж л байна, тэнд ч найрлаж л байна. Тийм ээ, ууж идээд л наргиад л ингээд л байж л байна. За тэгээд хэцүүгээ хүрэхлээр ер нь янз бүрийн шуурга бас тааралдлаа, өнөөхийхөө хойноос л явна бас. Өнөөхийгөө алдчихгүйн тулд өнөөх нь амьдрал юм чинь. Аа тэгээд л зарим нь осгож үхэж байна, төөрч үхэж байна. Янз бүрийн л болж байна. Үгүй болвол хөлдөж бээрч ирж байна. Тэр чинь бол бас бэрхшээл шүү дээ тийм ээ. За тэгээд л өнөө ажил байна. Шавар шавхайг нь малтна, өтгийг нь гаргана. Аа хадлан бордоо бэлтгэнэ. Малын ажил гэдэг чинь ерөөсөө

өнөөдөр ингээд хийчихээд дуусчихлаа гэх юм байхгүй, маргааш нөгөөхийгөө дахиад л хийнэ шүү дээ. Ингээд л өдөр болгон л дахиж хийнэ. Ерөөсөө насан туршдаа тэр ажлыг болвол дахиж хийж л байгаа гэсэн үг шүү дээ. Тэр ерөөсөө дууссан ажил гэж байхгүй шүү дээ, малын ажилд бол. Тийм л юм байгаа юм. Тийм учраас нэгдүгээрт тэгэж байна. Хоёрдугаарт яахав амьдралын бас юу байна л даа, ганцхан малын ажлаас ч бэрхшээгээд юм уу дандаа жаргал хөөгөөд ч явж байгаа бас биш л дээ. Энэ бол бас олон талтай, олон талаас нь харахгүй бол бас болохгүй. Тэгээд хүүхэд сургууль соёлд явж байна. За тэгээд бас нэг л амьдралын эрх арай илүү мөнгө олчих, бас нэг худалдаа наймаа хийгэхвэл ч арай замд ойр юм уу гэнэ, янз бүрээр л явж байгаа байх, тийм ээ. Тэгээд амьдралын эрх л дээ тэр чинь. Ганцхан ч одоо зүгээр мөнгө олох гээд жаргал хөөгөөд ч явж байгаа юм биш. Тэгээд ер нь болвол амьдралын эрхээр амьдрах, бас нэг сайн сайхны төлөө л зүтгэж л яваа улс шүү дээ, тэр чинь. Түүнээс биш ганцхан жаргалтай амьдраад л зүгээр мөнгө олоод идчих тэгэж яваа улс биш, ерөхийдөө. Тэр дотор бол залуучууд эд нар болвол нэг бодохгүй амар амьдрах гэсэн залуучууд байна л даа. Тэрийг л би шүүмжилдэг байхгүй юу. Түүнээс биш тэр нүүдэл суудал болвол бас нэг арай аятай газар оччих тийм ээ. Одоо баруун аймгийнхан их нүүж байна. Тэр чинь зах зээл рүүгээ л ойртож л бас л нэг айтайхан л амьдрах гэсэн. Тэнд нь өнөө мал байгаа, зах зээл байхгүй, тийм ээ. Махаа зарна, зах зээл байхгүй шүү дээ. Аймгийн төв сумын төв хоёрыг л хангачихна, тэгээд болоо шүү дээ, өөр. За тэндээс чинь машинаараа ачаад давхина. Зуны цаг болвол замдаа гээгээд очно, өвлийн цаг бол өнөө мах нь тал талаасаа ирээд цуглачихсан үнэ хүрэхгүй. Өнөө бензинийхээ үнийгээ дийлэхээ байна. Гэхдээр зэрэг л малтай нь малаа туугаад л ингээд явж байгаа гэсэн үг л дээ. Тийм ээ. Тийм л юм.

Д : Бас дээрээс нь хүүхдүүд нь одоо хот руу сургууль соёл руу явна. Тэд нарыгаа бас дагаад хот руу орж ирээд байх шиг байна тэ?

Б : Аа тийм. Тэд нарыгаа дагна. За тэгээд нөөдүүл нь хотоос бас авгай хүүхэд авна. Нөхөр ханьтай болно. Тэндээ шингэнэ. За тэгээд тэднүүдийг чинь бас бараадхаас өөр арга байхгүй.

Д : Одоо ч одоо зуун хэд ч байна уу, хоёр зуугаад ч байна уу, их дээд сургууль Улаанбаатар хотод байна шүү дээ. ТМС техникум гэдэг нь байхгүй болсон.

Б : Ер нь тэгээд их дээд сургууль ч яахав төгсдөг. Уул нь бол дээд сургуульд сууж байгаа хүн гэдэг чинь дарга л болох гэж сууж байгаа биз дээ, тийм үү. Дарга болох ахиухан цалинтай ажилд орчих. Тэгээд тийм ажил олдохгүй юм, тэрний зах зээл байхгүй байна шүү дээ, тийм ээ. Эхлээд хүн болгон дээд сургууль руу. Яахав одооноос яахав, одоо бас нэг мэргэжлийн сургууль коллеж гээд гараад байнаа даа. Тэр л одоо уул нь их хэрэгтэй юм л даа. Их сайхан мэргэжсэн мэргэжлийн ажилчин хүн гэдэг чинь даргаас илүү цалин

авна, авна шүү уул нь болвол, тийм ээ. Тэрнийг л ухаарах хэрэгтэй юм байгаа юм залуучууд. Тэгээд л өнөөх чинь бас нэг муу нэрэлхүү зан байна л даа. Зүгээр нэг дунд чинээний сурлагатай хүүхэд байлаа гэхэд чинь бас нэг тийм дунд чинээний сурлагатай нэг дээд сургуульд орчихсон болохлоор би ч орчихно, би энэнээс дутуу юу байх вэ. Чи тэр барилгын коллежд оч, тэрнээс дор байхдаа яадаг юм, гэсэн ийм сэтгэхүй төрөөд байдаг юм болов уу гэж би таагаад байдаг юм.

Д : Харин бас нэг тийм юм байгаа байх тэ.

Б : Тийм. Би дордохдоо яахав дээ. Тэгээд хоёр гурван дээд сургууль төгсчихөөд л ажилгүй байна шүү дээ. Тэгээд энэ аав ээжийн хэдэн малын мөнгө, аав ээжийн тэтгэврийн мөнгө л тэр урсаад дуусна. Тэр нөхөр бол ерөөсөө мөнгө олоогүй шүү дээ. Хоёр гурван дээд сургууль төгсчихлөө л гэнэ, ажилгүй л. Муухан хүн бол хичнээн юманд яваад тэр толгойд хэрэглэх ашиглах, тэрнийгээ ашиглах арга замаа олдоггүй л юм байна л даа. Тэгээд дөмөг нь бол яахав тэгээд болдог. За яахав татаа чангаалттай нь бол яахав, тэгээд янз бүрээр болж байгаад, нэг юм тэгээд ажилд ороод, тэгээд тэндээ нэг юм шигдээд байгаад байж болдог л байх. За тэгээд татаагүй танил талгүй мань мэтийн хөдөөний юмнуудын хүүхэд хичнээн гайгүй байсан ч их л сүрхий эс бол тэгээд савахгүй шүү дээ. Нэг онц гэсэн дүнтэй л хичээгээрээ л очно л доо. Тэр чинь. Багшдаа нэг хэдэн юм атгуулж байгаад л, бас нэг онц гэсэн дүн тавиулчихаад л очно шүү дээ, хүний адил л очно. Тэгээд өнөөхөд итгэж байгаа хүн байна уу, үгүй юу. Тэр их хэцүү л дээ, тийм ээ.

Д : Танай хүүхдүүд бол одоо, танай нэг хүүхэд тань одоо хөдөө малчин болсон уу?

Б : Тийм. Нэг хүүхэд л малчин болчихсон. Хамгийн сурлага гайгүйтэйг нь малчин болгочихсон юм би. Тэгээд бусад нь энэ төвд л явдаг юм. Нэг нь төвд, нэг нь хотод. Нэг хоёр охин байдаг юм, нэг нь Эрдэнэтэд, нэг нь Солонгост яваа юм. Хойтноос. “Бушуу ир” л гэж загнадаг юм. Ирэхгүй юм. Мөнгө олсон ч юмгүй зүгээр тэнд дэмий тэнэж явахаар чи энд ир. Уул нь энэ “Хас”-д юуны, зээлийн мэргэжилтэнгээр ажиллаж байсан юм. Тэгэж байгаад гэв гэнэтхэн би явахаар боллоо гээд л, тэгээд л нууж байгаад л гэв гэнэтхэн яваад өгдөг золиг юм. Түүнээс бид хоёр эхнээс нь мэдсэн бол. Орой л гэв гэнэтхэн л өнөө маргаашгүй явах болсон гэж нэг хэлээд л, нэг орой ажлаа өгнө гэж ирээд л тэгээд л шөнөжингөө сууж ажлаа өгчихөөд, маргааш болсон хот руу явсан. Ээж нь арга байхгүй хот руу дагаад л явсан. Очоод хоночихоод л маргааш нь нисээд явчихдаг хүн гэж байгаа юм. Тэгэхлээр чинь одоо яах вэ, бид хоёр яалт ч байхгүй тэгээд алдчихаж байгаа юм. Ноднин өвөл цагаан сарын үеэр ирж нэг хэд хоночихоод л тэгээд явсан, дахиж сунгуулчихсан гээд л явсан. Тэгээд заримдаа ажлаа сольчихсон л гэж дуудах юм. Тэгээд юу болж явдаг юм одоо. “Зүгээр чи тэнд ажилтай

ажилгүй тэнэж явахад ир” гээд л би чинь загнадаг юм. Би ч одоо яахав, за за өөрөө л мэдэхээс биш. Болсон болоогүй дэмий юм яриад ч яахав, тэгэхийгээд байж байх минь.

Д : Өнөөдөр чинь одоо шуурна гэсэн, гайгүй л байх шиг байна.

Б : Гайгүй байна. Жаахан уурдуураа байх. Манай энэ Өвөрхангайн хойд зах нь юм болохлоороо бас арай жоохон зөөлөндүү тэгээд нэг... баруун хөндийгөөр ингээд явчихдаг. Тэгээд Өвөрхангайн урд талыг тойроод ингээд явчихдаг. Тэгэхлээр Өвөрхангай ч гэж ярьж болно. Тэгэхнээс оройхноос бас, бас нэг юм ирж магадгүй л дээ юм. Ер нь тэгээд манай цаг уур чинь ч сайн шүү дээ. Ер нь алдахгүй дээ, ер нь хэлнэ дээ. Цаг уурыг чагнаад байхад бол хэрэгтэй л.

Д : Дээр үед малчны календарь гэж нэг юм байлаа тийм ээ.

Б : Тийм. Малчны календарь яахав нэг арга билгийн улирал, цаг өдрийг л заачихсан, он сар өдөр гаригтай нь заачихсан тийм л календарь. Одооных шиг тийм ч дэлгэрэнгүй байгаагүй. Аа тэгээд л сайн өдөр олох гээд эрэхлээр чинь ерөөсөө олдохгүй. Нэг хүн хэлж байсан юм гэсэн. Нэг үздэг хүн гээд үздэг гэсэн чинь “Аа чи ч ажил хийхгүй юм байна даа” гэсэн гэж. Янз бүрийн ажил. Тэр юу гэж байгаа юм бэ гэхлээр зэрэг, энэ өдөр үзээд, сайн өдөр олох гэхлээр зэрэг сайн өдөр гэдэг олддоггүй юм байна л даа. Тэгэхлээр ажил хийж чадахгүй байхгүй юу. Аа энэ ч муу өдөр, тэр ч муу өдөр тэр ч тэгдэг өдөр гээд. Ажил хийхгүй юм байна даа гэж байсан гэнэ лээ.

Д : Гэхдээ та бол бас нэг чухал өдрүүдээ бол бас харчих уу?

Б : Аа бас харчина л даа яахав.

Д : Энэ Батхүү гишүүний?

Б : Батхүү гишүүний календарь.

Д : Батхүү гишүүн чинь эндээс гарсан уу?

Б : Тийм. Сонгуулийн жил календарь л их болдог юм. Хэдэн төрлөөрөө л календарь. За ярьсаар байгаад галаа ч унтарчихаж, ухаангүй ярьж дээ.

Д : За та их сайхан ярьлаа даа, та.

Б : За яахав. Цаг завтай бол ч яриад л байх юм байна л даа. За тэгээд болов уу?

Д : За боллоо, сайхан боллоо.